

UNIVERSITATEA „ALEXANDRU IOAN CUZA” din IAȘI
FACULTATEA DE ISTORIE
Învățământ la distanță

**STAT, SOCIETATE ȘI MENTALITĂȚI ÎN
SPAȚIUL ROMÂNESC (secolele XIV-XVIII)**

Autor: Prof.univ.dr. Gheorghe PUNGĂ
Titular: Prof.univ.dr. Petronel ZAHARIUC

ANUL I
SEMESTRUL II
2015 - 2016

C U P R I N S

I. DIPLOMAȚIA ÎN EPOCA MEDIEVALĂ / 5
II. VASALITATEA MEDIEVALĂ / 9
III. STATUTUL POLITICO-JURIDIC INTERNAȚIONAL AL ȚĂRILOR ROMÂNE. DE LA INDEPENDENȚĂ LA SUZERANITATEA OTOMANĂ /16
1. Țara Moldovei /18
2. Țara Românească / 21
3. Principatul autonom al Transilvaniei / 24
IV. PLANUL “DACIC” AL LUI MIHAI VITEAZUL / 27
V. DE LA UNIREA LUI MIHAI VITEAZUL LA INSTAURAREA REGIMULUI FANARIOT / 35
VI. ȚĂRILE ROMÂNE ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVII-LEA ȘI LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVIII-LEA / 38
VII. CULTURA ÎN EPOCA MEDIEVALĂ / 45
Bibliografie selectivă / 53

I. DIPLOMAȚIA ÎN EPOCA MEDIEVALĂ

Definită sintetic ca știința raporturilor internaționale, diplomația cuprinde întregul sistem de interese care ia naștere dintre raporturile stabilite între state și are drept obiect stabilirea siguranței și a păcii. După alții cercetători ar fi:

- știința raporturilor internaționale;
- aplicarea inteligenței și a tactului în relațiile dintre state;
- ansamblul de mijloace și activități specifice pe care un stat le pune în slujba politicii sale externe.

Cum este și firesc, acest important aspect al istoriei noastre nu poate fi studiat decât în conexiune cu diplomația europeană. Din nefericire, cu excepția unor *medalioane*, consacrate unor personalități ale Evului Mediu românesc, istoricii noștri au acordat o mai mică atenție acestui domeniu de cercetare, abordând cu predilecție subiecte privitoare la războaiele purtate pentru apărarea independenței. Ca și în cazul altor țări europene, diplomația medievală cunoaște două faze: 1) perioada *ambasadelor temporare*; 2) perioada de constituire a așa-numitelor *departamente diplomatice*.

După cum se cunoaște, încă din secolul al XV-lea apar unele lucrări privitoare la dreptul internațional. Avem în vedere, în primul rând, cele publicate de Philippe de Commines, care elaborează un adevărat ghid pentru solii, Balthazar Ayala (*Despre dreptul războiului și instituțiile războiului*, 1582), Alberico Gentili (*Despre ambasade*, 1585) și Hugo Grotius (*Despre dreptul războiului și al păcii*, 1625).

După unii cercetători, *intemeietorul politicii ca știință* a fost florentinul G.Machiavelli. În cunoscuta sa lucrare, *Principele*, și în *Discursuri*, acesta arată că patria trebuie apărată cu orice fel de mijloace: prin josiție, dar și prin glorie, prin milă, dar și prin cruzime (“Binele patriei este criteriul binelui”). După Machiavelli, un principe trebuie să fie vulpe, pentru a putea să recunoască cursele, dar și leu, pentru a-i speria pe lupi.

Apărute în Occident într-o perioadă în care relațiile de tip feudal erau în soluție, era firesc ca aceste lucrări să reflecte ideologia clasei sociale care tocmai se cristaliza, burghezia. În schimb, în spațiul românesc, unde a funcționat conceptul de *rațiune de stat*, lucrările teoretice, dar și practica politică conțin elemente care țin de etică și de teologie.

Considerate ca *primul monument al experienței diplomatice românești medievale* (Virgil Cândea), “Învățăturile lui Neagor Basarab” sintetizează o bogată experiență politică românească. Capitolul despre *Solii și războaie* reprezintă o adevărată operă de doctrină românească a relațiilor externe, un manual diplomatic care a fost adus și în Moldova de Petru Șchiopul.

Între altele aici, autorul dă sfaturi practice nu numai fiului său, dar și pentru toți principii români. Arătând că “nu este nici o învățătură mai grea decât cea a solilor”, *Învățăturile* sintetizează experiența diplomatică românească. Solii erau folosiți fie pentru a “vâna cuvinte” prin “vorbe înțelepte și cuminiți”, fie ca să provoace la luptă prin “vorbe aspre și învrăjbire”; toți solii trebuiau să fie primiți cu cinste și cu daruri și să fie întâmpinați încă de la graniță de un alai compus din cei mai vestiți dregători, îmbrăcați în haine strălucitoare, solii să fie duși la locuința lor cu mare fast (“aceasta este cinstea noastră”), dar aceasta să fie departe de curtea domnească; să nu fie ținut prea mult timp (“după trei zile chemați-i”) și să fie primit la palat “cu slavă și strălucire”, iar domnul și sfetnicii care îl înconjurau (“cei bătrâni să șadă întru locurile lor, cei tineri în picioare”) să fie împodobiți și ei; “să băgați de seamă a înțelege cuvintele și sfatul domnului care l-a trimis și a cunoaște precis cugetul lui [...] fie că are gând de recunoștință, fie că de vicleșug și mânie”; să asculte cu atenție și cu

fața veselă, astfel că “nici de cuvintele lui aspre să te întristezi, nici la cele bune să te înseninezi, ci într-o atitudine neschimbată și demnă să le ascuți”; să nu-i răspundă decât cu dulceață și blândețe”, deoarece “cuvântul este ca vântul [...] și cândva vă veți căi pentru cuvântul acela”; după retragerea solului, în vederea răspunsului, domnul să consulte pe dregători (să ia sfat și de la tagma I, a II-a și a III-a), “dar sfatul vostru propriu nicidecum nu-l veți spune către ei”; înainte de chemarea solului pentru răspuns, să pregătească o masă fastuoasă pentru ca acesta să se minuneze că nici chiar la stăpânul lui nu a văzut așa ceva; la ospăț “să nu vorbiți cuvinte nepotrivite [...] deoarece vinul deschide inima omului și multe vorbe deșarte grăiește”; dacă după înmânarea darurilor și a răspunsului, solul se poartă arogant, domnul să-i vorbească pașnic și cu blândețe, dar ca și în sfaturile date de Constantin al VII-lea Porfirogenetul fiului său, răspunsul trebuie să fie ca o săgeată ascuțită înfiptă în inima stăpânului său.

La fel de minuțioase sânt și sfaturile date trimișilor domnului la diverse curți europene: să fie aleși soli destoinici (“să nu trimiți pe unul ca acela care ar fi ruda unui dregător [...]. Dacă vi-i drag de sluga aceea, dați-i lui <bani> din vistieria voastră și liniștiți-l, căci mai bine e să pierzi ceva din vistieria ta decât din cinstea ta”); să-i dea în taină sfatul său (instrucțiunile) și să-l asculte de cele ce va spune la curtea unde urma să plece; să procedeze la fel atât cu solii cei mari, cât și cu cei mici deoarece “cuvintele lor nu sânt ale lor proprii, ci ale domnului lor”.

Înainte de a trece la *Învățătura* despre război se face o remarcă care arată că și negocierile au o limită: “mai bine este moartea decât a trăi cu rușine”.

În Moldova, *Cartea românească de învățătură* (1646) are unele prevederi referitoare la activitatea diplomatică din secolul al XVII-lea. Aflăm, astfel că solii se bucurau de imunitate în timpul misiunii lor; existau pedepse aspre, mergându-se până la pedeapsa capitală, pentru cei care insultau pe reprezentanții altor țări în Moldova. În cazul în care solii străini nu acționau corect în îndeplinirea misiunii lor sau nu părăseau țara atunci când le porunca domnul, aceștia nu mai beneficiau de imunitate diplomatică.

Din *Învățăturile lui Neagor Basarab*, dar și din alte categorii de izvoare medievale putem deduce că românii aveau o anumită experiență diplomatică care a fost îmbogățită prin contactele pe care le-au avut cu școala bizantină italiană, poloneză, austriacă sau turcă. Pe lângă soli, domnii români (cum ar fi Ștefan cel Mare, Ieremia Movilă, Mihai Viteazul, Constantin Brâncoveanu etc.) s-au folosit și de iscoade, deghizate uneori în negustori de vite, cum s-a întâmplat în vremea lui Alexandru Lăpușeanu. Activitatea de informare prin intermediul acestor oameni s-a concentrat în special asupra Porții otomane. Astfel, într-o scrisoare adresată brașovenilor, Ștefan cel Mare se referea la iscoadele sale care se află la turci care transmiteau informații în legătură cu pregătirea militară a acestora. La 1598, solii împăratului Rudolf al II-lea scriau din Târgoviște că ‘după spionii lui Mihai (Viteazul) sultanul nu va ieși (la război). O bogată rețea de informatori a avut și C.Brâncoveanu: Al.Mavrocordat Exaporitul, la Constantinopol, contele Ferdinand de Marsigli, contele Mikes, în Austria, cancelarul Golovin, la Moscova, înalți prelați ca Dositei al Ierusalimului, ambasadori sau simpli agenți plătiți de cancelaria munteană. Și exemplele ar putea continua, deși activitatea de informare era secretă și arareori a fost consemnată în scris.

Cum era și firesc și țările vecine practicau un interes special în Țările Române, considerate ca o “placă turnantă” dintre Creștinătate și lumea păgână. Trimis în Moldova lui Ștefan cel Mare, venețianul Emanuel Gerardo trebuia “să cerceteze numărul populației române, și în special cel al armatei, puterea de apărare și de atac a țării, mijloacele ei de luptă, trecătorile de pe Dunăre, prietenii lui Ștefan, mai ales în cel fel de relații se va fi aflând cu regele maghiar, Matei Corvin și despre toate acestea să raporteze cu de-amănuntul”.

În cunoscuta solie a lui Luca Cârje în Polonia (sfârșitul anului 1522), considerată ca “un prețios monument al elocinței politice a străbunilor noștri” (B.P.Hașdeu), se arată că solul

otoman, care de fapt era un român islamizat, i-a cerut domnului Moldovei “să-i spuie cum se împacă Regatul Poloniei cu Principatul Lituaniei, despre vecini și ce râuri mari sânt între dânsese și ce păduri și munți”. Din același important document reiese diplomația marilor dregători moldoveni (Ștefăniță avea o vârstă fragedă) care apăsând la bani și băutură au reușit să evite o intervenție militară în Transilvania.

Solii români erau oameni de încredere ai domnului, cunoscători de limbi străine și dotați cu o bună memorie deoarece expunerea sa trebuia făcută oral. Astfel, la 8 mai 1477 Ion Țamblac a vorbit în limba greacă “cu gura mare” în fața senatului venețian. Mai multe limbi cunoștea și banul Mihalcea Caragea, trimis de Mihai Viteazul în mai multe solii. Ca sol și translator de limbă polonă a fost folosit de familia domnitoare a rareșștilor și lăpușnenilor și Avram din Bănila, despre care eruditul principe Despot vodă arăta că este unul din cei mai înțelepți oameni din Moldova.

La plecarea în solie și trimișii domnilor români primeau *salvconducte* (scrisori de liberă trecere) și *instrucțiuni*, care, de obicei, erau orale. În funcție de importanța misiunii diplomatice darurile și alaiul care îl însoțeau pe sol erau mai mari sau mai mici. Pentru a-și salva tronul amenințat de urmașii lui Petru Rareș, la 1553 Alexandru Lăpușneanu ar fi expedit la Constantinopol o parte din tezaurul Țării Moldovei.

Dacă la Bizanț se interzicea folosirea clerului în diplomație, în Țările Române adeseori erau trimiși în solie preoți sau chiar episcopi. Este cazul lui Avram din Bănila care, începând cu Petru Rareș și până în vremea lui Ion vodă, a îndeplinit numeroase misiuni în Polonia. Așa cum am arătat, la 1553, cunoscutul cărturar Macarie, episcop de Roman, a condus o importantă solie la Constantinopol. Și episcopul de Rădăuți Isaia, cronicarul oficial al lui Petru Șchiopul, a fost trimis peste hotare (în Polonia, la Hasburgi, la Moscova sau în Transilvania). Lista ar putea fi completată cu mitropoliții Varlaam (în vremea lui Vasile Lupu), Ghedeon (solia la Moscova din timpul lui Gheorghe Ștefan), Dosoftei sau arhimandritului Isaia, trimis la Moscova de C.Brâncoveanu (1688), în vederea elaborării unui plan de luptă antiotoman conceput la București.

Folosirea unor prelați în misiunile diplomatice de la Moscova se explică și prin faptul că, mai ales în a doua jumătate a veacului al XVII-lea, Rusia și-a orientat tot mai mult politica externă spre hotarele sale sud-estice, erijându-se în singura apărătoare a ortodoxismului. Într-o perioadă în care otomanii și-au consolidat puterea politică și economică în Principate, biserica ortodoxă și-a intensificat colaborarea cu diplomația rusească și, în primul rând, cu Patriarhia moscovită.

Astfel, la 16 martie 1656, domnul Moldovei, Gheorghe Ștefan, l-a trimis la Alexei Mihailovici pe mitropolitul Ghedeon și logofătul al II-lea Neaniu, care au “spus din gură” țarului punctele unui proiect de tratat antiotoman.

Deși cei mai mulți cercetători au considerat că actul din 7/17 mai 1656 a fost un tratat propriu-zis sau un proiect de tratat, din conținutul lui reiese că a fost o scrisoare de jurământ redactată în limba greacă în numele domnului Moldovei și a marilor săi dregători validată de mitropolitul Ghedeon și patriarhul Macarie al Antiohiei.

“Punctele domnului nostru și ale țării întregi” erau:

- păstrarea vechilor rânduieli” ale Moldovei existente încă dinainte de “închinarea împărăției turcilor”, care n-au “stricat cinstea domniei”;
- succesorii la tron să fie români, “cum a fost de la început rânduiala și obiceiul țării”;
- eliberarea cetăților transformate în raiale și trecerea acestora sub administrația moldovenească, “precum au fost și mai înainte”;
- obligăția de a face țarului daruri mari, o dată pe an, dar să nu-i plătească tribut;
- să fie iertați în cazul în care vor lupta alături de păgâni împotriva Moscovei;
- să primească “hrisov” de la țar “drept încredințare pentru punctele acestea” și scrisori de liberă trecere pentru solii moldoveni.

La 29 iunie 1656, țarul acorda solilor moldoveni o astfel de “carte” prin care accepta cererile lui Gheorghe Ștefan pe care îl lua în “supușenie veșnică”.

Din cauza schimbărilor intervenite în relațiile politice din răsăritul Europei, tratativele, care au fost inițiate de către țar, rămânând fără nici o finalitate.

În anii următori, relațiile politice cu Moscova au continuat mai ales prin intermediul lui N.Milescu spătarul. Prin intermediul călugărului athonit Teodor se poartă corespondență cu fostul dregător moldovean în numele domnului Ștefan Petriceicu și a marilor dregători moldoveni. O scrisoare a mitropolitului Dosoftei ajunsă la Moscova (februarie 1674) arăta: “sufletele noastre sunt distruse... sîntem ca mieii mânați la măcelărie. Sculați-vă, fiți protegătorii bisericii, pentru eliberarea noastră și gloria voastră, veniți și ne salvați din ghearele furiosului Mahomed, ale crudului impostor, eliberați-ne”. Pentru aceasta Moldova se obliga să plătească Moscovei chiar și un mic tribut. Peste câțiva ani, la 1684, însuși Dosoftei s-a deplasat la Moscova, cerând să-l primească pe Ștefan Petriceicu “sub mîna înaltă a țarului, Moldova îndatorându-se să trimită Rusiei tributul cel datorat Porții.

Se întâmpla, uneori, ca marii prelați să facă o politică diferită de cea a domnilor. Este cazul mitropolitului Ghedeon care scria țarului că Dimitrie Cantemir “iaste ca și un turc și ține cu turcii”. În realitate se știe că domnul moldovan colabora în secret cu Petru I care, la Luck, la 13 aprilie 1711 a acceptat cele 17 articole incluse în diploma redactată de însuși domnul Moldovei. Nu este locul, credem, să stăruim asupra diplomației promovată de acest principe, cât și de contemporanul său C.Brâncoveanu. Pe lângă monografiile consacrate lor există și note care elimină unele interpretări mai vechi strecurate în istoriografia românească sau sovietică. Astfel, s-a crezut mult timp că varianta cea mai veche a “tratatului” de la Luck ar fi fost elaborată în limba rusă. Cu peste două decenii în urmă, E.Loșovan a demonstrat că prima versiune a fost redactată în limba latină de însuși principele - cărturar și a fost trimisă în secret la Luck prin vistiernicul Luca. Un detaliu paleografic lămurește definitiv această problemă. Datarea acestei versiuni cuprindea luna (aprilie), urmată de un loc alb și de anul 1711. Și aceasta pentru că Dimitrie Cantemir nu știa când solul său se va întâlni cu țarul. Data de zi, 13, a fost adăugată mai târziu de o altă mîna.

Rândurile de mai sus vor doar să o tragă atenția asupra necesității elaborării unei lucrări de sinteză consacrată diplomației medievale românești la care să contribuie mai mulți istorici

II. VASALITATEA MEDIEVALĂ

În cazul Țărilor Române, ritualul vasalic cu alură simbolică se întâlnește doar la domni moldoveni. De aceea, în continuare vom încerca să surprindem, pe bază documentară, unele aspecte privitoare la locul desfășurării omagiului, descrierea și semnificația lui, precum și vocabularul folosit în jurămintele principilor noștri sau în *scrisorile de încredințare* trimise vecinilor. Și aceasta pentru că, deși unele cercetări mai vechi au relevat în mod corect existența acestor relații, istoriografia marxistă din România, care a făcut din ideea de independență corolarul istoriei noastre, a prezentat în mod simplist, și uneori tendențios, semnificația raporturilor feudo-vasalice.

După cum se cunoaște, după ce Polonia reocupase Rusia Roșie (august 1387), încercând să evite pericolul pe care-l reprezenta Ungaria, Petru I Mușat a fost primul domn moldovean care, în septembrie 1387, împreună cu marii săi dregători, a depus omagiul personal la Liow. Locul ceremonialului nu a fost ales întâmplător; ca și în Occident, unde un asemenea eveniment se petrecea la hotarul aflat între posesiunile celor doi contractanți, de obicei, pe teritoriul suzeranului, și în cazul celor doi principii, întâlnirea a avut loc, la o dată stabilită anterior, în sudul Regatului polon. Știind că înaintașii săi “*cei mai bătrâni, Petru voievod și tatăl nostru Roman voievod*” se obligaseră să fie supuși Craiului, la 12 martie 1402, Alexandru cel Bun a făgăduit și el “*pe onoare, fără înșelăciune și fără viclenie*” să slujească Coroana poloneză. Atragem însă atenția că aceasta este doar o simplă *scrisoare de încredințare*, care, în manualele didactice, și chiar în unele lucrări științifice, este confundată cu actele omagiale. Abia la 1 septembrie 1404, la Camenița, la hotarul dintre cele două țări, după ce ordinul teutonic încheiase pace cu Polonia, iar Podolia a trecut în patrimoniul Regatului, eliminându-se astfel, presiunea lituaniană, Alexandru cel Bun a depus, pentru prima dată, omagiul: “*am sărutat crucea și ne-am supus, așa cum au făcut și alte principate creștine, după legea creștinească și cum au făcut și înaintașii noștri Petru și tatăl nostru, Roman voievod și Ștefan voievod*” (subl.ns.).

De obicei, în Europa Occidentală, un contract încheiat între două persoane după sistemul vasalic, avea loc o singură dată. În cazuri cu totul speciale, la cererea suzeranului, el putea fi repetat, doar când nu survenea o ruptură între cele două părți. Și în cazul relațiilor moldo-polone, atunci când regatul era amenințat, suzeranul cerea principelui român noi dovezi de fidelitate. Așa s-a întâmplat la 6 octombrie 1407, la Liow, unde Alexandru cel Bun împreună cu marii săi dregători au întărit actul de supunere de la Camenița, chiar dacă vasalul s-a deplasat pe teritoriul suzeranului, de această dată nu s-a repetat ritualul din 1404, actul în sine fiind doar un jurământ de credință, necesar poate și datorită faptului că tocmai atunci s-au accentuat neînțelegerile dintre rege și Ordinul teutonic. Peste câțiva ani, la 25 mai 1411, din Roman, Alexandru cel Bun făgăduia din nou credință regelui polon, promițându-i ajutor împotriva Ungariei. Într-adevăr, după ce încheiase pace cu Cavalerii teutoni (1 februarie 1411), cu fiul hanului și cu marele duce al Moscovei, asigurându-se și de fidelitatea lui Mircea cel Bătrân (17 mai 1411), Vladislav, împreună cu Witold, au pus la cale o ofensivă concertată împotriva lui Sigismund, care se proclamase împărat.

După unii istorici, în primăvara anului 1415, la Sneatyn, principele moldav ar fi depus un nou omagiu regelui polon. Ceremonialul este descris de Dlugosz, de unde a fost preluat de Cromer și Bielski: “*Apoi Vladislav a venit de Rusalii (Pentecostes) prin Buczacz, Halici, Colomeea, la Sneatyn. Acolo, întâmpinându-l Alexandru voievodul Moldovei, cu soția sa și cu o mare suită de oșteni ai săi, și a fost în mai multe feluri onorat. Ca să-și arate supunerea și credința către Vladislav, regele Poloniei, acesta a prestat solemn omagiul de credință și de*

supunere către regele Poloniei și jurământul corporal de credință cu toți boierii Țării Moldovei, steagurile fiind plecate la picioarele regelui. Despre care lucru a dat și scrisori lămuritoare care se păstrează în tezaur, spre amintire veșnică a faptelor. Apoi pe rege și pe regina Ana și pe toți baronii și ofițerii regelui, invitându-i la banchet, i-a ospătat cu înbelșugare. De asemenea, a oferit daruri însemnate regelui și reginei. Dar și baronilor de frunte ai regatului le-a împărțit daruri cu larghețe". Așa cum a relevat C. Racoviță cu mai bine de un veac în urmă, este puțin probabil ca domnul Moldovei să fi depus acum un nou omagiu. În primul rând, trebuie să arătăm că nici un alt izvor nu confirmă acest eveniment. Somptuoasa întâlnire dintre cei doi principii se pare că a avut loc la Sneatyn, dar Dlugosz, care nu era informat în legătură cu omagiul de la Camenița, a confundat cele două momente. În ceea ce privește scrisoarea din 1419, prin care Alexandru cel Bun și marii săi boieri se ofereau să-l ajute pe rege împotriva Ungariei, publicată de Dogiel, este datată greșit, fiind, se pare, identică cu cea din 1411. De altfel, din cea de-a doua parte a domniei principelui moldav, scrisorile de încredințare lipsesc. După opinia noastră, și aceasta este o dovadă că raporturile moldo-polone au cunoscut acum o înrăutățire. Mai mult, la 1426, Alexandru cel Bun trimitea un simplu salvconduct regelui Vladislav, "*care pleca spre țările turcilor*", garantându-i libera trecere pe teritoriul Moldovei, fără a-și asuma vreun fel de obligații în cruciada preconizată.

Ori de câte ori aveau loc schimbări pe tronul de la Suceava, noului principe i se cereau scrisori de încredințare. Pentru perioada care precede domnia lui Ștefan cel Mare, din cauza instabilității politice din Țara Moldovei, de care Regatul nu era străin, actele de acest fel sunt tot mai numeroase. Singurul domn care a jurat corporal credință noului rege Vladislav al III-lea a fost Iliăș. Cele două acte elaborate la Liov, la 19 septembrie 1436, în numele voievodului și a marilor săi dregători, arată că evenimentul a avut loc cu o zi înainte. Scrisoarea lui Iliăș cuprinde și conținutul jurământului depus atunci de acesta în cadrul ritualului vasalic. Remarcăm și faptul că, peste câteva zile, la 23 septembrie, probabil în urma unor tratative, domnul Moldovei ceda Coroanei poloneze Țara Sepenițului, cu Hotinul, Țețina și Hmielovul, obligându-se să înapoieze și toate scrisorile regale privitoare la aceste posesiuni. În loc să i se întărească aceste teritorii ca feud, vasalul a fost obligat să renunțe la ele. În unele privințe, omagiul din 1436 ar putea fi comparat cu cele din 1387, 1404 și 1485. Altfel spus, doar în unele momente dificile, domnii Țării Moldovei se hotărâu să facă acest pas decisiv.

După cercetări aparținând istoricilor polonezi, la 1436, regele ar fi cerut și lui Ștefan să depună omagiul personal, dar acesta ar fi refuzat. Explicația pare a fi însă alta: în mentalitatea medievală, acesta era considerat vasalul lui Iliăș. La 26 august 1435, când domnul Ștefan îi scria regelui polon că s-a împăcat cu fratele său, închinându-i-se "*ca domnului nostru și fratele mai mare*"... "*care ne este nouă ca tatăl nostru*". Așadar, chiar și în timpul așa-zisei diarhii, Țara Moldovei și-a păstrat unitatea politică din moment ce, în relațiile internaționale, era reprezentată numai de principele care rezida la Suceava. Scrisorile de jurământ erau însă cerute de Coroană ambilor frați: așa s-a întâmplat în septembrie 1437, când Iliăș a înnoit actul redactat la Liov, în timp ce Ștefan trimitea *scrisoare de încredințare* regelui polon. Să remarcăm și faptul că primul act avea pecetea cea mare a Țării Moldovei, iar cel de-al doilea a fost validat cu pecetea mică.

Din toate documentele păstrate reiese că ritualul vasalic avea loc în apropierea hotarului dintre principate, locul și ziua întâlnirii fiind stabilite de suzeran cu puțin timp înainte. La 13 ianuarie 1434, din Suceava, Ștefan vodă îi scria Craiului că, atunci când acesta se va apropia de țările rușilor, "*noi îndată vom merge către dânsul sau către urmașii săi, fără nici o înștiințare și vom face supunere și jurăminte la locul și la timpul hotărât prin scrisori sau prin solii lui*". Petru al II-lea, ale cărui relații cu Iancu de Hunedoara erau cunoscute suveranului jagellon, îi scria acestuia că se va deplasa la ziua și locul stabilit pentru desfășurarea ritualului, cu condiția ca să fie informat cu două-trei luni înainte. În cazul în care

țara era amenințată de dușmani sau domnul era bolnav, urma să se stabilească o altă zi. La învoiala încheiată la Siret, la 23 septembrie 1453, între tânărul Alexandru voievod și panii polonezi s-au stabilit și posibilele localități în care urma să se întâlnească cei doi principii: *“când domnul nostru, Măria Sa Craiul, se va apropia de Țara Rusească, noi să mergem înaintea Măriei Sale, la un loc hotărât, ori la Camenița, ori la Sneatyn, ori mai departe la Colomeea, din aceste trei locuri, unde îi va plăcea domnului nostru, noi să mergem acolo și cu panii noștri să îndeplinim obiceiu”*. Principele moldav cerea nu numai să fie informat cu 10 săptămâni mai înainte în legătură cu data și locul ales de suzeran, dar și să fie însoțit pe teritoriul polonez de patru mari sfetnici ai Coroanei. Petru Aron făgăduia și el să depună omagiul *“în Colomeea sau Camenița, unde se va hotărâ numitul nostru domn, regele Poloniei”*.

Lui Ștefan cel Mare i-au trebuit mai mult de 25 ani pentru a se decide să depună omagiul. Prima dată o face în termeni cu totul vagi la Overcăuți (4 aprilie 1459). Peste câțiva ani (2 martie 1462), domnul se obliga să se deplaseze la locul stabilit de rege, cu condiția de a fi informat cu două-trei luni mai înainte. Prin scrisoarea de credință din 28 iulie 1468, cerută de Cazimir, probabil ca urmare a victoriei de la Baia, Ștefan dorea ca întâlnirea să aibă loc la Camenița, Colomeea sau Sneatyn. Deși în același an, Matei Corvin îl informa pe suzeranul jagellon că domnul moldovean îl lingusește spunându-i *“după obiceiu lui”*, aceleași cuvinte maghiarilor, tătarilor și turcilor, *“pentru ca între atâția stăpâni, viclenia lui să rămână pentru mai multă vreme nepedepsită”*, regele a insistat ca acest principe, care își consolidase puterea, să-l recunoască oficial suzeran.

La începutul anului 1469, Cazimir l-a așteptat 40 de zile pe Ștefan în Liov care, deși fusese anunțat de doi soli regali, nu s-a prezentat pentru depunerea omagiului. După Dlugosz, de la care avem această informație, domnul român s-a temut să nu fie prins de polonezi, și înlocuit cu un pretendent. În vara anului următor, regele a revenit în același oraș, unde timp de două săptămâni a așteptat zadarnic întâlnirea cu Ștefan, care promisese că va depune omagiul la Camenița, în ziua de 15 august. Adevărata atitudine a principelui reiese din răspunsul pe care l-a dat regelui la 13 iulie 1471: nu poate să-l trimită în ajutorul Poloniei pe fiul său Alexandru cu 1000 de călăreți: pe de o parte, pentru că acesta era prea tânăr pentru a îndeplini astfel de slujbe, iar, pe de alta, din cauza atacurilor turcilor, tătarilor și muntenilor! Deoarece tocmai în acești ani Moldova și-a reorientat politica externă, colaborând în secret cu Matei Corvin în vederea unui război purtat cu otomanii, Ștefan a evitat să depună omagiul personal unui rege care era interesat mai mult de hotarele de vest ale țării și mai puțin de cele sudice.

În istoriografia noastră s-a afirmat că, prin comportamentul din acești ani, domnul ar fi *“preferat independența țării sale în locul unei umiliri care, presupunea un ipotetic ajutor militar din partea Poloniei”*. Deoarece Moldova își va păstra neatârarea chiar dacă domnul ei ar fi depus omagiu, considerăm că această interpretare este forțată. În realitate, dacă ar fi răspuns favorabil regelui Cazimir, conform uzanțelor medievale, Ștefan era obligat să-l ajute militar pe suzeranul său, în conflictul pe care Polonia îl avea cu Ungaria pentru stăpânirea Boemiei. Or, într-o perioadă în care papalitatea se arăta tot mai interesată de organizarea unei cruciade, domnul Moldovei, care scăpase de periculosul pretendent Petru Aron și demonstrase, prin acțiunile sale din Țara Românească, că este alături de lumea creștină, a preferat să colaboreze cu aceasta prin intermediul Ungariei.

O cronică anonimă, redactată de un polonez în primele decenii ale secolului al XVII-lea, surprinde, credem, cu mult realism, relațiile lui Cazimir cu Ștefan. Se arată că, după bătălia de la Baia, regele a trimis doi dregători însemnați care l-au asigurat pe domnul Moldovei de sprijinul său, cu condiția ca acesta să-i presteze omagiu. Ștefan, împreună cu marii săi boieri, a acceptat să reînnoiască scrisoarea de jurământ: *“Cazimir, fiind la Liov (1469 – n.ns.), Ștefan trebuia să vină să depună omagiu. El s-a scuzat (arătând) că, în absența sa, maghiarii sau turcii ar putea să cucerească Basarabia (Chilia și Cetatea Albă – n.ns.) sau*

chiar Moldova, însă adevărul era că acesta era informat că, atunci când va sosi (acolo) va fi arestat. [...] Regele a venit din nou la Liov, la mijlocul lunii iunie (1470 –n.ns.). Ștefan promisesse să depună omagiu la Camenița, însă la data stabilită s-a scuzat din nou, din cauza războiului pe care-l avea cu Radu, domnul Țării Românești”. În concluzie, autorul arată că regele, fiind supărat pe astfel de explicații, i-a cerut domnului Moldovei să-i presteze omagiul, în caz contrar îl va considera dușmanul său.

În loc să dea curs acestei somații, Ștefan, care era interesat de apărarea hotarelor sudice ale Țării Moldovei, se apropie tot mai mult de Ungaria. O demonstrează și faptul că, la 3 ianuarie 1472, reînnoia brașovenilor vechiul privilegiu comercial.

În urma victoriei de la Vaslui, unde a beneficiat doar de sprijinul maghiarilor și nu și de cel al polonilor, domnul s-a adresat lumii creștine printr-o așa-zisă scrisoare circulară cu destinația “cătore Coroana ungiurească și cătore toate țările în care va ajunge această scrisoare”. Și această adresă demonstrează, credem, că Ștefan încerca să colaboreze cu liga antiotomană prin intermediul lui Matei Corvin. De altfel, peste câteva luni (Iași, 12 iulie 1475), domnul încheia un tratat cu Ungaria, prin care făgăduia “împreună cu toată țara noastră credința veșnică Majestății Sale regești și Sfintei Coroane”. Răspunzându-i prin scrisoarea de încredințare din 15 august 1475, regele arăta că, după ce “cinstitul și nobilul Ștefan” l-a recunoscut “ca stăpân al său de drept”, urmând “să îndeplinească față de noi și Sfânta Coroană toate cele pe care voievozii înaintași erau ținuți a îndeplini după lege sau datină”. Trebuie să remarcăm că cele două acte au fost validate doar cu sigiliul mic, ele având deci un caracter secret și particular. Cu toate acestea, Cazimir a fost informat în legătură cu conținutul tratatelor și, așa cum arată Dlugosz, “temându-se de nestatornicia lui Ștefan, la Sântămăria Mică (8 septembrie 1475) i-a cerut noi jurăminte de credință și ascultare”. Deși era amenințat de o mare campanie sultanală, nici de această dată domnul nu s-a deplasat în Polonia, intensificând chiar colaborarea cu Ungaria, Venetia și papalitatea. Mai mult, în toamna aceluiași an (1 noiembrie 1475), Ștefan afirma în fața solilor brașoveni: “Noi suntem slugile Craiului și ai Sfintei Coroane <maghiare>”. Abia în 1479, când Liga antiotomană se destrămase, domnul a încercat o apropiere de Regatul polon, trimițând o nouă scrisoare de încredințare regelui, în care arăta că “la ziua și la vremea pe care Măria Sa ni le va arăta prin solii Domniei Sale, cu șase luni înainte de acea zi de întâlnirea noastră, ne vom revedea cu Domnia Sa în orașul Colomeea și-i vom jura credință, noi și cu boierii noștri moldoveni, după obiceiul cel vechi”.

Încheind pace cu Mehmed al II-lea și păstrând aceleași bune relații cu Ungaria, Ștefan cel Mare nu s-a grăbit nici de această dată să presteze omagiu care garanta îndeplinirea obligațiilor prevăzute în jurămintele scrise. După pierderea Chilie și a Cetății Albe, în vederea recuperării acestor importante regiuni, domnul moldovean, în urma negocierilor purtate “timp de câteva zile”, a depus omagiu la Colomeea în ziua de 12 septembrie 1485 “la ora nouă dimineața”. Într-un studiu publicat relativ recent, Victor Eskenasy a adus noi informații privitoare la acest eveniment, între care și o relatare din anul 1598, aparținând ambasadorului englez, care confirmă o descriere a ceremonialului făcut în 1594, precum și relatările cronicarilor poloni. Potrivit primului izvor, Ștefan s-a apropiat de tronul regal și și-a închinat capul îngenunchind “potrivit obiceiului său”. Autorul ceremonialului arată că, înaintea jurământului de credință, domnul și-a înclinat capul tot “după obiceiul ritului său”. În urma sărutului ce pecetluia contractul vasalic, regele a luat steagul Moldovei și l-a dat mareșalului Curții, în timp ce boierii au depus și ei omagiu, culcând la pământ stindardele lor mai mici. Ceremonialul de la Colomeea a fost însă diferit de cel la care a fost supus Iliș la Liov, când domnul și boierii săi “îngenunchind, drept umilință, au frânt cozile banderilor în semn de supunere și ascultare <și> le-a aruncat la picioarele regelui”. Or, după cum se cunoaște, în Occident doar obiectele de valoare neînsemnată erau fracturate de senior. La

1485, acestea n-au fost rupte “*ba încă <Ștefan> a cerut ca steagurile lor omagiale să fie păstrate cu cinste ca o mai mare garanție a prieteniei, ele fiind depuse la tezaurul Regatului*”.

Cronicarul polon Wapowski consemnează un gest petrecut la Colomeea, care a suscitât discuții controversate: “*La tribună a urcat regele [...] și sta măreț pe tronul lui de aur [...]. Și ca să vadă toți cei de față supunerea și umilirea unui prinț atât de mare, cortului regal i s-au tăiat funiile. Pânzele au căzut la pământ și cele ce se petreceau înlăuntru s-au arătat vederii celor de față, uimiți de atâta măreție [...]. Astfel, acel războinic viteaz, energic, și mândru, învingător al multor regi și popoare nu și-a plecat capul în fața regelui Poloniei decât împins de mare nevoie. În felul acesta, Cazimir al IV-lea și-a satisfăcut vanitatea de a încătușa și uni cu sine acel principe care învinsese pe turci, pe tătari și pe unguri*”. Această informație a avut o puternică rezonanță în istoriografia noastră, unui cercetător numind evenimentul *drama de la Colomeea*. Ca “*un apreciat episod surprinzător și îndoielnic*”, menționat astfel doar de Wapowski, considerăm că este foarte probabil ca acest eveniment să se fi petrecut în realitate. Mai întâi, trebuie să arătăm că, așa cum confirmă toate izvoarele, omagiul a fost depus, într-adevăr, într-un cort, deoarece acesta nu se putea desfășura într-o biserică sau într-o capelă, din moment ce suzeranul era catolic, iar vasalul ortodox. De altfel, așa cum am arătat, domnul și dregătorii moldoveni jurau “*după legea și obiceiul lor*, pe o cruce purtată de un prelat ortodox. Nu s-a observat însă că mai există încă o informație identică. Astfel, cronicarul silezian Joachim Cureus (1532-1573) scria în *Analele sale*, tipărite prima dată la 1571: “*În anul următor (1485), Ștefan, principele Moldovei, neputându-se apăra de puterea turcească, a jurat craiului Cazimir, în tabără, iar cortul, după pilda împăratului Rudolf, care așa lucrase cu Ottokar, craiul cel semeț al Boemiei, din întocmirea lui cea de poloni făcută, tocmai când jura, a căzut și Ștefan, cel care învinsese mai înainte pe atâția crai, s-a văzut îngenunchind înaintea lui Cazimir. Ștefan totuși pentru aceasta nu s-a mâhnit, nădăjduind că va căpăta ajutor de la Cazimir ca să-și poată răscumpăra țara cea perdută în mâinile turcilor*”.

Or, se cunoaște că, în Occidentul medieval, ritualul simbolic al vasalității impunea în mod obligatoriu o asistență aleasă și numeroasă, care constituia chezașia angajamentului dintre senior și vasal. Majoritatea izvoarelor care se referă la depunerea omagiului menționează că acesta avea loc “*sub privirea multora*” sau “*în prezența multora*”. De altfel, știm că cei doi principii au fost însoțiți la Colomeea de marii lor dregători și de oșteni. Pe de altă parte, atât Wapowski, cât și Cureus pot fi bănuși de subiectivism, ei punând în antiteză vanitatea inactivului rege polon cu “*acel războinic viteaz, energic și mândru* care era Ștefan cel Mare. Mai mult, umanistul silezian a susținut originea romană a prusienilor derivată din romanitatea românilor!

Amalgamându-se diverse categorii de izvoare externe din unele lucrări cu caracter științific sau de popularizare, s-a impus ideea că domniile moldoveni au încheiat tratate numai “*pe picior de egalitate*”. Or, această sintagmă, care nu este atestată documentar în epoca medievală, de cele mai multe ori nu are nici o acoperire în realitatea istorică. Astfel, decodificarea ceremonialului vasalic demonstrează clar o anumită ierarhizare a părților contractante: regele stă pe un tron aurit, îl primește pe domn care, îngenunchind după obicei și plecând capul, înclină steagul până la pământ. Există, fără îndoială, numai în acest gest un semn de deferență și inferioritate, nu însă și de umilire. Toate scrisorile de jurământ elaborate după depunerea omagiului demonstrează acest lucru. De asemenea, scrisorile de încredințare, emise pe teritoriul Țării Moldovei în prezența unor soli regali, conțin termeni specifici ierarhiei feudale. În unele acte există expresii care la prima vedere nu sugerează o anumită ierarhizare a celor două părți. Avem în vedere sintagme ca *domnul nostru, stăpânul nostru de drept, părintele meu sau tatăl meu*. În scrisoarea de făgăduință trimisă de Bogdan al II-lea lui Iancu de Hunedoara la 5 iulie 1450 domnul Moldovei cerea ca “*să ne fie nouă domnia sa ca un părinte și domn, iar noi să fim domniei sale în loc de fiu și de slugă*”. La 23 septembrie

1453, și Alexandrel vodă făgăduia supunere “*bunului nostru și iarăși părintelui nostru craiul <Cazimir> să ne miluiască și să ne apere de dușmanii noștri ca pe vasalii săi*”. Ca și în Occidentul medieval, și la noi sistemul feudo-vasalic avea ca referință un model familiar, de rudenie, sărutul suzeranului fiind apropiat de sărutul de logodnă, el marcând intrarea într-o comunitate familială.

Confundate uneori cu jurămintele de credință, tratatele de pace emise în urma unor războaie, erau într-adevăr redactate “*cu aceleași cuvinte*”. În același timp, trebuie remarcat că sistemul vasalic reprezenta, de fapt, un contract încheiat între cele două persoane, dintre care una, vasalul, deși era inferioară celeilalte, inferioritate simbolizată de omagiu, dar și de scrisoarea de jurământ, devenea, ca urmare a contractului mutual, egala acesteia, spre deosebire de cei care rămăneau în afara acestui sistem. În acest context, să reținem că, în varianta poloneză a scrisorii de jurământ de la Colomeea, însuși regele îl numea pe Ștefan “*domn, din mila lui Dumnezeu, folosind deci formula devoțiunii*, care, în limbaj diplomatic, semnifica recunoașterea neatârnării sale. În același act, suzeranul se obliga să apere integritatea Țării Moldovei, și, deci, să recupereze raialele Chilia și Cetatea Albă. În condițiile în care regele nu și-a respectat angajamentul, domnul moldovean s-a considerat dezlegat de contractul vasalic, încheind pace cu otomanii, recunoscându-se, apoi, supusul lui Matei Corvin. Așadar, *sistemul vasalic* presupunea un contract între un om liber, numit *senior*, și un alt om liber, numit *vasal*, cu obligații reciproce. În epoca medievală, neatârnarea țării nu a fost absolută, ideea vehiculată mai ales în lucrările de caracter didactic, ea trebuind căutată în conținutul jurămintelor de credință și în abilitatea diplomatică a domnilor noștri.

Deși s-au caracterizat printr-o anumită originalitate, relațiile de tip faudo-vasalice dintre Polonia și Moldova se înscriu în acel sistem întâlnit la statele din Europa occidentală. Fără îndoială că această instituție a cunoscut modificări de la o zonă geografică la alta și chiar în cazul acelorași contractanți, de la o etapă la alta. Astfel, în cazul raporturilor noastre cu suzeranul, lipsește doar *investitura*, care consta în înmânarea unui obiect simbolic vasalului. Având în vedere faptul că domnii moldoveni, care au depus omagiul, nu au fost niciodată interesați de feude, poate și din cauza controverselor privitoare la Pocuția, era normal ca această fază să lipsească din ceremonial. Se știe că în Occident, concesiunea funciară a fost înlocuită cu documentele emise de suzeran. Și în cazul nostru, nu este exclus ca investitura să fi constat în înmânarea scrisorii de jurământ. Astfel, dacă Ștefan cel Mare a prestat omagiu la 12 septembrie 1485, varianta poloneză a actului are data 15 septembrie, iar cea moldovenească 16 septembrie. La 1436, scrisoarea de jurământ a lui Iliș a fost redactată a doua zi după ceremonial. De asemenea, actul emis la Liov, la 26 septembrie 1387, consemnează depunerea omagiului de către Petru I Mușat la timpul trecut. Lipsa feudului, și deci și a dreptului de retract, a făcut ca ieșirea din vasalitate să se facă, în cazul domnilor moldoveni, în mod tacit.

Începând cu A.D.Xenopol, în istoriografia noastră s-a acreditat ideea că tratatul de la Hârlău (12 iulie 1499) “*punea capăt vasalității noastre față de Polonia*”. După opinia noastră, evenimentul s-a petrecut cu un deceniu mai înainte. La 21 martie 1489, Polonia a încheiat pace cu Poarta otomană, sancționând astfel și de *jure* pierderea Chilie și a Cetății Albe, determinându-l pe Ștefan să ceară protecția lui Matei Corvin. Cronicarul contemporan Weinreich arăta că domnul Moldovei l-a părăsit pe regele Poloniei deoarece acesta nu i-a acordat ajutor împotriva turcilor și tătarilor, așa cum făgăduise. La 26 iulie 1489, însuși Cazimir al IV-lea se adresa papei, protestând pentru trecerea lui Ștefan sub protecția regelui Ungariei.

Deși nu au mai fost redactate scrisori de jurămintă și nici nu au mai depus omagiu, până la dezastrul de la Mohács, domnii Țării Moldovei erau considerați vasali ai Ungariei. La 20 august 1503, în tratatul otomano-maghiar, validat la Buda, pe lângă provinciile care odinioară aparținuseră Coroanei Sfântului Ștefan, se menționau ambele țări românești

extracarpatică. În pactele polono-maghiare din 1507 și 1509, se arată că, între cele două regate creștine, nu este cazul să existe neînțelegeri deoarece *“Moldova trebuie să rămână la Sacra Coroană ungară, iar domnii voievozi și urmașii lor vor depune omagiu acesteia”*.

Așadar, politica de echilibru promovată de Ștefan cel Mare, în ultima parte a domniei sale, între cele trei linii de forță – Imperiul otoman, Polonia și Ungaria -, a fost continuată de factorii de decizie din Moldova și în prima jumătate a secolului al XVI-lea.

Unii cercetători au considerat drept jurăminte de credință și tratatele încheiate de principii moldoveni cu Polonia la 1510, 1518, 1527, vorbind chiar de existența unui omagiu multiplu, practicat de ei în această perioadă. După cum s-a observat relativ recent, nici unul din aceste pacte nu reprezintă un jurământ de vasalitate. De asemenea, s-a exprimat și opinia conform căreia scrisorile de făgăduință ale lui Alexandru Lăpușeanu față de regele polon, redactate la Bakuta (5 septembrie 1552) și Hârlău (22 iulie 1553) ar fi omagii de vasalitate. Omagiu ar fi prestat și Despot vodă regelui polon, în vara anului 1563. În cazul lui Alexandru Lăpușeanu, avem de-a face doar cu niște scrisori de jurământ: prima, elaborată în fața nobilimii poloneze, despre care *suzeranul* nu avea cunoștința, iar a doua nu a avut nici un fel de valoare practică din moment ce, doar peste câteva săptămâni, aceiași reprezentanți ai regelui recunoșteau la Constantinopol că Moldova se afla sub protectorat otoman. În ceea ce-l privește pe Despot, așa cum am arătat cu alt prilej, este vorba doar de proiectul unei scrisori de jurământ, care n-a fost validat niciodată și nu de un omagiu propriu-zis. Un act identic este și cel redactat la Iași, la 2 octombrie 1569, în numele lui Bogdan Lăpușeanu.

În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, ca urmare a trecerii sub protectorat otoman a întregului spațiu românesc, încercările Poloniei de a readuce Moldova la vechiul ei statut sau măcar de a avea un cuvânt de spus în numirea domnilor, n-au avut de izbândă. Eșecul a fost recunoscut la 1600, de însăși diplomația poloneză. Într-o relatare anonimă, care trebuie datată după intrarea lui Mihai Viteazul în Moldova, se relatează discuțiile aprinse care au avut loc în adunările provinciale din regat: *“În Polonia s-au răspândit vestea că Mihai, palatinul Valahiei, a năvălit și a cotoplit Moldova cu 40 de mii <de oșteni> și, după ce Ieremia voievod a fost alungat, Zolkiewski, căpitanul de câmp al armatelor, a fost atât de rău zdrobit, încât abia a reușit împreună cu câțiva să fugă la Camenița.*

*Apoi, deodată în întreaga Polonie s-a iscat agitație și discuție în adunări, mulți aruncând vina asupra austriecilor, că pornesc să subjuge o provincie a regatului Poloniei. Dar n-au lipsit nici cei care să susțină contrariul. Dacă Moldova este o provincie a regatului Poloniei, atunci cu ce scop se află acolo steag turcesc? Sau, de ce fiind de față ceaușii turci, atâția palatini ai Moldovei și-au pierdut capul în Polonia? Cum au fost Tomșa, Iancu, Potcoavă și alții? Sau de ce polonii prinși acolo, ca de pildă Wisniowieczki, Piassetzki și alții, după multe schingiuri, și-a găsit moartea la Constantinopol? ÎN sfârșit, de ce regele Sigismund, în anul 1510, consfințind înțelegeri și tratate cu Bogdan (al III-lea - n.ns.), palatinul Moldovei, **au jurat amândoi cu aceleași vorbe?** (subl.ns.). Căci niciodată nu a fost necesar să se facă așa ceva din partea unui vasal al regelui Poloniei”*.

III. STATUTUL POLITICO-JURIDIC INTERNAȚIONAL AL ȚĂRILOR ROMÂNE. DE LA INDEPENDENȚĂ LA SUZERANITATEA OTOMANĂ

În această perioadă, care este limitată în timp de două mari personalități ale istoriei noastre, Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul, spațiul românesc continuă să se afle la intersecția celor trei linii de forță care i-au influențat direct evoluția și în perioada anterioară: Imperiul Otoman, Polonia și Ungaria. Spre deosebire însă de secolul precedent, ca urmare a răsunătoarelor victorii obținute de Soliman Magnificul (1520-1566), balanța a înclinat vizibil în favoarea lumii musulmane, cu importante implicații și pentru Țările Române.

După cum se cunoaște, prin tratatul încheiat la Hârlău, al 12 iulie 1499, s-a pus capăt vasalității Țării Moldovei față de Polonia, situație care s-a menținut și sub urmașii direcți ai marelui Ștefan. Pactele semnate de Bogdan al III-lea, Ștefan cel Tânăr sau Petru Rareș sunt doar acte care consemnau sfârșitul unor stări conflictuale și stabileau buna vecinătate între părți.

Profitând de politica de expectativă promovată de Polonia în relațiile internaționale în acești ani, atât Imperiul Otoman cât și Ungaria au emis pretenții de suzeranitate asupra celor două țări românești extracarpatică. Astfel, începând cu anul 1503, Țara Românească și Moldova au fost incluse în tratatele încheiate între cele două puteri. Este vorba însă mai mult de o pretenție de suzeranitate care își avea motivația în tratatele încheiate de domnii români în secolul precedent și nu de o stare de fapt. Trebuie să arătăm că datorită poziției sale geografice statutul politico-juridic al teritoriului sud-carpatic a cunoscut o involuție mai rapidă decât cel al Moldovei.

Victoria otomană obținută împotriva maghiarilor la Mohács (1526) a rupt echilibrul de forțe din această parte a Europei, punându-se astfel în discuție și statutul celor două țări românești. Ele au fost chemate în ajutor de regele Ungariei, dar așa cum arată cronicarii sași “voievodul Țării Românești se afla deja în dependența turcilor, iar cel moldovean a zăbovit prea mult”. Aidoma lui Ștefan cel Tânăr a procedat însă și voievodul Transilvaniei, Ioan Zápolya. Din acest moment, sultanul, care conform doctrinei hanefite nu mai recunoștea “Casa Păcii”, i-a considerat în mod abuziv și pe români “raiale” (supuși). Aceste pretenții sunt tot mai vizibile, mai ales după 1533, când prin așa-numita “pace veșnică”, Poarta a limitat și posibilitățile de acțiune ale Poloniei în direcția Dunării. Izvoarele documentare consemnează faptul că domnii Moldovei erau considerați de Soliman “tributarii și supușii mei”. În ciuda încercărilor disperate ale lui Petru Rareș de a se elibera de “cleștele” care ștrangula țara sa, în mai 1538, regele polon a dat următoarele instrucțiuni solilor trimiși la Constantinopol: “Cât despre voievodul Moldovei, Înălțimea Voastră nu a vrut să fie cuprins în tratat nimic nominal, căci întrucât se află în credința și puterea Înălțimii Voastre imperiale se cuvinte să fie legat în aceleași condiții ca și ceilalți care sunt supuși puterii sale și nu-i va fi permis ca să se îndepărteze în nici o chestiune, nici cât negru sub unghie de tratatele încheiate de Sacra Maiestate regală și Înălțimea Voastră imperială”. A fost nevoie însă de marea campanie din 1538 ca sultanul să scrie din tabăra așezată pe malul Prutului că “a subjugat Țara Moldovei”.

Evenimentele care s-au succedat foarte rapid în spațiul românesc nu au confirmat aserțiunea sultanului: domnul Ștefan Lăcustă instalat la Suceava de însuși Soliman Magnificul a fost imediat înlăturat de o puternică partidă boierească care nu acceptase trecerea țării sub controlul Porții. Acest act a grăbit “iertarea” lui Petru Rareș, care odată instalat pe tronul Moldovei avea să colaboreze mai activ cu otomanii. Deși declara că “unde împăratul turcesc ne va porunci să mergem la război, eu acolo trebuie să merg”, energicul voievod a arătat și în

cea de-a doua domnie aceleași disponibilități pentru lumea creștină și pentru independența țării sale. Din nefericire, transformarea Budei în pașalâc (1541) și a Transilvaniei în principat autonom supus Porții otomane (1541) au făcut inoperante planurile sale de cruciadă, într-un moment în care și relațiile cu Polonia se mențin la fel de încordate. Cu toate acestea, anul 1541 nu marchează instaurarea unei suzeranități otomane efective asupra întregului spațiu românesc. Și aceasta pentru că, sprijinindu-se pe cler și pe o mare parte a boierimii autohtone, factorii de decizie din Țările Române au opus o serioasă rezistență Porții otomane, colaborând, de cele mai multe ori în secret, cu lumea creștină. Fiind tot mai alarmate de succesele obținute de Soliman în Europa și țările vecine devin tot mai interesate de soarta spațiului românesc. Astfel, sub presiunea nobilimii, chiar regele polon a fost nevoit să renunțe la totala sa pasivitate, instalându-l pe tronul Moldovei pe Alexandru Lăpușeanu. Adevăratele intenții ale diplomației jagellone sunt surprinse în jurământul de credință depus de noul domn în fața lui Sigismund August, la 22 iunie 1553, care cuprinde toate componentele specifice unui asemenea gest. Prin acest act cu valoare de unicat pentru secolul al XVI-lea, Lăpușeanu se obliga să nu încheie “nici o înțelegere și nici o alianță și omagiu de vasalitate cu nici o persoană de orice stare, fără știrea Maiestății Sale”. Acest jurământ feudo-vasalic a fost însă încălcat de aceiași trimiși regali, care continuându-și drumul spre Constantinopol au parafat un nou tratat polono-otoman (3 august 1553) în care era inclusă și Moldova. Prin acesta, chiar diplomația poloneză recunoștea că această țară nu mai era subiect în cadrul relațiilor internaționale. Amenințat de numeroși pretendenți adăpostiți de lumea catolică sau protestantă și Alexandru Lăpușeanu a căutat protecția Porții, fiind obligat să o sprijine cu oșteni și materiale de război sau trimițându-i diverse informații în legătură cu pregătirile militare ale țărilor vecine.

Informația documentară arată că și în secolul al XVI-lea, atât Moldova cât și Transilvania au beneficiat încă de o mare libertate de acțiune. Pentru a releva statutul politico-juridic al Țărilor Române este necesar să surprindem schimbările produse în relațiile cu Poarta nu numai pe plan politic, dar și economic, juridic, militar, cultural, protocolar, în limbajul și vestimentația de curte etc. Or, după opinia celor mai mulți istorici, aceste mutații sunt evidente abia în ultima treime a secolului al XVI-lea. Așadar, instaurarea suzeranității otomane asupra spațiului românesc este rezultatul unui proces istoric mai îndelungat, cu evidente deosebiri regionale, ale cărui limite inferioare nu pot fi marcate printr-un singur eveniment istoric. Autonomia Țărilor Române era recunoscută și de ahidnamele (“capitulațiile”) emise de Poartă în această perioadă: 1566, 1571 și 1581 pentru Transilvania; 1577 și 1578 pentru Țara Românească; 1598-1599 pentru Moldova. Aceste legăminte vizau: garantarea dreptului de existență autonomă a statelor; intangibilitatea teritoriului; păstrarea instituțiilor autohtone (între care un loc aparte ocupau domnia și divanul), a legilor, limbii și bisericii creștine: interzicerea deținerii de către musulmani a unor proprietăți sau înălțarea de moschei în spațiul românesc etc. Și toate acestea în schimbul unor compensații materiale și financiare, care devin apăsătoare mai ales spre sfârșitul acestui secol, când economia Imperiului Otoman cunoaște o anumită criză. Elocventă este în acest caz evoluția haraciului. În Țara Românească, de la 8.000 de galbeni cât se plătea la începutul secolului, a crescut la aproximativ 50.000 la mijlocul acestui veac, ca în ajunul urcării lui Mihai Viteazul pe tronul Basarabilor să crească la 155.000 de galbeni. În Moldova, creșterea nu a fost atât de spectaculoasă: 8.000 de galbeni Bogdan al III-lea, 30.000 Petru Rareș în cea de-a doua domnie, și doar 65.000 de galbeni spre sfârșitul secolului. Deși avea un potențial demografic și economic superior, Transilvania a cunoscut, probabil datorită poziției sale strategice și capacității ei militare, cele mai ușoare forme ale suzeranității otomane. Astfel, în cursul celei de-a doua jumătăți a secolului XVI, haraciul acestei țări a crescut doar de la 10.000 la 15.000 de galbeni.

Haraciul însă nu a fost cea mai împovărătoare dare. Așa-zisul regim economic otoman care se instaurează treptat în Țările Române presupune sume mari și pentru cumpărarea tronului sau achitarea peșcheșurilor. La acestea se adaugă prestațiile în natură și în muncă efectuate de obicei cu ocazia campaniilor militare.

În cea de a doua jumătate a secolului XVI nu a existat un monopol otoman asupra comerțului românesc. Existau, într-adevăr, livrări periodice de animale (oi, boi, cai), de cereale, de cânepă, de cherestea pentru corăbii sau fortificații, dar pe lângă faptul că aceste produse care, de obicei, erau deficitare la Constantinopol și erau achitate în bani sau prețul li se scădea din haraci, otomanii nu aveau posibilitatea să controleze comerțul exterior al Țărilor Române. În condițiile în care românii aveau un număr mare de animale iar lipsa de numerar devenise acută, locuitorii de aici erau chiar interesați de vinderea unor astfel de produse pentru care primeau bani peșin. Pe de altă parte, sultanul fiind interesat de buna aprovizionare a capitalei și de menținerea spațiului românesc în sfera sa de influență, lua măsuri imediate când era informat că subalternii săi comit abuzuri. Încă de acum, Țările Române se constituie în “trei mari, bogate și veșnice cămări, care au adus provizii Constantinopolului: grâne, animale, brânzeturi, unt, miere și fructe de vară și de iarnă”.

1. Țara Moldovei

Bogdan al III-lea (1504-1517). În ciuda opoziției unor boieri moldoveni, Ștefan cel Mare a realizat încă din timpul vieții sale succesiunea fiului său la tronul Moldovei. Fără a avea calitățile gloriosului său părinte, Bogdan, supranumit și “cel Chior” din cauza pierderii unui ochi în timpul unor exerciții militare sau poate chiar în luptă, a încercat să continue activitatea de excepție a marelui Ștefan. Fiind relativ tânăr și fără a avea discernământul tatălui său, viața politică din această perioadă a fost dirijată de așa-numita “boierime ștefaniană”.

Țara Moldovei nu a beneficiat însă în acești ani de liniștea necesară unei evoluții normale a societății. Relațiile încordate pe care le avea cu principalii săi vecini au dus până la urmă la confruntări militare și la incursiuni care au devastat sate și orașe ce fuseseră prospere în secolul anterior. Astfel, încă de la începutul domniei sale, din cauza redeschiderii problemei Pocuției, nordul Moldovei a fost prădat de câteva ori de oștile polone (1506, 1509), făcând “multă pagubă și perire”. La rândul lor, și armatele moldovenesti au ars sudul acestui regat, între care orașele Camenița și Liow.

După îndelungate negocieri, în care diplomații maghiari au jucat rolul de arbitri, la începutul anului 1510, s-a încheiat “cu aceleași cuvinte”, cum se remarca mai târziu în seimul polonez, tratatul de “pace veșnică și bună înțelegere” dintre Polonia și Moldova.

Încurajați de poloni, și muntenii au trecut de câteva ori Milcovul: prima dată în 1507, când, aducându-l pe pretendentul Roman au invadat sudul Moldovei; a doua oară în 1514, când un alt pretendent, Trifăilă, a fost prins lângă Vaslui și decapitat.

Amenințarea tătară a fost însă mult mai gravă. Adăpostindu-l pe Selim, fiul rebel al sultanului Baiazid al II-lea, aceștia au efectuat pustiitoare invazii atât la Chilia și Cetatea Albă, cât și în ținuturile din nordul Moldovei, făcând “multă robie de oameni și dobitoace” de la Orhei și până la Dorohoi și Ștefănești.

Deși Bogdan al III-lea a încheiat un tratat cu Selim al II-lea în anul 1512, prin care se restituia domnului Moldovei unele teritorii din nordul Deltei Dunării, inclusiv vadul de la Isaccea, tătarii din Crimeea au continuat expedițiile de pradă mai ales în regiunea dintre Nistru și Prut. În schimb, în anii care au urmat, relațiile moldo-otomane au cunoscut o evoluție normală.

Domnia lui *Ștefan cel Tânăr (1517-1527)*. Moartea oarecum prematură a lui Bogdan al III-lea nu a dus la schimbări importante în politica internă și externă a Moldovei. Și aceasta

pentru că la tron urmându-i fiul său minor, Ștefan, aceiași mari dregători s-au preocupat de soarta țării. Aceasta până la începutul anului 1523, când Luca Arbore, principalul sfetnic al tânărului domn, a fost înlocuit din dregătorie. Protestând probabil împotriva liniei politice promovate în special de noii colaboratori ai lui Ștefan cel Tânăr, peste puțin timp (martie-aprilie 1523) au fost destituiți și alți mari boieri, unii dintre ei găsind adăpost în Polonia, unde au cerut regelui Sigismund să anexeze Moldova. În aprilie 1523, foștii dregători au încercat să-l înlocuiască pe voievod cu fratele său Petru, dar complotul a fost descoperit, iar conducătorul lui, Luca Arbore, și-a pierdut viața împreună cu cei doi fii ai săi. Numeroșii boieri aflați în străinătate în înțelegere cu cei rămași în țară au organizat o mișcare de mari proporții împotriva domnului (septembrie 1523), dar oastea condusă de Ștefan cel Tânăr a reușit să-i înfrângă, parte dintre ei pierzându-și capetele, iar ceilalți au reușit să se refugieze în Polonia și Ungaria. Din cauza acestor evenimente, dar și a cunoscutei piese de teatru *Viforul* a lui Barbu Delavrancea, portretul acestui voievod a fost deseori prezentat în cele mai sumbre culori. În realitate conflictul s-a desfășurat între “partidele” boierești care aveau opțiuni de politică externă diferite. Astfel, la 1524, însuși Ștefan cel Tânăr scria suveranului jagellon că “din cauza dușmăniilor cu turcii, pentru țara regelui polon, noi am pierdut patru mari boieri de divan și pe alții nu mai puțin buni”. În finalul epistolei, domnul își exprima clar atitudinea față de pretențiile de suzeranitate ale Poloniei: “De altfel, eu nu stau de strajă pentru voi și nici nu sunt îndatorat să vă dau știri”.

În scurta sa domnie, în care au avut loc și unele evenimente care au marcat destinul Ungariei (căderea Belgradului – 1521 și bătălia de la Mohács – 1526), Moldova a reușit să ducă o politică de echilibru între cele trei puteri care își disputau întâietatea în această regiune.

Petru Rareș (1527-1538; 1541-1546). La tronul Moldovei a urmat fiul natural al lui Ștefan cel Mare, Petru Rareș, care a fost ales de colaboratorii fostului domn. De altfel, el s-a dovedit a fi cel mai capabil urmaș al marelui voievod Ștefan.

Dotat cu o minte ageră și beneficiind de o bogată experiență, Petru Rareș trebuie considerat ca unul din cei mai mari voievozi ai acestui secol. Conștient de faptul că Moldova era acum chemată să joace un rol important în istoria Europei de sud-est, domnul a încercat mai întâi să-și reglementeze relațiile cu vecinii, negociind și încheind tratate cu Polonia și Imperiul Otoman. Aceasta a stabilit contacte și cu Ferdinand de Habsburg care își disputa coroana Ungariei cu voievodul Transilvaniei, Ioan Zápolya. Ca urmare a faptului că sultanul pregătea o mare campanie spre Europa centrală, aliindu-se cu Polonia și Franța, domnul Moldovei a fost nevoit să renunțe la politica sa “creștină”; astfel, în cursul anului 1529, când oastea lui Soliman Magnificul a ajuns sub zidurile Vienei, Petru Rareș a efectuat mai multe campanii în Transilvania, obținând câteva victorii împotriva partizanilor lui Ferdinand de Habsburg. Cea mai strălucită dintre acestea a fost cea de la Feldioara (22 iunie 1529), unde brașovenii și-au pierdut întreaga artilerie. Pentru ajutorul acordat, Ion Zápolya i-a cedat domnului Moldovei cetatea Bistriței, Ungurașul și Valea Rodnei. Deși aceste campanii erau executate din porunca sultanului, Petru Rareș a urmărit îndeplinirea intereselor țării sale fără a aduce deservicii creștinătății.

Consolidându-și puterea, domnul s-a hotărât să declanșeze și conflictul cu Polonia, care stăpânea Pocuția. Astfel, în toamna anului 1530, oștile moldovenești au pus stăpânire pe această regiune revendicată odinioară și de tatăl său. După ce garnizoanele au fost alungate de poloni, în august 1531, Petru Rareș atacă Polonia, dar suferă o mare înfrângere la Obertyn. În ciuda intervenției sultanului și a diplomaților austrieci, luptele au continuat până în august 1538, când s-a încheiat pacea de la Hotin. Ea a fost determinată mai degrabă de faptul că în cursul acestui an sultanul declanșase împotriva Moldovei o mare campanie militară, la care participau efective otomane, tătare și muntene. Și aceasta pentru că Petru Rareș era implicat în cruciada organizată de lumea creștină, la care urmau să participe atât Ferdinand de Habsburg cât și Ioan Zápolya.

Deși domnul Moldovei i-a înfrânt pe tătari la Ștefănești și construiește fortificații de pământ în zona Botoșanilor, sultanul a reușit să ocupe cetatea Sucevei deoarece, speriați probabil de numărul dușmanilor, cea mai mare parte a boierilor n-au mai opus rezistență. În aceste condiții, Petru Rareș a fost obligat să se refugieze la Ciceu. Boierii au acceptat ca domn pe *Ștefan Lăcustă*, un nepot al lui Ștefan cel Mare, care a trăit la Constantinopol.

Cu retragerea din Moldova, sultanul și-a însușit tezaurul domnesc găsit în cetatea Sucevei, iar cetatea Tighina a fost transformată în raia.

Boierii însă nu s-au împăcat cu această situație, l-au asasinat pe voievodul instalat de sultan, proclamându-l domn pe *Alexandru Cornea*. În aceste condiții, sultanul l-a “iertat” pe Petru Rareș, care a fost instalat domn pentru a doua oară de oștile de ieniceri și spahii. Deși avea un copil ostatic la Poartă, iar el era păzit de o garnizoană otomană, domnul era decis să colaboreze cu creștinii atunci când aceștia vor ridica steagul luptei. În acest sens a încheiat și un tratat secret cu principele Ioachim de Brandenburg, care încerca să depresoare Buda. În urma eșecului acestei cruciade Petru Rareș a manifestat o oarecare prudență față de imperiali.

Ion vodă (1572-1574). Fiu nelegitim al lui Ștefan cel Tânăr, Ion vodă a avut o tinerețe zbuciumată, perioadă în care a peregrinat în Polonia, Moscova, Crimeea și Bender. În timpul celei de-a doua domnii a lui Alexandru Lăpușneanu și sub urmașul acestuia, când balanța de forțe din această parte a Europei înclinase vizibil în favoarea Porții, viitorul domn s-a refugiat în Imperiul Otoman, unde s-a ocupat cu negoțul, dar și cu găsirea unor protectori care să-i susțină pretenția la tronul Moldovei. După mazilirea lui Bogdan Lăpușneanu (1572), domn care, împreună cu “partida” boierească, care îl tutela, încercase o apropiere de coaliția antiotomană ce tocmai se înfiripa în Europa, Ion vodă a fost instalat pe scaunul Mușatinilor, cu sprijinul oștilor otomane.

Deși la începutul domniei a avut de întâmpinat o anumită rezistență din partea susținătorilor fostului voievod, după execuțiile ordonate în primăvara anului 1572 – în Polonia se știa că acum au fost uciși “mai mult de 30 de frunțași” -, noul voievod a reușit să se impună în fața unui sfat domnesc complet schimbat.

În vederea activizării negoțului, Ion vodă a bătut o monedă de aramă care avea pe avers chipul voievodului cu inscripția “Oteț Moldovei”, iar pe revers, stema țării, cu data 7081 (1573) și legenda “Akcé g(ospod) hereghie Moldavie”.

Pe plan extern, remarcăm intensele tratative purtate cu Polonia în vederea reluării relațiilor diplomatice, a recuperării cetății Hotin ca și a tezaurului fostului domn Ștefan Tomșa.

Aflați la începutul unei acute crize financiare, în februarie 1574, otomanii i-au cerut domnului Moldovei să dubleze haraciul care, la acea dată, se ridicase la 40.000 de galbeni. Convocând sfatul domnesc, acesta l-a sfătuit pe voievod ca “mai bine să facă cu acei bani oaste asupra împărăției turcului și să nu lasă pe Pătru vodă (este vorba de Petru Șchiopu, pretendent sprijinit de Poartă) la scaunul țării” (N.Costin). Din acel moment, mica țară a Moldovei, aproape complet izolată pe plan internațional, se afla în stare de război cu cea mai mare putere militară a lumii. În timp ce trupele turco-tătare-muntene pregăteau invazia – izvoarele menționează o oaste care putea să însumeze aproape 100.000 de oameni -, Ion vodă a încercat să organizeze apărarea țării. În aprilie 1574, printr-un atac fulgerător, surprindea, la Jiliște, lângă Focșani, corpul de oaste care îl aducea la tronul Moldovei pe favoritul Porții, Petru Șchiopu, fratele voievodului muntean Alexandru al II-lea Mircea. După instalarea lui Vintilă vodă pe tronul Țării Românești, domnul revine în centrul Moldovei, deoarece țara era amenințată din sud de către turci, care forțau vadul de la Oblucița, și din est de către tătari, care reușiseră să concentreze cea mai mare oaste de invazie de până atunci.

Părăsit de o parte dintre marii săi dregători, care au trecut cu steagurile lor de partea otomanilor, Ion vodă a fost înfrânt în bătălia de lângă iezerul Cahulului, fiind, apoi, silit să-și regroupeze oștirea încercuită la Roșcani. Lipsit de artilerie și de provizii, domnul Moldovei a

fost nevoit să se predea (14 iunie 1574), fiind ucis în chinuri groaznice. “Iară dacă au pierit Ion vodă – scria Grigore Ureche – tătării s-au lăsat în pradă peste toată țara, de au robit, de n-au fost niciodată mai mare pustietate în țară decât atunce”. Așadar, deși lupta purtată de moldoveni a dovedit încă o dată vitejia și dorința lor de neatârnare, totuși, judecată prin consecințe, ea marchează unul din cele mai nefaste momente ale istoriei noastre; evocând cumplita invazie tătaro-cazacă din anul 1650, Miron Costin ținea să precizeze că aceasta a fost “cu puțin mai mică” decât cea din 1574.

După aceste evenimente, tronul a fost ocupat de *Petru Șchiopu* (1574-1579; 1582-1591) a cărui domnie a fost întreruptă de Iancu Sasu (1579-1582) și de alți numeroși pretendenți (Nicoară Potcoavă și fratele acestuia Alexandru, sprijiniți de cazaci).

Fără a dovedi vitejia lui Ion vodă, Petru Șchiopu – primul domn muntean urcat pe tronul Moldovei -, a fost, totuși, o personalitate care și-a pus amprenta asupra evoluției țării. Deși a domnit într-o perioadă de maximă expansiune a Imperiului Otoman, acest domn, care a apelat mai ales la “armele diplomației, a reușit să păstreze autonomia Moldovei. În timpul său, s-a încheiat primul tratat comercial cu Anglia (1588), prin care domnul acorda negustorilor din “Compania Levantului” dreptul de a cumpăra și a vinde mărfuri în țară, cu plata vămii de 3%.

Unul din meritele domniei sale – din care, uneori, istoricii au făcut un adevărat cap de acuzare -, constă în faptul că a știut să înlăture animozitatea dintre grupările boierești și să colaboreze cu acestea (“boierilor le era părinte, pre care la cinste mare îi ținea, și din sfatul lor nu eșea [...] țării era apărătoriu, spre săraci milostiv, pre călugări și mănăstiri întăria și-i miluia”, cum menționează Grigore Ureche). De remarcat și faptul că prin ocuparea unui scaun domnesc aparținând Mușatinilor s-a realizat și prima uniune dinastică moldo-munteană: în timpul domniei lui Petru Șchiopu, pe tronul Basarabilor s-au aflat fratele și nepotul său, Alexandru al II-lea Mircea și, respectiv, Mihnea Turcitul. Tot acum țara cunoaște o evidentă înflorire culturală, limba română începând să fie folosită și în cancelaria domnească.

Și-a săvârșit viața în exil (1 iulie 1594), fiind înmormântat într-o biserică franciscană din Bolzano. În toată viața sa a fost, însă, un aprig apărător al ortodoxismului: atunci când autoritățile austriece făceau presiuni pentru trecerea la catolicism a fiului său Ștefan, domnul cerea, totuși, ca decizia să fie luată de tânărul os domnesc când va ajunge major, arătând că nu este de acord cu instruirea la o școală nemțească, “*ci-l lasă întâi să învețe mai bine legea și limba sa, și apoi va începe și celelalte, nemțească și latineasca*”.

În consecință, considerăm că aprecierea cronicarului Grigore Ureche nu trebuie să cunoască o răstălmăcire în cazul acestui voievod “blând, ca o matcă fără ac, la giudeț drept [...], nelacom, nerăspiritoriu [...] dăruit cu toate podoabele câte trebuie unui domn de cinste”.

2. Țara Românească

Prin poziția sa geografică, Țara Românească a fost, încă din ultimele decenii ale secolului al XIV-lea, mult mai expusă amenințării otomane decât Transilvania și Moldova. Mircea cel Bătrân și-a dat seama că, neajutorată în suficientă măsură de celelalte state europene. Țara Românească risca să aibă soarta celor din Peninsula Balcanică și, pentru a evita acest lucru, a acceptat regimul de “Pământ al legământului păcii” (dfr-all’ahd), care-i conserva autonomia.

O tragică și îndelungată experiență i-a condus pe cei mai mulți dintre boierii munteni – factori esențiali în conducerea statului – la concluzia că marile puteri europene nu erau dispuse să-și angajeze toate forțele în lupta antiotomană, iar desfășurarea evenimentelor după 1462 n-a făcut decât să le confirme această credință. Eșuarea repetată a încercărilor lui Ștefan cel Mare de a integra Țara Românească în coaliția “creștinătății” nu se explică prin

incompetența domnilor puși de el pe tronul de la București, ci prin refuzul majorității boierilor munteni de a participa la acțiuni riscante, fără perspective de succes.

Acceptând suzeranitatea otomană, considerată, după principiile timpului, drept o *protecție* – împotriva sentimentelor lor creștinești – “*cealaltă Țară Românească*” (“l’atra Valachia”) și-a putut păstra autonomia, asigurându-și o anumită stabilitate politică în timpul lui *Vlad Călugărul* (1481-1495), *Radu cel Mare* (1495-1508) și *Neagoe Basarab* (1512-1521), când a avut loc un proces de refacere demografică și economică, ca și remarcabile înfăptuiri pe plan cultural.

Tratatul încheiat la Buda, în 1503, între trimișii lui Baiazid al II-lea și Vladislav al II-lea Jagello, regele Ungariei, aducea Țara Românească într-o poziție favorabilă, de echidistanță între cele două puteri, Radu recunoscând atât suzeranitatea sultanului, cât și a regelui Ungariei (o *cosuzeranitate*), de la ultimul dintre aceștia primind domeniul Geoagiului din Transilvania. Pentru a nu trezi suspiciuni din partea Porții, domnul – nota trimisul venețian la Constantinopol – “vine în fiecare an să sărute mâna sultanului” și, desigur, să achite tributul, ridicat acum la 8.000 de galbeni.

Radu cel Mare a avut un conflict, în 1507, cu Bogdan al III-lea. Aplanarea s-a făcut prin intermediul mitropolitului Țării Românești, Maxim Brancovici, care îi amintea domnului moldovean, pornit împotriva lui Radu cel Mare, că *muntenii și moldovenii sunt “creștini și de o seminție”*. Împreună, cele două țări făceau demersuri, în 1518 și 1519, în vederea participării la cruciada pe care se străduia să o organizeze papa Leon al X-lea. Numeroasele legături de familie între boierii și domnii din cele două țării demonstrează că ideea unității de neam câștigase teren, ceea ce nu a putut evita, însă, apariția unor conflicte determinate de factorii cotidieni, care implicau în special clasa boierească.

Începând cu vremea domniei lui Radu cel Mare, puternica grupare a boierilor Craiovești, căreia i s-a atribuit bănia Olteniei, ducând astfel la o “dezmembrare a puterii în stat”, a tins tot mai mult spre o dominare a vieții politice în Țara Românească, sprijinindu-se, în mod surprinzător și riscant, pe o cooperare cu Mehmed, pașa din Nicopole, se pare, o rudă turcită a lor (interesant este că acesta făcea uz de originea lui românească pentru o eventuală ocupare a tronului). Cu ajutorul militar al acestuia, Craioveștii au reușit să aducă pe tron pe *Neagoe Basarab* (1512-1521), un membru al familiei lor.

Domnul Țării Românești și-a normalizat raporturile cu vecinul său din Moldova, Bogdan al III-lea, cu Transilvania și cu Ungaria. Tratatul încheiat cu acesta din urmă preciza condițiile unei eventuale cooperări antiotomane. O asemenea posibilitate a făcut și obiectul unor convorbiri diplomatice cu domnul Moldovei, Ștefan cel Tânăr.

Față de otomani, acesta a dus o politică precaută, situată între demnitatea de suveran și obligațiile de vasal. Nu a putut evita participarea la operațiunile militare din 1521 ale Imperiului Otoman, care au dus la cucerirea Belgradului, fiind nevoit să efectueze, împreună cu Mehmet pașa de Nicopole, o diversiune militară în Transilvania. Mehmet pașa a căutat să profite de tulburările pricinuite de problema succesiunii la tronul lui Neagoe Basarab, cerând steag de domnie de la sultan, “zicând că-l pofteste țara”. Se profila, astfel, perspectiva transformării Țării Românești în pašalâc, soluție care ar fi favorizat desfășurarea următoarelor operațiuni militare pe care Poarta le proiecta împotriva Ungariei. În această situație, care a provocat îngrijorare în Moldova și Transilvania, s-a impus organizarea unei rezistențe militare.

Logofătul Stoica, aflat la Constantinopol, văzând că “piiare țara de turci”, a propus alegerea ca domn a unui fiu al lui Radu cel Mare, *Radu de la Afumați* (1522-1529, cu unele întreruperi). Sprijinindu-se, la început, pe forțele opuse Craioveștilor și pe ajutorul voievodului Transilvaniei Ioan Zápolya, Radu de la Afumați a dat numeroase lupte – înscrise în cronicile muntene și pe piatra sa de mormânt (Gubavi, Ștefeni, Clejani, Ciocănești, București, Târgoviște, Plata, Climănești, Grumazi, Nicopole, Șiștov ș.a.) – cu rezultate

schimbătoare . Mehmed “a pus oamenii lui subași pre la toate orașele”, dar nu și-a putut aduce planul la îndeplinire, dregătorii lui fiind înlăturați de Radu. După alte succese militare, domnul a avut curajul să se ducă la Constantinopol, unde, cu sprijinul și influența Craioveștilor, a obținut confirmarea sultanului, fapt care are semnificație de recunoaștere a statutului de “pământ al legământului păcii” (dar-al-“ahd) al Țării Românești.

Fără îndoială că, înverșunatele confruntări militare la care au participat și forțe străine au cauzat distrugerii însemnate și ele s-au resimțit și pe plan demografic. Din aceste grele încercări nu s-au tras însă concluziile necesare. Stimulate și de factori externi, confruntările dintre grupările boierești, dornice să-și impună pe tron претенденții, au continuat, contribuind, astfel, la instabilitatea domniei și la acceptarea dependenței țării față de Imperiul Otoman.

Cronicile muntene și documentele secolului al XVI-lea sunt pline de ecoul confruntărilor dintre grupările boierești, dintre acestea și puterea centrală, ceea ce anunța, dreptat dar sigur, trecerea de la statul centralizat domnesc la statul centralizat boieresc.

În secolul al XVI-lea, conflictele dintre Țara Românească și Moldova sunt rare. În afară de cele din 1507 și 1514, au mai avut loc lupte în 1526, din cauza adăpostirii boierilor pribegi. Domnii munteni, chiar și cei instalați pe tron cu sprijin otoman, s-au simțit, totuși, întotdeauna “parte a Creștinătății”, dar nu au fost conștienți de faptul că, mai ales după 1526, conjunctura politică nu favoriza o acțiune militară unită, de proporții și cu șanse de succes împotriva Imperiului Otoman ajuns la apogeul său. Era vremea lui Soliman cel Mare, când hotarele Imperiului Otoman au atins dimensiunea maximă.

Înainte de catastrofa de la Mohács (august 1526), îl găsim pe Radu cel Mare cultivând relațiile cu Ungaria, în schimbul boierilor lui Vlăduț, promițând lui Vladislav al II-lea Jagello, regele Ungariei, cooperare “cu toate forțele” – dacă va fi posibil – împotriva otomanilor, obligație pe care și-a asumat-o și Neagoe Basarab față de Ludovic al II-lea Jagello. Neagoe Basarab și Ștefan cel Tânăr, domnul de la Suceava, trimit, în 1519, pe același sol la Raguza și Roma, arătându-și astfel, nu numai unitatea de acțiune, ci și interesul pentru organizarea unei cruciade antiotomane. Victoria facilă a sultanului Soliman cel Mare împotriva lui Ludovic al II-lea Jagello, la Mohács, a fost de natură să șubrezească *ideea de cruciadă în gândirea politică a domnului și a boierilor munteni*.

Dacă în domeniul colaborării cu Ungaria nu s-a putut depăși limita bunelor intenții, în schimb, n-au lipsit domnii care au crezut că Habsburgii vor prelua, cu mai mult succes, lupta împotriva Imperiului Otoman. *Radu Paisie* (1535-1545), în vremea căruia turcii au ocupat Brăila, transformând-o în raia (caza), a încheiat, la 7 ianuarie 1543, la Târgoviște, un tratat de colaborare cu trimișii lui Ferdinand de Habsburg, dar curând, boierii munteni și-au dat seama că șansele de succes ale acestuia erau minime.

Tradițiile cooperării cu Transilvania, pe cele mai variate planuri, erau foarte puternice în mentalitatea muntenilor și constituiau o constantă a politicii externe a Țării Românești. Este drept însă că, acordând adăpost și sprijin unor boieri hieleni și unor претенденți la tron, ardelenii au avut și ei partea lor de contribuție dar nu trebuie să uităm că fără ajutorul acordat de ei lui Radu de la Afumați, Țara Românească ar fi fost probabil prefăcută în pašalâc.

În politica față de Transilvania, care după 1541 a devenit principat autonom vasal Porții, domnii munteni au trebuit să țină seama de interesele Imperiului Otoman, întreprinzând, uneori, campanii în favoarea principilor din familia Zápolya, sprijiniți și de către poloni. Astfel, de pildă, în 1550, Mircea Ciobanu a intrat cu oștile în Transilvania pentru a apăra pozițiile lui Ioan Sigismund Zápolya, amenințate de Habsburgi, și același lucru avea să-l facă Pătrașcu cel Bun, în 1556, ca și domnii din Moldova.

Intervenția repetată a otomanilor în treburile interne ale Țării Românești, creșterea continuă a obligațiilor față de Poartă, inclusiv cele cu caracter militar, nu au fost de natură să facă să dispară atașamentul muntenilor la ideea alianței creștine. Aceasta avea să se afirme cu

dosebită vigoare sub Mihai Vodă Viteazul, dar în cadrul larg al unei coaliții creștine în care Țara Românească, Transilvania și Moldova s-au găsit împreună.

3. Principatul autonom al Transilvaniei

Ca urmare a victoriei de la Mohács (1526), Imperiul Otoman, aflat în culmea puterii sale, s-a îndreptat cu pași siguri, pe linia Dunării, spre centrul Europei. După moartea lui Ioan Zápolya, profitând și de lipsa de unitate a lumii creștine, turcii au reușit să ocupe Buda (29 august 1541), transformând, pentru aproape un veac și jumătate, Ungaria centrală și de sud în pașalâc. Partea de dincolo de Dunăre a fostului regat a trecut sub stăpânirea habsburgică, iar Transilvania, Banatul și Partium (comitatele exterioare – Satu Mare, Crasna, Solnocul de Mijloc, Solnocul Exterior, Aradul, Zaradul și uneori Maramureșul) au format, sub suzeranitatea otomană, un principat autonom. Cu această ocazie, Soliman Magnificul a confirmat minorului Ioan Sigismund Zápolya titlul de rege, promițându-i chiar restituirea Budei, dar, în fapt, cârmuirea sa urma să se exercite doar asupra principatului. La 29 decembrie 1541, regenta acestui copil, mama sa Isabella, a renunțat în favoarea lui Ferdinand de Habsburg la coroana regală, conducătorii Transilvaniei purtând, până în vremea lui Sigismund Báthory, titlul de voievozi. Cu toate acestea, se poate afirma că noua provincie a avut în tot acest timp un alt statut politico-administrativ. Țara era condusă de o dietă formată din 150 de persoane, care continua tradiția adunărilor nobiliare din perioada voievodatului și care se convoca, de obicei, de două ori pe an. Din această adunare făceau parte reprezentanții celor trei “națiuni” (nobili, fruntașii sași și secuiei), ai cetățenilor și marilor orașe, precum și reprezentanții principelui. Dieta alegea principele, acesta urmând a fi confirmat de Poarta otomană. Uneori acest drept a fost încălcat, sultanul impunând propriul său candidat la conducerea Transilvaniei. Principele beneficia de largi prerogative: era comandantul oștirii și judecătorul suprem, putea declara război și încheia pace, primea și trimetea misiuni diplomatice etc. El conducea țara cu ajutorul unui sfat format din 12 persoane, numit consiliul principelui.

Cea mai importantă mutație survenită în viața acestei țări a fost legată de *instaurarea suzeranității otomane*, care se va menține până la sfârșitul veacului al XVII-lea. În cazul Transilvaniei, protectoratul sultanului era cunoscut prin așa numitele *capitulații*, care se prezentau sub forma unor diplome de numire sau confirmare în domnie, în schimbul unor obligații financiare și militare. Asemenea documente au primit Ioan Sigismund Zápolya, Ștefan Báthory, Gabriel Bethlen etc.

Fixat la 10.000 de florini anual, haraciul acestei țări s-a menținut la o valoare mult mai scăzută decât cel al Moldovei sau Țării Românești, pentru a contrabalansa tendințele expansioniste ale austrieilor (în 1575, el a urcat la 15.000 de florini). Ca și celelalte două state românești, principatul datora Porții otomane peșcheșuri și alte obligații în natură.

Aflată în cel mai fierbinte punct al impactului dintre lumea creștină și cea musulmană, Transilvania, în cea de a doua jumătate a secolului al XVI-lea, a avut o istorie deosebit de zbuciumată. Aceasta a fost accentuată și de cristalizarea unor “partide” nobiliare, care, deși urmăreau același scop – păstrarea autonomiei țării -, au ajuns la stări conflictuale, stimulate, uneori de turci, polonezi sau austrieci. Dacă în deceniul al cincilea al acestui veac, Imperiul Otoman a reușit să exercite un anumit control asupra situației politice din acest spațiu, cu implicarea sa într-un istovitor război purtat cu șiiții persani (1548). Habsburgii, având și consimțământul polonezilor, au profitat, ocupând principatul (1551-1556). Oprirea temporară a războiului purtat cu Iranul a dat posibilitatea turcilor să inițieze o campanie antihabsburgică, terminată cu un succes parțial: transformarea Banatului în pașalâc (1552). Abia după terminarea războiului din Asia (1555), otomanii revin în Europa, impunând în Transilvania pe Ioan Sigismund Zápolya, căruia i-au promis retrocedarea Budei și titlul de rege al Ungariei.

Cum era de așteptat, sultanul nu și-a respectat angajamentele. Acționând în vederea refacerii regatului, nobilimea maghiară din principat a intrat în conflict nu numai cu turcii, dar și cu habsburgii și moldovenii. Aducerea pe tronul Mușatinilor, cu sprijinul nobilimii protestante din Austria și Polonia, a lui Despot Vodă (1561-1563) a complicat și mai mult relațiile din această parte a Europei; aceasta pentru că, urmărind atragerea întregului spațiu românesc în sfera de influență a habsburgilor, ca parte integrantă a fostului regat maghiar, eruditul aventurier și-a atras dușmănia lui Ioan Sigismund Zápolya, care a intervenit la Poartă în vederea readucerii lui Alexandru Lăpușneanu pe tronul Moldovei (1564-1568).

Moartea lui Soliman Magnificul (1566) a încurajat însă lumea creștină, care încearcă să se reunească în vederea reluării luptelor cu turcii. Astfel, după îndelungate tratative purtate la Speyer, prin intermediul reprezentantului Poloniei, în august 1570, s-a încheiat un acord secret între principele Transilvaniei și împăratul habsburgic conform căruia primul renunța în favoarea celui de-al doilea la titlul de rege al Ungariei, urmând însă ca țările românești extracarpătice să-i recunoască suzeranitatea. Moartea imtempestivă a principelui (martie 1571) a dus la includerea Transilvaniei în noua Ligă creștină organizată sub patronajul papei Pius al V-lea (mai 1571). Deoarece o mare parte din nobilimea ardeleană, care avea în frunte pe pretendentul de origine română Gaspar Békés, dorea colaborarea cu habsburgii, sultanul, fără a aștepta hotărârea dietei, a numit ca principe pe *Ștefan Báthory* (1571-1575). Luptele dintre cei doi rivali sprijiniți de tot atâtea facțiuni nobiliare, dar și de turci și austrieci, au continuat, terminându-se cu victoria “partidei” catolice a Báthoreștilor. Ales rege al Poloniei, tot ca urmare a presiunii exercitate de otomani, Ștefan Báthory a continuat să conducă personal Transilvania, hotărând în special în probleme financiare și de politică externă, chiar dacă conducerea politică a principatului fusese lăsată, formal, cu titlul de voievod, fratelui său Cristofor (1576-1581). După moartea acestuia i-a urmat fiul său minor *Sigismund Báthory* (1581-1599), care pentru prima dată s-a intitulat principe al Transilvaniei. Dacă în primii ani linia politică externă a țării a rămas neschimbată, după ce a devenit major, Sigismund s-a apropiat de habsburgi, cu care, în urma unor îndelungate dezbateri purtate în spiritul acordului de la Speyer, a încheiat un tratat prin care i s-a recunoscut suzeranitatea asupra Moldovei și Țării Moldovei (1595). Războiul otoman declanșat de către Liga creștină a pus în evidență alianța politico-militară a celor trei țări, mai ales în perioada în care principatul a avut în fruntea sa pe Mihai Viteazul.

A doua jumătate a secolului al XVI-lea reprezintă una dintre cele mai complexe perioade din istoria Transilvaniei, nu numai din punct de vedere politico-militar, dar și religios. Cu creșterea influenței otomane, acum se intensifică și propaganda făcută de Reformă. Dacă în prima jumătate a acestui veac, ideile lui Luther s-au propagat intens mai ales în centrele săsești, după dispariția regatului maghiar (1541), Transilvania a fost pur și simplu “asediată” de către protestanți. Proclamându-se libertatea religioasă (1543) lutheranismul a fost recunoscut ca “religio recepta” (1550), iar din 1564 calvinismul a devenit religie oficială de stat. Peste câțiva ani, beneficiind de sprijinul prințelului Ioan Sigismund Zápolya și unitarianismul, propovăduit în special în mediul maghiar, a ajuns “confesio recepta”. Catholicismul însă a cunoscut un serios recul, chiar dacă în timpul ocupației habsburgice (1551-1556) factorii de decizie de aici au încercat să anihileze Reforma. Cu revenirea la tron a lui Ioan Sigismund Zápolya (1556), episcopiile catolice din principat au fost desființate, iar averile lor secularizate.

Reforma a făcut mari presiuni și asupra credincioșilor majoritari – ortodocșii – dar cu realizări minime, aceștia optând pentru biserica lor tradițională, chiar dacă ea a fost considerată în continuare doar “toleratată”.

Ideile protestante au penetrat și dincolo de Carpați, în Moldova, în special, dar atunci când au pus în pericol structurile interne, factorii politici de aici, colaborând uneori și cu biserica catolică, au apărat cu îndârjire ortodoxismul. Mai mult, unii domni, cum ar fi

Alexandru Lăpușneanu, au intervenit pe lângă principe, în vederea numirii unor ierarhi ortodocși în zonele cu o preponderență românească.

Sub stăpânirea familiei catolice a Báthoreștilor, biserica ortodoxă din Transilvania a avut o viață mai liniștită. Acum, ca și mai târziu, în veacul al XVII-lea, calvinii unguri au căutat prin toate mijloacele posibile să găsească cât mai mulți prozeliți în rândul românilor. Chiar tânărul principe Sigismund Báthory, atunci când a fost proclamat major și a luat conducerea efectivă a statului (1588), a fost nevoit să facă concesii Dietei, în mare parte formată din protestanți, izgonind din țară pe iezuiți. Cu tratativele purtate cu Liga creștină (1593-1594), el și-a schimbat însă radical politica confesională, trecând sub influența catolicilor.

IV. PLANUL “DACIC” AL LUI MIHAI VITEAZUL

Aflat la Braşov în anturajul lui Mihai Viteazul care sosise în vederea ţinerii dietei, solul habsburgic Mihail Székely scria, la 7 martie 1600, că adunând vorbele şi afirmaţiile care circulă în legătură cu voievodul “... ar rezulta mai mult de 50 de cărţi cu calomnii, căci ele sunt experimntate prin exerciţiu zilnic şi repetate prin grija şi iuţeala răspândirii lor, **căci unde există invidie, există şi vrednicie**” (subl.ns.).

Într-adevăr, aşa cum a remarcat şi regretatul Mihai Berza, bogăţia informaţiilor lăsate de domnia Unificatorului este de o diversitate aproape unică în istoria noastră: ele aparţin unui agent habsburgic, unui nunţiu papal, maghiarilor din Transilvania sau din Ungaria Superioară, unui călător străin, care întâmplător s-a aflat în miezul evenimentelor, unui spion polonez sau pur şi simplu lui Mihai Viteazul şi Georghe Basta. Pe bună dreptate s-a afirmat că “...un spirit aplecat spre zborurile fanteziei ar putea, fără prea multă osteneală, să scrie o serie de vieţi paralele ale lui Mihai, luminate de pildă din unghiul de privire al cancelariilor, din cel al nobilimii ardelene sau dintr-al intereselor polone”. Şi asemenea spirite au existat în epocă, dar mai ales în posteritate. Deşi cercetătorii români au relevat în numeroase studii semnificaţia faptelor lui Mihai, unii istorici străini dar şi români, stimulaţi nu atât de natura contradictorie a izvoarelor, cât, mai ales, de unele interese străine spiritului ştiinţific, continuă să denatureze şi înfăptuirile sale. În asemenea lucrări se afirmă că acţiunea unificatoare ar fi fost doar rolul ambiţiei sale personale sau că, pur şi simplu, domnul nu a făcut altceva conform căreia după bătălia de la Călugăreni, Mihai ar fi părăsit nobilele scopuri de eliberare, purtând războaie de cucerire, care nu aveau nici o legătură cu ideea reconstituirii fostului regat dacic. O cercetare cu adevărat ştiinţifică a informaţiilor existente – *sine ira et studio* – exclude asemenea interpretări. Deşi documentele medievale, prin excelenţă cele româneşti, nu sunt întotdeauna explicite, considerăm că, prin coroborarea izvoarelor contemporane cu cele care preced sau succed perioada, se poate releva *procesualitatea* actului de la 1600 şi *caracterul românesc* al organismului politic conceput de viteazul domn. Continuare a unor studii româneşti mai vechi sau mai noi, intervenţia noastră îşi propune să răspundă unor asemenea interpretări, folosind cu prioritate sursele documentare publicate recent.

Trebuie să arătăm, mai întâi, că de la mijlocul secolului al XVI-lea, în special după 1541, când o parte din Ungaria a fost transformată în pašalâc, iar Transilvania a devenit principat autonom, problema romanităţii românilor a căpătat tot mai mult un aspect politic. În lupta cu puternica ofensivă otomană din vremea lui Soliman Magnificul, Habsburgii catolici, pactizând uneori cu protestanţii, au încercat să reconstituie fostul regat maghiar ca parte componentă a Sfântului Imperiu Romano-German. Această misiune şi-a asumat-o *rex romanorum*, Ferdinand de Habsburg, care nu întâmplător se intitula şi rege al Ungariei. În concepţia sa, dar şi a maghiarilor, din acest prezumtiv regat urmau să facă parte nu numai Transilvania, ci şi Moldova şi Ţara Românească, state care mai bine de un veac şi jumătate s-au constituit într-un adevărat zid în faţa agresiunii musulmane. În condiţiile în care poziţiile otomane din nordul Dunării se consolidaseră, atragerea românilor la planurile de cruciadă urma să se facă nu prin violenţă, ci prin inocularea ideologiei protestante, prin tratate secrete, mituirea dregătorilor şi adăpostirea a numeroşi pretendenţi, dar şi prin folosirea unor argumente istorice: reînvierea tradiţiei fostului regat dacic şi relevarea romanităţii românilor. Aşa se explică de ce în cronicile lui Macarie, Eftimie, Isaia de la Slatina şi Azarie, care elaborează adevărate compendii de istorie românească, asemenea aspecte nu sunt măcar amintite, în schimb, numeroşi cărturari străini, cei mai mulţi provenind din mediul italian, habsburgic sau polonez, scriu şi tipăresc zeci de lucrări în care, ca un laitmotiv, apare

problema romanității acestor locuitori cu o străveche noblețe. Din mulțimea de exemple vom apela doar la unul, care pentru studiul nostru ni se pare relevant: este vorba de activitatea politică și culturală a autorului lucrării *Hungaria*, cunoscutul umanist Nicolae Olahus.

Este știut faptul că acest erudit învățat român s-a aflat mai bine de zece ani în slujba fostei regine a Ungariei, Maria, care din 1541 a ajuns regentă în Țările de Jos. Prima diplomă de înnobilitare, dăruită și semnată de *rex Romanorum* la 23 noiembrie 1541, arată că regenta cu mare greutate a renunțat la serviciile sale în 1541 “... fiind impresionată de însemnătatea lucrărilor pe care le avea de făcut pe lângă noi”. Același document relevă originea sa munteană: “... valahii, conaționalii tăi, nu au cătuși de puțin originea cea mai de pe urmă. Într-adevăr, se știe că ei se trag chiar de la Roma, cetatea stăpână a împăraților, și că au fost așezați într-o parte foarte bogată a Daciei, care se numește Transalpina spre a opri incursiunile vecinilor dușmani în provinciile romane. De aceea, ei chiar acum pe limba lor se numesc romani. Inorogul (de pe blazonul oferit de rege – n.ns.) reprezintă deci noblețea, dar în același timp și spiritul său. Căci ceea ce la o fiară este sălbăticie, la om se numește vitejie, calitate de care neamul tău a excelat, dând naștere multor conducători dintre cei mai vestiți. Printre aceștia se spune că au strălucit în chip cu totul deosebit, atât Ioan Huniadul, tatăl vestitului rege Matia, cât și strămoșii tăi”. Specialiștii au intuit faptul că diploma exprimă subtil o întreagă doctrină politică a pretențiilor habsburgice asupra spațiului dacic: legăturile dintre cele două romanități se păstrează în persoana lui Ferdinand ca succesor al lui Iancu de Hunedoara și Matei Corvin. Elaborată la 17 aprilie 1558, cea de-a doua diplomă menționează pe strămoșii săi din Țara Românească “*Draculya, Myhnie et Mircze*”, deci familia Drăculeștilor din care descind, în secolul al XVI-lea Mihneștii. Pe baza acestei înrudiri, Matei Corvin ar fi dorit să-l pună pe scaunul Țării Românești pe tatăl acestuia, Ștefan Olahus. Așadar, aceste interferențe româno-maghiare vizau în mod deschis scaunul domnesc de la sud de Carpați. De altfel, și cronologia evenimentelor în care a fost implicat cărturarul român trădează adevăratele intenții ale habsburgilor: la 1541, deci în anul în care o parte din Ungaria devenise pașalâc, Nicolae Olahus vine la curtea lui Ferdinand pentru a îndeplini importante misiuni, apoi este înnobilitat, invocându-se, în primul rând, originea sa *olahă*, ca în 1562, când Despot se afla în Moldova, el să fie numit regent al Ungariei Superioare.

La rândul ei, și nobilimea maghiară din Transilvania, concentrată masiv în această provincie după 1541, lupta pentru refacerea regatului arpadian, independent de Casa de Austria, căruia urma să-i fie anexate și teritoriile românești extracarpatiche. Atunci când habsburgii au revenit în Transilvania (1551-1556), una din importanțele lor preocupări a fost aceea de a controla atât Moldova, cât și Țara Românească, susținând pe pretendenții Alexandru Lăpușeanu și Radu Ilie. Pentru a torpila acest proiect, sultanul a promis lui Ioan Sigismund Zápolya, refugiat cu mama sa în Polonia, să-i retrocedeze pașalâcul de la Buda și titlul de rege al Ungariei. Cum era și firesc, Poarta nu și-a respectat angajamentele, iar protestanții maghiari și-au văzut visele spulberate. Mai mult, se pare că acum sultanul a dat mână liberă lui Lăpușeanu în Transilvania.

Momentul Despot este, de asemenea, sugestiv în ceea ce privește surprinderea adevăratelor intenții ale Casei de Austria. Deși în proclamația adresată moldovenilor la intrarea în țară el ținea să arate că aceștia “... sunt oameni puternici care descind din valoroșii romani, ce au făcut să se cutremure lumea”, propunându-și să elibereze atât Țara Românească, cât și Transilvania, considerăm că acest abil luteran slujea de fapt cauzei habsburgice și nu celei românești. Așa se explică de ce, în 1560, împăratul Ferdinand primea jurământul din partea sa doar în calitate de rege al Ungariei, iar la data de 8 septembrie 1563, când fiul său Maximilian se proclama rege al fostului stat arpadian, la ceremonie participau reprezentanții Moldovei și ai Țării Românești. Pe de altă parte, este cunoscut faptul că programul său maximal urmărea refacerea imperiului *romeilor*, obiectiv care a fost abandonat după pacea otomano-habsburgică din iunie 1562.

Stimulată de noile promisiuni otomane, nobilimea maghiară din Transilvania, care nutrea veleități de independență, s-a constituit în principala adversară a lui Despot, deci și a cauzei fernandiste. După numeroase conflicte la hotar, tânărul Sigismund Zápolya era dispus să se împace cu împăratul habsburgic chiar în anul morții lui Soliman Magnificul (1566). Acum, comandantul gărzii sale personale, Giovan Andreea Gromo, transmitea în Italia, în numele stăpânului său, că acesta “... și-ar ceda toate drepturile asupra regatului Ungariei, pentru ca împăratul să-l lase să se bucure în pace de Transilvania și, în plus, ca în momentul morții sultanului să-i dea ajutor să-i poată cuceri Dacia care-i aparține lui, stăpânită parte de Alexandru Moldoveanu (Lăpușneanu – n.ns.), parte de Pătrașcu Valahul. Fără îndoială că, așa cum au relevat cercetările recente, alegerea alternativei dacice la 1566 demonstrează “... procesul convergenței politice a celor trei state românești, dezvoltat într-un ritm rapid după bătălia din 1526 de la Mohacs”. Se impune însă observația că inițiativa a aparținut maghiarilor protestanți, care au preferat această variantă unei Ungarii catolice supuse Casei de Austria. Deoarece atât nobilimea din Ungaria Superioară, cât și Habsburgii nu acceptau ideea suveranității spațiului dacic, care în perspectivă putea să cadă sub influență poloneză, tratativele s-au tergiversat până în anul 1570. Reluând ideea unei cruciade antiotomane, papa Pius al V-lea a conciliat temporar neînțelegerile polono-austriece, stimulând astfel tratativele dintre Ioan Sigismund Zápolya și Maximilian de Habsburg. Astfel, în august 1570, la Spyra, s-a încheiat un acord între principe și Împărat, conform căruia primul renunța în favoarea celui de-al doilea la titlul de rege al Ungariei, iar în cazul în care nu va avea moștenitori, posesiunile sale urmau să fie înglobate imperiului. Deși tratatul nu a fost ratificat de dietă – cauza trebuie căutată în presiunea exercitată de otomani asupra ardelenilor, ca și în moartea prematură a lui Ioan Sigismund Zápolya – sanctificatul pontif a reușit să creeze, în mai 1571, Liga creștină, la care au aderat Veneția, Savoia, Malta și Spania.

Aproape concomitent cu cristalizarea acestui proiect de confederare, diplomația românească moldo-munteană, încurajată de nobilimea greco-bizantină, a încercat să pună în aplicare, sub scut otoman, planul dacic. Se cunoaște că un urmaș al Paleologilor, cunoscutul negustor și diplomat Mihai Cantacuzino a fost prieten apropiat al familiilor grecești Salvaresi și Amirali, sprijinind urcarea pe tronul Țării Românești și al Moldovei a fraților Alexandru Mircea și Petru Șchiopul, căsătoriți cu Ecaterina Slavaresi și, respectiv, Maria Amirali. După moartea tragică a Cantacuzinului (1578), fiul acestuia, Andronic, a intensificat legăturile cu românii, ajutându-i pe Mihnea Turcitul, Petru Șchiopul și Mihai Viteazul. Se pare, așadar, că această influentă familie nu a fost străină de uniunea dinastică moldo-munteană din vremea *Mihneștilor*. Având însă în vedere faptul că atât Petru Șchiopul, cât și Mihnea Turcitul se considerau descendenți din familia *regală* a Corvinilor, tradiție care a fost oficializată ulterior chiar de scaunul papal, ne explicăm de ce ei se considerau moștenitori legitimi ai Transilvaniei, acționând în vederea refacerii fostului regat dacic. Este momentul să observăm și faptul că, pe lângă Mihnești, atât habsburgii, cât și maghiarii din Transilvania încercau să realizeze acest proiect, bazându-se pe tradiția dinastică a familiei românești a Corvinilor. Așa cum vom arăta în continuare, această moștenire a fost invocată în primul rând, de români, adevărații urmași ai vitejilor daci, majoritari și în provincia care adăpostea ruinele Sarmizegetuzei. Interesele diametral opuse existente în problema planului dacic se vor evidenția în mod special în ultimul deceniu al secolului al XVI-lea.

La 1592, Clement al VIII-lea a reluat vechiul proiect al papei Pius al V-lea, reușind să constituie o nouă Ligă creștină, în cadrul căreia un rol important revenea *latinilor de la Dunăre*. Pentru aceasta, înaltul pontif indica solului său tainic, Komulovici, să le amintească muntenilor și moldovenilor că sunt o colonie de italieni și deci, nu vor putea lupta împotriva părinților lor (“... *riducendo loro anco a memoria, ch'essi sonno colonna d'Italiani, e che non devono volontariamente entrare in guerra, ove posano spargere il sangue de proprii perente*”). Din nou, după îndelungate tratative patronate de Sfântul Scaun, la începutul anului

1595, delegații Transilvaniei, Moldovei și Țării Românești au sosit la Praga, unde au fost prezentați împăratul de nunțial papal, episcopul de San Severo. Timp de aproape o lună de zile au urmat aprinse dezbateri purtate între reprezentanții Ungariei Superioare și cei ai Transilvaniei, având ca subiect cele 12 condiții puse de Sigismund Báthory. Dintre acestea, enumerăm pe cele mai importante: Maiestatea Sa să promită că va continua războiul cu turcii, iar în cazul că va încheia pace, să o facă cu știrea și aprobarea principelui, tratatul urmând să includă atât Transilvania, cât și cele două țări românești (“*et utraque Valachiae*”); Transilvania și cu părțile Ungariei, ce țineau de ea, așa cum a fost pe vremea lui Ioan Sigismund Zápolya și a predecesorilor săi, Ștefan și Cristofor Báthory, să-i fie lăsată lui și urmașilor săi în stăpânire absolută și fără de nici o atârnare de împărat, pentru aceasta urmând să primească și scrisoare de întărire din partea staturilor ungurești; să-i dea împăratul de nevastă o principesă din familia sa; să-i obțină decorația *Lâna de aur*, acordată de regele Spaniei; să-i promită în numele împăratului și a statelor Ungariei Superioare că nu-l va părăsi niciodată și va fi ajutat în toate împrejurările; să-i dea oșteni unguri și nemți cât îi va cere la caz de nevoie, aceștia fiind întreținuți pe cheltuiala Casei de Austria; în perioada războiului cu turcii, să primească anual 100.000 de florini; comandantul oștilor din Cașovia să-l sprijine la cererea sa; să-i confere lui și urmașilor săi titlul de principe al Imperiului romano-german; teritoriile ocupate de la otomani să-i aparțină principelui; în cazul în care va fi înfrânt, să i se asigure adăpost în cetățile imperiului; jurământul pe acest tratat urma să fie depus nu numai de delegații săi și ai împăratului, ci și de reprezentanții Ungariei stăpânite de habsburgi.

Deși se întâlneau zilnic, dezbaterile au continuat până spre sfârșitul lunii ianuarie, deoarece solii împăratului și sftnicii unguri nu se învoiau cu dezlipirea Ardealului de Ungaria și recunoașterea lui Sigismund Báthory ca principe suveran al celor trei țări române. Până la urmă, Rudolf al II-lea a acceptat suveranitatea acestuia și a urmașilor săi pe linie bărbătească, dar în lipsa lor, cele trei țări române urmau să revină Maiestății Sale și a urmașilor săi, regi ai Ungariei “... *ca membru adevărat și nedespărțit al ei*” (subl. ns.). De asemenea, se cerea ca principele și succesorul lui să depună jurământ de credință față de împărat și urmașii săi, regi legitimi ai Ungariei, iar teritoriile ocupate de Sigismund Báthory de la turci să fie cedate imperiului. Pe baza acestei înțelegeri, principele a încheiat, în lunile mai-iunie 1595, cu delegații lui Mihai Viteazul și Ștefan Răzvan cunoscutele tratate, care, cel puțin formal, transformau Țara Românească și Moldova în simple provincii. Într-adevăr, cu această ocazie, boierii moldo-munteni îl recunoșteau pe Sigismund “*ca principe al nostru și ca domn și rege ereditar*”, moștenitor al țărilor lor, domnul, care urma să poarte doar titlul de *voievod*, era doar un locțiitor al principelui și urma să fie ales de acesta; veniturile Țării Românești și ale Moldovei trebuiau să fie controlate de dieta Transilvaniei; actele de danie urmau să fie emise în numele principelui, iar dreptul de judecată a pricinilor criminale să-i revină tot acestuia; voievodul nu avea dreptul să se folosească de formula devoțiunii (*dei gratia*) și nici de sigiliul public al țării pe care și-l însușea principele, ci doar de cel “... *al familiei, dar cu ceară roșie*”; erau interzise relațiile diplomatice cu alte țări, iar conducătorul principatului urma să fie numit “*prealuminatul principe domnul Sigismund, prin grația lui Dumnezeu, principe al Transilvaniei, Moldovei, Valahiei Transalpine și al Sfântului Imperiu Roman, domn al părților regatului Ungariei și comite al secuilor etc., domnul nostru preamilostiv*”. De altfel, și noul sigiliu al lui Sigismund Báthory includea stemele sigilare ale celor trei țări românești, având în cimier acvila bicelală care simboliza Sfântul Imperiu romano-german.

Deși este foarte probabil ca Mihai Viteazul să fi cunoscut toate aceste proiecte, din capul locului trebuie să arătăm că inițiativele și înfăptuirile sale au avut un cu totul alt caracter, practic el opunând *Dacia românească* – cum inspirat o numea N.Iorga – acestor proiecte maghiaro-habsburgice. Astfel, este cunoscut faptul că planul atacării atât a Transilvaniei, cât și a Moldovei – ordinea putea fi și inversă, dacă împrejurările ar fi fost altele – a aparținut în întregime domnului muntean, o recunoaște însuși împăratul habsburgic,

care, aflând despre înfrângerea lui Andrei Báthory, scria fraților săi despre “... pătrunderea prin surpriză a voievodului român”, arătând că “... n-am fost pregătiți pentru o astfel de acțiune. La începutul lunii decembrie, Rudolf al II-lea scria solilor săi trimiși în Transilvania “... să cerceteze cu prudență care este intenția voievodului, dacă se gândește poate să devină el însuși stăpân în țară și să ne excludă pe noi”.

Într-adevăr, în perioada următoare, a avut loc o aprigă confruntare între diplomația habsburgică, recunoscută prin abilitate, tergiversare și insinuare, și cea românească pentru această provincie. Îndârjirea cu care Mihai și-a apărat drepturile asupra Transilvaniei demonstrează, credem, că el a pătruns aici nu numai pentru a înlătura un virtual dușman, Andrei Báthory, încercând, astfel, să reintegreze provincia sa la frontul antiotoman, ci pentru a o stăpâni efectiv. De altfel, obiectivele domnului muntean au fost sesizate imediat de agenții imperiali: la 7 decembrie 1599, Bartolomeu Pezzen scria lui Maximilian de Habsburg că guvernarea lui Mihai în Transilvania “... capătă din ce în ce mai mult aerul că numitul voievod vrea să ducă cu vorba atât pe turc, cât și pe Maiestatea Sa și să păstreze <<țara>> pentru sine. Argumentele sunt urnătoarele: că el ține ca țara (Transilvania – n.ns.) să fie atribuită solemn mai întâi Maiestății Sale imperiale, apoi lui și fiului său; că a așezat în Țara Românească oaste transilvană cu căpitani de vază și, invers, a adus valahi în Transilvania; că a luat în mâinile sale, distribuindu-le după plac, comorile lui Sigismund și ceea ce mai salvase nobilimea încoace și încolo prin biserici; că, contrar cererii sale inițiale, a scos din țară oastea Maiestății Sale și a ocupat cât a putut cu oastea lui valahă, cetatea Hust și alte garnizoane; n-a vrut să aibă în jurul său și nici în dietă pe domnul Ungnad și alți comisari imperiali [...], ci i-a expediat cu prea puțin respect”.

Pe măsură ce își consolida stăpânirea în Transilvania, Mihai își exprima deschis dorința de a stăpâni efectiv această provincie; dacă Petru Grigorovici Armeanul plecase la Praga doar pentru a anunța victoria de la Șelimbăr, următoarea solie, compusă din banul Mihalcea și vistierul Stoica, a avut misiunea să ceară Ardealul pentru domnul muntean. Deoarece habsburgii tergiversau tratativele, la 26 ianuarie 1600, a fost trimis logofătul Pantazi cu noi instrucțiuni în care după ce arăta că “sunt 74 de ani de când Transilvania au fost lepădat supt curuna țării ungurești<I> și au fost închinat turcilor” – altfel spus, Mihai a recuperat provincia de sub stăpânirea otomană, nu habsburgică -, se enumerau principalele cereri; “pohtească de la împăratul și de țara ungurească cum ce hotar au făcut părintele Măriei Sale, Macsimiliean împăratul cu al doilea Ianăș craiu între Ardeal și între țara ungurească acela hotar să fie și acum”, iar “pentru această slujbă și nevoie ce s-au nevoit să-i lase Țara Românească și țara Ardealului, să-i fie de moșie lui și cineși va ținea den feciorii lui să fie de moșie”; pohtea însă Oradea cu ținutul Bihorului, Hustul cu Maramureșul și ținuturile Crasnei, Solnocului, Zărândul și Baia Mare cu Baia de Sus, care “...den ceastă vream de răzmiriț au tras la împărăția lui”; “să poci da și eu sate și olate cuiu voi vrea cu acea puteare cum au avut alți Domni”; cerea dreptul de judecată și în Ardeal (“ce vom judeca noi să fie judecat și să nu mai aibă voie a căutarea leage într-altă țară”); împăratul să se îngrijească “de rândul oștilor” și “bine să ia amente și să grijască că Ardealul și Țara Rumânească în ce loc sântu tot norocul creștinătății iaste aruncat pre aceaste 2 țară, carele sântu baștele, ce se cheam strejile și apăratură a toată creștinătatea”; în cazul în care turcii ar ocupa cele două țări românești, cere pentru el și familia sa “olate cât să aibu venit întru anu o sută de mie taleri”; “alta: cum au dat împăratul lu Batră Jigmond titeluș de domnie așa-m rog Mării Lui să aibă și eu așa: în sfârșit, o clauză, care a suscitât unele discuții și care relevă adevăratele intenții ale lui Mihai, prevedea ca toate cetățile și ținuturile ce le “... vom dobândi de la turci, acealea să le lase noau, să fie unite cu aceaste 2 țară”. Deoarece acest articol nu a fost acceptat de Habsburgi – la 1595, cererea i-a fost refuzată și lui Sigismund Báthory -, într-o altă variantă a pohtelor se arăta: “pentru ținuturile ce-au fost mai dennainte vream(e) de moșie și de ținutul hotarilor cestor 2 țară, de țara Ardealului și de Țara Rumnească, și le-au

fost luat turcii de sănt suptă mâna lor, cându va da Dumnezeu cu ajutorul Svenții lui și cu norocul cistitului împărat să le dobândim de la mâna păgănilor, ele să fie iar la moșie și să se fie de hotarele acestor 2 țără, cum au fost de veacă; iar de acia înaintea (din acel moment – n.n.s) cu ajutorul lui Dumnezeu ce se vom dobândi de la păgăni împăratul va faci cum va fi voia Împărății lui și pohtim și carte pentru aceeaia”.

Se poate, așadar, constata că Mihai, care în tratatul încheiat cu imperialii la 9 iunie 1598, se intitula “voievodatul părților Țării Românești ale regatului Ungariei”, și-a modificat radical planurile: revendicarea titlului de principe și stăpân al Țării Românești și al Ardealului, la care urmau să fie unite raialele de la Dunăre și pașalâcul Timișoarei. Sesizând adevăratele intenții ale voievodului, solul Carlo Magno, care îl însoțea pe logofătul Pantazi, scria Habsburgilor că acesta ar fi intrat “în multe lucruri dăunătoare Maiestății Sale și Regatului Ungariei” (subl. ns.).

Cum era de așteptat, împăratul nu a acceptat propunerile lui Mihai: răspunzând probabil acestei noi solii, la 11 februarie 1600, Rudolf al II-lea scria că a primit “... în clientela și credința deosebită a noastră ca și a succesorilor noștri regi ai Ungariei, pe suszisul domn Mihai Viteazul, pe copiii lui, precum și ținutul Țării Românești” (subl. ns.). Dezacordul dintre diplomația austriacă și cea românească era acum evident: în timp ce prima dorea includerea Țărilor Române într-un himeric regat maghiar supus Habsburgilor, cea de-a doua lupta pentru reconstituirea fostului regat dacic. Astfel, în luna următoare, Mihai scria banului Mihalcea, trimis la curtea împăratului, că vrea “o asigurare asupra celor două țări, Transilvania și Țara Românească, înțelegând Țara Transilvaniei cu toate apartenențele ei: Oradea, Baia Mare și Hust, cu toate celelalte localități care i-au aparținut mai înainte”, iar agentul imperial Ungnad i-ar fi declarat tot acum “că va ocupa cu oastea aceste ținuturi pentru a restabili hotarele Ardealului”, unde “și-a făcut un cuib în țară, nu numai pentru el, ci și pentru fiul și urmașii lui, așa cum fiecare dintre noi când cumpără o moșie n-o cumpără numai pentru sine, ci și pentru copiii săi, copiii copiilor și urmași”. Limbajul voievodului nu mai este diplomatic; nu înseamnă însă că el a renunțat definitiv la această armă. Astfel, la 9 martie 1600, demonstrativ a primit lângă Brașov o impozantă solie turcă care-i aducea două steaguri de domnie, unul pentru el, ca voievod al Ardealului, iar altul pentru fiul său, ca domn al Țării Românești, iar a doua zi s-a redactat proiectul unui jurământ față de regele polon în care se stipula că, după unirea celor trei provincii românești și eliberarea raialelor, va recunoaște suzeranitatea lui Sigismund al III-lea, cu condiția ca “aceste mai sus pomenite țări, Măria Sa regele n-are să le dea nimănui altuia, decât urmașilor Măriei Sale domnului Mihai în linie bărbătească”.

Pătrunzând în Molodva împotriva poruncii imperiale, domnul și-a definitivat planul “dacic”, forțând, în același timp, mâna Casei de Austria. În acest sens, remarcăm și faptul că, dacă până la traversarea Carpaților Orientali, voievodul nu primise nici un fel de subsidii din partea Habsburgilor, al 18 mai 1600, după ce probabil aflase de decizia lui Mihai de a-l înlătura pe Ieremia Movilă, Rudolf al II-lea ordona trimiterea imediată a 100.000 de taleri, argintărie, puști, săbii și armuri, între care una aurită, destinată marelui domn.

Cum era și firesc, voievodul a încercat să profite de conjunctura favorabilă creată prin unirea Moldovei; în tratativele purtate la Alba Iulia cu Bartolomeu Pezzen, în iulie 1600, pe lângă *pohtele* anterioare, Mihai mai dorea: săi se dea “pe veci” lui și fiului său cele trei țări române; împăratul să nu încheie pace cu otomanii fără știrea sa, în viitorul tratat să fie incluse Transilvania, Țara Românească și Moldova; atât el, cât și Nicolae Pătrașcu să primească titlurile de principii ai Transilvaniei și ai Sfântului Imperiu Romano-German; să primească în timp de război bani pentru 20.000 de oșteni și “nu numai pentru cinci luni, ci pe un an întreg”.

În urma discuțiilor purtate cu acest prilej, Mihai își reformulează cererile, păstrate în mai multe variante, între care una într-o veche limbă românească, cu iscălitura autografă și

adnotarea domnului: “Îngăduit-au pre voia împăratului cum să ție Ardealul cu nume de *gobrănator*” atât el cât și feciorii lui, iar dacă “*se va svrăși firul feciorilor Domnii Lui, să fie țara în mâna cinstitului împărat al Romei*”; “*Țara Moldovei să fie de moșie, fir pre firul lui și pre feciori și pre feate, ca și Țara Românească*” și “*de să va svărși sămânța Domnii Lui, iar aceste două țări să aibă voe de cistitul împărat să-ș pue domnu cine le va plăcea lor den țările lor și să ia steag de la cistitul împărat [...] și călugării și popii și mănăstirile den leagi lor și obiceiul lor nimea să nu-I scoață*”; cere patru cetăți în Transilvania (Gherghinul, Gilăul, Vințul și Făgărașul și două în “*Țara ungurească*” (Hustul și Ciuarul) “*cu tot ținutul și venitul lor, în cest chip: de moșie și pre feate*”; pe lângă cele cinci comitate exterioare revendicate anterior, *pohteaste* și “*cetățile de pre margini ce se vor slobozi den mâna păgănilor spre Domnea Lui: Timișoara, Felnacul, Cenadul, Beșcherecul, Panciova, Berinul, cu toate ținuturile care sânt pân în Donăre, să fie moșie, fir pre fir, și pre feate*”; cere, de asemenea, *teteliușul* ce-i fusese acordat lui Sigismund Báthory, iar “*de va vrea Măriia Lui să tot oștenească*” să-i dea bani pentru înarmarea celor trei țări românești; să poată deschide mine unde să muncească lucrători numiți de el; căpitanul Ungariei Superioare, cu reședința la Cașovia, să-l ajute cu oaste la cererea sa; reprezentantul împăratului pe lângă domn, care urma “*să poarte griji de trebuința oștilor și de hotară ce să vor face despre păgâni*” ... “*să n-aibă a judecarea, neci a darea, nici a luarea, numai Domnul să aibă a judecarea și a darea, cu svatul țării*”; în sfârșit, pentru solul care “*va șede lângă cistitul împărat*”, Mihai cerea nu numai *mertic și cheltuială*, dar și *mare cinste*.

Se poate, așadar, că și în cazul acestor tratative, punctul de vedere al domnului român a triumfat; singura concesie făcută imperialilor – aceea de a accepta titlul de *guvernator* pe viață al Transilvaniei – era mai mult formală, deoarece, prin introducerea unor noi clauze, voievodul își păstra atribuțiile unui adevărat domn, având o largă libertate de acțiune. În acest sens remarcăm și faptul că Mihai ceruse *de moșie* Banatul până la Dunăre, precum și șase cetăți, care pur și simplu încercuiau Transilvania. De altfel, însuși împăratul a fost nevoit să recunoască succesul diplomației românești; la 12 septembrie 1600, răspunzând favorabil acestor cereri, Rudolf al II-lea ținea să remarce că “*ar fi preferat ca Transilvania, care a fost ocupată în numele Maiestății Sale, să-i fie pe deplin restituită, iar domnul să se întoarcă în Țara Românească [...], totuși Maiestatea Sa a dispus și a încuviințat ca cele tratate de comisari și de dr. Pezzen cu domnul voievod să fie aprobate cu bunăvoință și să se permită ca voievodul să guverneze Transilvania...*”.

Reacțiile imediate ale nobilimii maghiare față de înfăptuirile viteazului voievod, puse în evidență, în special, de cercetările reputatului istoric David Prodan, demonstrează caracterul românesc al organismului politic conceput la sfârșitul veacului al XVI-lea. Este cunoscut, de asemenea, faptul că și cărturarii unguri au lansat o adevărată campanie de defăimare a personalității sale. Un exemplu tipic este Ștefan Szamoskozy: dacă la 1593, într-o lucrare apărută la Padova, acesta arăta că romanii au lăsat în *vechea Dacie (hodie Transylvania, Transalpina et Moldavia est*, o colonie care s-a transformat în neamul românesc, a cărui origine latină este atestată de limba lor și de faptul că ei înșiși se numesc *romani*, după unirea lui Mihai Viteazul, atitudinea umanistului maghiar se schimbă radical: românii nu sunt înrudiți cu romanii, nu mai sunt urmași ai coloniei transplantate de Traian în Dacia, deoarece Galienus i-a strămutat pe aceștia în sudul Dunării, iar românii din nordul fluviului sunt doar urmașii foștilor daci, care și-au însușit limba latină. Constituind un prim pas spre *fundamentarea* viitoarei teorii emigraționiste, noua interpretare a lui Szamoskozy avea un scop precis: românii nu au o origine nobilă și, deci, nu au dreptul să formeze un regat.

Există chiar și o replică a maghiarilor din Transilvania la acțiunea lui Mihai; ocupând scaunul de la Târgoviște, la începutul anului 1611, Gabriel Báthory s-a proclamat principe al Ardealului și al Țării Românești, timp de două luni prădând sistematic mănăstirile ortodoxe, depozitând pe autohtoni, dăruind proprietăți din Muntenia nobilimii ungare. Atunci când

sultanul i-a cerut să se retragă în Transilvania, el și-a justificat acțiunea, într-o epistolă adresată unui dregător turc: “*Cât privește ceea ce a scris mărita voastră domnie, că nu trebuie să urmez pilda aceluia tâlhar de Mihai vodă, dacă prea-puternicul împărat (sultanul) a putut încredința unui asemenea tâlhar o provincie atât de mărită <ca Transilvania> și un neam ca al nostru, cu atât mai mult <ar fi putut încredința> unui principe de stirpe crăiască pe muntenii neputincioși și fără de stăpân, de unde se vede că mai mult s-a dat aceluia tâlhar decât, acum, omului de bine. Ci pe Mihai vodă nu puterea împărătească, ci aceea a ungarilor l-a izgonit din Transilvania, iar rămășițele lui din Muntenia, dușmane împăratului (sultanului), nimeni n-a putut să le izgonească până la noi, cum am mers asupra lor*”. Principele a sintetizat în aceste cuvinte un adevărat program al nobilimii din care provenea el însuși: refacerea fostului regat dacic se poate percepe numai sub suzeranitatea maghiară. Or, dacă cum s-a putut constata, “Dacia românească”, a lui Mihai Viteazul era opusă diverselor planuri de reconstituire a fostului regat maghiar. Fără îndoială că unele proiecte de confederare a Munteniei, Transilvaniei și Moldovei, sub stăpânire străină, atestate, în special, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, au catalizat legăturile dintre aceste trei țări, conturându-se, treptat, o concepție politică românească, care s-a inițiat în vremea lui Mihai Viteazul. Așa cum a avut importante consecințe pentru evoluția noastră ulterioară, actul de la 1600 a avut și antecedente, el constituind o surpriză doar pentru regatele vecine și pentru nobilimea maghiară. Dacă pentru aceștia Mihai era *ortodoxul, sperjurul, tâlharul* care intenționa să curețe Ardealul “*de toată nobilimea și de orice privilegiu*”, pentru românii de pretutindeni, el era *craiu* lor. Deși i s-a refuzat titlul de *principe*, în actele interne viteazul voievod se intitula “*din mila lui Dumnezeu, domn a toată Țara Românească și al Ardealului și al Țării Moldovei*”, pecetea sa din iulie 1600 unind stemele celor trei țări. Planul său dacic este relevant nu numai de invocarea hotarelor etnice, ci și de îndârjirea cu care a luptat pentru a întemeia o dinastie pentru toate cele trei țări românești. Organismul politic al lui Mihai Viteazul a fost de tranziție nu numai din cauza perpetuării tradiției dinastice și a mentalităților medievale, cum se explică de obicei la noi, ci și pentru că domnul a încercat să menajeze diplomația austriacă și maghiară. Elementul *ambiție* nu putea să lipsească însă unei asemenea personalități, dar trebuie să arătăm că este vorba de o *ambiție românească* care contravenea intereselor marilor puteri. Așadar, problema *istoriilor paralele*, care proliferază în zilele noastre, este o falsă problemă, adevărata istorie a acestei epoci neputând fi decât *unică și măreață*.

V. DE LA UNIREA LUI MIHAI VITEAZUL LA INSTAURAREA REGIMULUI FANARIOT

Moartea tragică a lui Mihai Viteazul a fost urmată de un adevărat asediu al marilor puteri asupra Țărilor Române: în timp ce Polonia îi sprijinea pe Movilești, prin intermediul cărora dorea să-și impună influența în Moldova și Țara Românească, otomanii, care continuau războiul cu Liga creștină (terminat cu pacea din anul 1606), încercau să instaleze în voievodatul sud-carpatic pe propriul lor candidat, Radu Mihnea. La rândul lui, Imperiul Habsburgic, aflat în impact direct cu turcii, făcea mari eforturi în vederea menținerii sub control a spațiului românesc. În primul deceniu al veacului al XVII-lea, Casa de Habsburgic, a reușit să-și impună în această regiune programul politic mai ales prin Radu Șerban (1602-1611), un demn urmaș al lui Mihai Viteazul.

Începând cu anul 1611, când în cele două țări românești extracarpatică urcau pe tron Radu Mihnea (în Țara Românească) și Ștefan Tomșa al II-lea (în Moldova), balanța de forțe a înclinat vizibil în favoarea Porții otomane. Treptat, suzeranitatea turcească s-a instalat asupra întregului spațiu românesc: astfel chiar puternicul și abilul principe al Transilvaniei, Gabriel Bethlen (1613-1629) a fost instaurat cu sprijinul sultanului, menținând strânse relații cu protectorii săi musulmani pe tot timpul vieții. Nutrind proiecte ambițioase – tronul de rege al Ungariei reîntregite – acest principe a participat activ la Războiul de 30 de ani (1618-1648), reușind să facă din Transilvania o țară cu un potențial militar și economic recunoscut în Europa acelei perioade. De altfel, în timpul său, prin tratatele încheiate cu celelalte două țări românești, s-a încercat constituirea unei “Dacii protestante”, care urma să aibă ca suport ideologic calvinismul. Dacă acest proiect nu a putut fi finalizat, în schimb, trebuie subliniată recunoașterea stăpânirii transilvănene asupra celor șapte comitate din Partium, și strânsele relații moldo-muntene în cadrul uniunilor dinastice tot mai frecvente atestate după dispariția lui Mihai Viteazul (Ieremia și Simion Movilă; Radu Mihnea și Alexandru Coconul).

Pe de altă parte, cu decăderea, sub multiple aspecte, a regatului polon a fost afectat aparentul echilibru de forțe din zonă, reflectat mai ales prin eliminarea Movileștilor de pe tronul Țării Moldovei.

În acest context internațional, se constată, mai ales în teritoriul extracarpatic, o masivă penetrație a elementelor greco-levantine. Ocupând marea majoritate a dregătorilor și monopolizând aproape întreaga viață comercială, acestea și-au atras adversitatea “boierilor de țară” care au reușit, uneori, prin luptă, să înlăture pe unii dintre domnii grecizați: la 1617, paharnicul Lupu Mehedințeanu, aflat în fruntea unei astfel de mișcări, l-a alungat pe voievodul Țării Românești, Alexandru Iliăș, iar peste câțiva ani, la 1633, același domn, care descindea, totuși, din vechea familie a Mușatinilor, a fost izgonit din Moldova în urma unei acțiuni asemănătoare.

Pe lângă confruntările violente cu elementele alogene, îndeosebi grecești, pământeni – boierii, marii prelați, mazilii, slujitorii etc. – discutând pe seama “obiceiurilor rele ce au fost adaos de oamenii străini în țeară”, au reușit să impună unor domni grecizați nu numai vechile libertăți fiscale și judecătorești, dar și expulzarea grecilor care nu “trăgeau cu țara”. Așa s-a întâmplat la 15 iulie 1631, când domnului Leon Tomșa i s-a impus de către boierii autohtoni semnarea unui astfel de de hrisov, considerat o adevărată “cartă de libertăți”. Născut dintr-o mișcare cu o largă bază populară, nici acest act nu a fost respectat de instituția supremă, domnia, lupta fiind continuată de “partida” boierească din jurul viitorului domn Matei Basarab.

Matei Basarab, Vasile Lupu, Gheorghe Rákóczi I. Începând cu deceniul al IV-lea al acestui veac, se constată o anumită stabilitate politică, datorată unui context internațional relativ favorabil, cât și personalităților care au ocupat tronurile celor trei țări românești. Dacă Gheorghe Rákóczi (1630-1648) a fost alesul dietei, iar Matei Basarab al boierilor de țară aflați în conflict cu pretendentul sprijinit de turci, Vasile Lupu (1634-1653) a fost numit domn de Poartă fără consultarea mării boierimii moldovene. Ceea ce caracterizează însă aceste îndelungate domnii este înfloritoarea viață economică și mai ales cultural-artistică.

Originar din Epir, Vasile Lupu a știut să folosească în interesul său mișcarea antigrecescă din anul 1633, netezându-și cu abilitate drumul spre domnie, mai ales prin sprijinul acordat de boierii moldoveni. Spre deosebire de Matei Basarab, el a purces imediat la îndepărtarea din sfatul domnesc a dregătorilor români, care au fost înlocuiți cu pritenii săi greci, astfel că, la sfârșitul domniei, în divanul său se mai găseau câțiva moldoveni.

Consecvent politicii sale de alianță cu Transilvania, “cinstitul și măritul voievod Matei” cum îl numea Gheorghe Rákóczi I, a încheiat un tratat cu principele, care a fost reînnoit în repetate rânduri (1635, 1638, 1640, 1647). Sprijinirea de către cei doi a pretendentului Ioan Movilă, pentru care ei trimiseră oști până la hotarele Moldovei, îl determină pe Vasile Lupu să acționeze mai hotărât împotriva lui Matei Basarab, al cărui tron reușise să-l cumpere pentru fiul său Ioan. Deși turcii erau interesați în menținerea tensiunii în raporturile moldo-muntene – “erau bucuroși că se sfădesc aceste țări între sine” (Miron Costin) – totuși, în anul 1637, sultanul a interzis campania militară pregătită de Vasile Lupu. Prin încheierea tratatului cu Gheorghe Rákóczi, la 29 septembrie 1638, la Alba Iulia, domnul moldovean izbuteste să neutralizeze alianța lui Matei Basarab cu principele Transilvaniei, pregătind un nou atac asupra Țării Românești. Printr-o manevră abil executată fostul oștean al lui Mihai Viteazul a reușit să-l înfrângă pe Vasile Lupu în bătălia ce s-a dat între Ojogeni și Nănișori, la vărsarea Prahovei în Ialomița. Voievodul moldovean a reușit să se salveze în raiaua Brăila, astfel că titlul de “domn al Moldovei și Țării Românești” pe care și-l însușise deja nu a mai avut nici o valoare practică.

Rămas credincios turcilor, cărora le mediase pacea cu rușii (1642), Vasile Lupu s-a împăcat cu Matei Basarab (1644), fără mijlocirea principelui Transilvaniei, care, în același an, se angajase în Războiul de 30 de ani împotriva imperialilor. În aceeași vreme, ambițiosul voievod moldovean, căsătorindu-și fiica mai mare cu Ianus Radziwill, hatmanul Lituaniei, aderă la liga antiotomană inițiată de regele polon Vladislav al IV-lea, alături de care se mai aflau habsburgii și venețienii. Această alianță nu a dat roade, deoarece seimul nu a votat credite pentru armată, iar în 1648, au murit atât inițiatorul ligii, cât și principele Transilvaniei. Mai mult, tot din acest an începe lupta de eliberare a Ucrainei condusă de hatmanul Bogdan Hmielnițki, eveniment care a influențat situația politică din sud-estul Europei.

La începutul acestui război, Vasile Lupu a adoptat o atitudine ostilă față de cazaci, preferând colaborarea cu Polonia. Deoarece tătarii, aliații lui Hmielnițki, au fost atacați de moldoveni atunci când se întorceau din expediție, în septembrie 1650, jefuiesc cumplit țara. Dacă Suceava s-a răscumpărat, în schimb, la Iași, “curtea cea domnească, casăle boierilor și tot orașul într-o mică (minută – n.ns.) de ceas cenușă au stătut” (Miron Costin).

După înfrângerea polonilor de către cazaci în lupta de la Batogh (1652) se constată o apropiere a Țării Moldovei de Ucraina, care a fost pecetluită prin căsătoria Ruxandrei, a doua fiică a lui Vasile Lupu, cu Timuș, fiul lui Bogdan Hmielnițki.

Pentru a contracara această alianță, dar și presiunea otomană de la Dunăre, Matei Basarab a continuat să întrețină relații de colaborare cu principele Gheorghe Rákóczi al II-lea (1648-1660), cu care a reînnoit vechile tratate (1650).

Între timp, opoziția boierească internă, nemulțumită față de domn și colaboratorii săi greci, a reușit și cu sprijin extern să alunge de la tronul Moldovei pe Vasile Lupu, instalându-l pe marele logofăt Gheorghe Ștefan. Întors cu ajutor căzăcesc, fostul domn atacă iarăși Țara

Românească, dar a fost înfrânt de Matei Basarab în lupta de la Finta (mai 1653). Beneficiind de același ajutor muntean și ardelean, Gheorghe Ștefan a recuperat tronul, iar Vasile Lupu, acest “om cu hire înaltă și împărătească, mai mult decât domnească” (Miron Costin) a părăsit pentru totdeauna țara, sfârșindu-și zilele pe malurile Bosforului.

La 9 aprilie 1654, a murit și Matei Basarab, pe care, același cărturar moldovean, Miron Costin, îl considera domn “nemândru, blându, dreptu, om de țară, așa neînfrântu și nespăimat, cât poți să-l asemeni cu mari oșteni ai lumii”.

Deși această perioadă poartă amprenta conflictelor moldo-muntene, ea a fost, sub multiple aspecte, una din cele mai prospere din istoria Țărilor Române. Opțiunile diferite din politica externă dictate, în primul rând, de grupările boierești pe care se sprijineau cei doi domni au iscat aceste neînțelegeri. Trebuie observat, însă, că luptele urmăreau înfăptuirea unei uniuni dinastice, și ele constituie un fenomen obișnuit în epoca medievală. În acest sens, menționăm doar numeroasele războaie purtate între orașele italiene sau unificarea prin forță a cnezatelor rusești în jurul Moscovei, considerată de istoricii sovietici ca un act progresist. La aceasta se adaugă și atitudinea principilor ardeleni care pentru a obține o poziție dominantă în cadrul alianței tripartite au promovat o politică externă foarte sinuoasă.

VI. ȚĂRILE ROMÂNE ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVII-LEA ȘI LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVIII-LEA

Deși pacea westfalică (1648) a prevăzut aplicarea în practică a principiului echilibrului, cum era și firesc, nu s-a ajuns la eliminarea politicii expansioniste și a tendințelor de hegemonie ale marilor puteri. Astfel, în centrul și sud-estul Europei, lupta pentru supremație dintre Imperiul Otoman și cel Habsburgic intră acum într-o fază decisivă. Revigorarea puterii militare otomane sub familia de viziri Köprülü (1656-1676) a avut consecințe mai ales asupra spațiului românesc: în anii 1659-1660, au căzut Lugojul, Caransebeșul și Oradea. De asemenea, pe fondul decăderii Poloniei, ca urmare a înfrângerilor suferite în războaiele purtate cu cazacii și Rusia, otomanii își vor extinde stăpânirea asupra Podoliei și a unei părți din Ucraina (1672). Cealaltă parte, aflată pe malul stâng al Nistrului, a trecut sub controlul rusesc, care, încă din acești ani, își orientează politica externă spre Europa de sud-est.

Toate aceste schimbări care aveau loc în imediata apropiere a Țărilor Române au avut importante urmări și pentru stabilitatea politică internă. După moartea lui Matei Basarab un rol important în cadrul geopolitic românesc i-a revenit principelui Transilvaniei, Gheorghe Rákóczi al II-lea, care a reluat alianțele politice și militare cu Țara Românească, unde domnea Constantin Șerban și cu Moldova lui Gheorghe Ștefan (1653-1658).

Pe de altă parte, dorind să se implice tot mai mult în această zonă, Rusia face presiuni asupra celor trei principii în vederea încheierii unei alianțe antiotomane. În urma unor tratative, la 7 mai 1656, se semna la Moscova un pact secret moldo-rus prin care domnul Gheorghe Ștefan, arătând că este “înconjurat și închis din toate părțile de păgâni”, cerea ajutor în lupta împotriva acestora, dar cu condiția ca “rânduielele noastre și ale țării noastre să nu se strice”, pentru că nici chiar turcii “n-au stricat cu nimic cinstea domniei și rânduiala țării”; nu uita să ceară “să fie iarăși în hotarul țării noastre și în stăpânirea noastră precum au fost dintru început la domnii vechi” fostele cetăți moldovenești transformate în raiale. Deși conținea și ideea unei cruciade antiotomane, acest act nu a avut nici o valoare practică, el deschizând mai degrabă calea unei adevărate ofensive rusești spre Peninsula Balcanică.

Urmărind ambiții personale – tronul de rege al Poloniei, dar și întărirea frontului antiotoman – principele Transilvaniei, ajutat de oastea domnilor Moldoveni și Țării Românești, atacă acest regat. Părăsit de armatele suedeze și cazace, el suferă o înfrângere dezastruoasă, care se soldează cu înlocuirea celor trei cârmuitori cu Mihnea al III-lea (Țara Românească), Gheorghe Ghica (Moldova) și Acațiu Barcsai (Transilvania).

Alianța Țărilor Române s-a încheiat însă din nou în lupta antiotomană declanșată de voievodul muntean. Încheind un tratat secret cu Gheorghe Rákóczi al II-lea (1659) și bizuindu-se și pe sprijinul domnului Moldovei, Constantin Șerban, care ocupase temporar tronul, declanșează războiul cu turcii, atacând raialele de la Dunăre. După ce a obținut câteva victorii (la Frățești și Călugăreni), a fost nevoit să se retragă în Transilvania. Oastea turco-tătară a jefuit atunci cumplit Muntenia, atacând, apoi, pe aliatul său, Gheorghe Rákóczi al II-lea, pe care l-a înfrânt în bătălia de la Florești (1660). Lupta a fost continuată de fostul domn muntean Constantin Șerban și de noul principe al Transilvaniei Ioan Kemeny, însă, fără sorți de izbândă. Aceasta s-a datorat lipsei unui ajutor eficient din partea țărilor creștine; în timp ce Habsburgii au dus o politică de expectativă, Rusia, implicată în războiul nordic, era dispusă să atace Poarta cu condiția “ca ceea ce va cuceri să păstreze pentru sine”. Pe bună dreptate, secretarul ambasadei engleze la Istanbul aprecia că în acest război Țările Române au făcut atât “cât omenește se putea aștepta într-o luptă atât de inegală”.

Instaurarea dominației habsburgice în Transilvania. Luptele purtate în acești ani pe teritoriul Transilvaniei s-au soldat nu numai cu transformarea Oradei în pașalâc (1660), dar și cu impunerea de către sultan ca principe al lui *Mihail Apafi* (1662-1690). Preocupat mai mult de vânatoare și de problemele religioase, el a lăsat țara pe seama cancelarului și a marii nobilimi, care și-au întărit puterea politică și economică. În urma păcii turco-austriece din anul 1664, unde și austriecii l-au recunoscut ca principe, Transilvania a beneficiat, timp de aproximativ un deceniu, de o relativă liniște. Aceasta și pentru că, în acești ani, turcii au fost implicați în războaiele purtate în zona din nordul Mării Negre, încheiate în 1681, prin instaurarea suzeranității sultanului în Ucraina occidentală, în fruntea căreia a fost numit ca mare hatman domnul Moldovei, Gheorghe Duca. Nu întâmplător, în anul următor, otomanii au reluat ofensiva pe linia Dunării, proclamând ca rege al Ungariei pe Emerich Thököly. Obținând neutralitatea Franței și sprijinul Poloniei (aprilie 1683), Austria a reușit să de sprezoare Viena (13 iulie-13 septembrie 1683). Printr-o campanie diplomatică de mari proporții, dublată de acțiuni militare ofensive, Liga Sfântă (Austria, Polonia și Veneția), constituită sub patronajul papei (1684), urma să atragă și Țările Române. Principele Transilvaniei, conștient de adevăratele intenții ale Vienei, care se erija în moștenitoare a fostului regat maghiar, a păstrat o atitudine neutră. De altfel, și celelalte două țări românești au preferat o politică de pendulare între turci și habshurghi, într-un context în care Polonia își anunța deschis pretențiile asupra întregului spațiu românesc. Pentru a-l pune pe Sobieski în fața faptului împlinit, austriecii au intensificat presiunea diplomatică asupra Transilvaniei, care, soldându-se fără rezultate concrete, a fost dublată de acțiuni militare. În primăvara anului 1686, armata imperială pătrunde în Ardeal stabilind garnizoane la Cluj și Deva, iar după zdrobirea turcilor la Mohács (1687) și ocuparea Belgradului, ardelenii renunță de “bunăvoie” la protecția otomană “și sinceri și cu bună credință primesc părintească ocrotire a Majestății Sale”.

Este de remarcat faptul că și Dimitrie Cantemir știa că, în 1688, austriecii ceruseră “regatul Ungariei, împreună cu provinciile ce țin de aceasta, adică Slovacia, Croația, Bosnia, Serbia, Bulgaria și Transilvania”, iar Neculce scria că “tot opinteau nemții să fie Dunărea hotar”.

Se încheia, astfel, perioada protectoratului otoman în Transilvania și începea aceea a dominației habsburgice, care a durat până în 1867, când s-a instituit dualismul austro-ungar. În acest răstimp, raporturile dintre provincie și Curtea din Viena au fost reglementate de *Diploma leopoldină* (4 decembrie 1691). În cele 18 articole, actul stabilea principiile după care urma să fie guvernată Transilvania: respectarea celor patru religii recepte: catolică, luterană, calvină și unitariană; menținerea sistemului politic consacrat cu cele trei națiuni; confirmarea privilegiilor și ale vechilor legi – *Approbataele*, *Compiletele* și a *Tripartitului lui Werböczy*; menținerea dietei, a organelor administrative și judecătorești ale țării; numirea în funcții numai a ungurilor, sașilor și secuilor, comandantul armatei urmând a fi un austriac.

Treptat, stăpânirea austriacă a reușit să pună mâna pe puterea militară, finanțe și politica externă, limitând mult autonomia prevăzută în această constituție a Transilvaniei.

Războaiele dintre Ligă și Imperiul Otoman au continuat însă, fiind întrerupte de unele scurte tratative. După strălucita victorie a aliaților la Zenta (1697), balanța a înclinat vizibil în favoarea creștinilor, care, la Karlowitz (26 ianuarie 1699), au impus pentru prima dată o pace Sublimei Porți, ce a marcat “proclamarea decadentei Imperiului Otoman”, provocând așa-numita “problemă orientală”. Faptul că Rusia a refuzat să parafeze acest pact, iar Polonia a revendicat cu insistență cel puțin suzeranitatea asupra Moldovei demonstrează că Țările Române constituiau principala “zestre” pe care “omul bolnav” urma să o ofere rivalilor săi. Din nefericire, istoria a confirmat această aserțiune. Slăbiciunea dovedită de vechea pavază a românilor în fața politicii anexioniste a Rusiei și Austriei a determinat pe factorii diriguitori

de la București și Iași să dea dovadă de o mai mare prudență și abilitate diplomatică în relațiile dintre lumea creștină și Poarta otomană.

Țara Românească. După moartea lui Mihnea al III-lea, întreaga viață politică din țară se desfășoară sub pecetea luptelor purtate între două “partide” boierești; cea a Cantacuzinilor și a Bălenilor. Dacă prima grupare avea ca nucleu vechea familie grecească a Cantacuzinilor, care și în deceniile anterioare încercase să dea viață “planului bizantin”, ce presupunea o luptă deschisă cu lumea musulmană, cea de a doua era constituită din boierii autohtoni, mai puțin bogați și influenți, care, pentru a face față puternicilor lor adversari, au fost nevoiți să colaboreze cu musulmanii.

Considerăm însă că ambele facțiuni boierești nu pot fi acuzate de trădare, opțiunile lor politice fiind explicabile în contextul intern și internațional al acestei perioade. Pe de altă parte, nu putem să nu relevăm faptul că aceste lupte interne, stimulate de intervenții externe, au dus la o mare instabilitate politică, astfel că media unei domnii nu atinge acum nici șase ani.

S-a afirmat chiar că, după 1659, când a avut loc ultima acțiune antiotomană de amploare a Țărilor Române, se instaurează o adevărată ordine politică fanariotă reprezentată de puternica familie a Cantacuzinilor. De altfel, începută în timpul domniei lui *Grigore Ghica* (1660-1664), prin uciderea celui mai bogat și puternic boier, postelnicul Constantin Cantacuzino (1664), luptele dintre cele două grupări boierești au dus la dese schimbări, pe tronul țării (*Radu Leon I* – 1664-1669, *Antonie Vodă din Popești* – 1669-1672, *Grigore Ghica* – 1672-1673 și *Gheorghe Duca* – 1673-1678), luând sfârșit cu numirea ca domn al Munteniei a lui Șerban Cantacuzino, al doilea fiu al răposatului dregător. “Letopisețul Cantacuzinesc”, care narează evenimentele legate de nunta fiicei domnului cu feciorul lui Ivașco Băleanu, menționează că a fost “veselie mare, cu soli mari de la Ardeal și de la Moldova și cu toată boierimea Țării Românești, cât s-au mirat și mari și mici de acest lucru de au făcut Șerban vodă”.

Șerban Cantacuzino (1678-1688). Deceniul în care pe tronul Țării Românești a domnit Șerban Cantacuzino s-a aflat sub influența importantelor mutații politice survenite în sud-estul Europei. Imperiul Habsburgic, care încerca să profite de slăbiciunea otomanilor, considera că numai stăpânirea Țărilor Române, și în primul rând a Munteniei, i-ar deschide larg drumul, pe linia Dunării, spre Constantinopol. La rândul ei, Polonia, renăscută sub conducerea tânărului rege Ioan Sobieski (1674-1696), a revendicat suzeranitatea asupra spațiului românesc, în timp ce Rusia a început să se implice vizibil în viața popoarelor ortodoxe din această parte a Europei.

Făcând parte din puternica familie a Cantacuzinilor, cunoscută ca adversară convinsă a turcilor, voievodul “de o statură uriașă, cu ochii mari și vocea de tigr”, a intuit, încă din primii ani de domnie, necesitatea menținerii unui anumit echilibru diplomatic între interesele atât de divergente ale marilor puteri. Atitudinea sa antiotomană a fost pusă în evidență însă o dată cu asediul Vienei (1683), unde a colaborat cu ceilalți principii creștini la zădărnicierea planurilor marelui vizir Kara-Mustafa. Și după această înfrângere a otomanilor, domnul muntean a manifestat prudență în relațiile sale cu Habsburgii, evitând să se angajeze deschis de partea creștinilor și să transforme țara într-un adevărat teatru de război. Mai mult, după succesele austrieșilor din Ungaria, Șerban vodă a încercat să contrabalanseze politica agresivă a Vienei, purtând intense tratative cu Transilvania, Polonia și chiar cu Rusia. Abia după cucerirea Belgradului (1688), domnul încearcă să se pună sub protecția împăratului, dar cu respectarea următoarelor condiții: independența țării, domnia ereditară atât în Muntenia, cât și în Moldova, libertatea religioasă, respectarea vechilor obiceiuri și restituirea raialelor. Neacceptând aceste propuneri, austrieșii trec la presiuni militare, fapt care îl determină pe domn să trimită o nouă solie la Viena pentru ca țara “să nu cază la vreo nevoie sau la vreo robie, au de către turci, au de către nemți”.

Constantin Brâncoveanu (1688-1714). După moartea surprinzătoare a lui Șerban Vodă, marea boierime, în frunte cu Cantacuzinii, pentru a preîntâmpina numirea unui pretendent ocrotit de Poartă, a impus imediat la tronul Țării Românești pe logofătul Constantin Brâncoveanu, nepotul de soră al fostului domn. Prin aceasta, puternica familie munteană a încercat să-și mențină influența în viața politică a țării. Deși unele state europene, cum ar fi Franța și Austria, s-au opus numirii sale pe tronul Basarabilor, emisarii voievodului au reușit, în schimbul a 400 de pungi de aur, să obțină confirmarea sultanului. Fără îndoială că cel puțin în prima parte a îndelungatei sale domnii, politica domnului a fost puternic influențată de cel mai strălucit reprezentant al Cantacuzinilor munteni – stolnicul Constantin. Pe de altă parte, nu trebuie minimalizat faptul că însuși voievodul, care a ocupat tronul la 34 de ani, după ce deținuse cele mai importante dregătorii ale țării (agă, postelnic, spătar și logofăt), avea o bogată experiență diplomatică, atât de necesară într-o perioadă în care soarta micii sale țări nu mai depindea de rezistența militară proprie.

Personalitatea domnului este sesizabilă încă de la urcarea pe tron, când, rechemând solia aflată în drum spre Viena, i-a dat noi instrucțiuni. Tratatul încheiat însă la 30 ianuarie 1689, fiind considerat împovărător pentru țară, nu a fost aplicat, fapt care a determinat intervenția militară austriacă la sud de Carpați. După ce tătarii alungă cătanele austriece la nord de acești munți, domnul muntean sprijină oastea musulmană în bătălia purtată la Zărnești (1690), evitând, astfel, o ocupație militară a Țării Românești. Așa cum remarca marele logofăt Radu Greceanu, biograful oficial al lui Constantin Brâncoveanu, “în tot chipul domnul muncea și să năvoia ca și pre nemți fără primejdie din țară să-i scoată, și pre turci și pre tătari să-i oprească, să nu intre în țară ca să nu calce ei și doar să o pradă și să înrobească”. Fără a renunța la protecția otomanilor, după acest eveniment, domnul și-a îmbunătățit relațiile cu austriezii, primind din partea acestora chiar titlul de “principe al Imperiului” (1695).

După pacea de la Karlowitz, unde austriezii n-au ezitat să ceară Dunărea hotar, din cauza răscoalei populare condusă de Francisc Rákóczi al II-lea (1705-1711), presiunea imperială asupra Țării Românești a fost mai puțin accentuată.

În această perioadă, Constantin Brâncoveanu a desfășurat o intensă activitate diplomatică, solii săi fiind deseori prezenți în Polonia și mai ales la curtea țarului Petru I, care reușise să ridice Rusia la rangul de putere europeană. În același timp, turcii i-au recunoscut domnia pe viață și au numit pe tronul Țării Moldovei pe ginerele său, *Constantin Duca* (1693-1695; 1700-1703). “Printul aurului”, cum îl numeau otomanii din cauza marilor lui bogății, ajunsese la apogeul puterii sale, reușind să anihileze toate părțile adresate Constantinopolului de adversarii săi, între care cei mai înverșunați s-au dovedit a fi Cantacuzinii.

Înfrângerea suedezilor la Poltava (1709) a dat noi speranțe popoarelor creștine aflate sub dominația otomană, între care se aflau și Principatele Române. Deși a purtat îndelungate tratative cu Rusia, demonstrând că este un om politic de profunzime, cântărind lucid șansele, grijuliu față de soarta sa și a țării, Constantin Brâncoveanu a evitat să încheie un pact formal cu țarul. Controlul exercitat de armata otomană asupra Țării Românești și slaba pregătire a campaniei de către Rusia nu i-au dat posibilitatea voievodului să intervină decisiv în luptă, cum și-ar fi dorit. Adevăratele sale aspirații politice pot fi “descifrate” fie și prin gestul de a trimite, în preajma bătăliei de la Stănilești, subvenții lui Dimitrie Cantemir, considerat până atunci unul din cei mai înverșunați dușmani ai săi. De altfel, sfârșitul tragic al său și al familiei sale (15 august 1714), unic, în felul lui, în istoria noastră, demonstrează că cei trădați nu au fost creștinii, ci turcii. Aceeași soartă avea să o aibă și succesorul său în scaun, *Șerban Cantacuzino* (1714-1716), după care otomanii au instaurat și în Țara Românească regimul turco-fanariot.

Țara Moldovei. Desfășurată în condițiile marilor confruntări care aveau loc în zonă, și istoria politică a Țării Moldovei a fost deosebit de zdruncinată. Ascensiunea Rusiei, mai ales după subordonare zaporojenilor (1654) și după războaiele turco-polone, a modificat balanța

de forțe din această parte a Europei, cu repercursiuni importante mai ales asupra situației politice a teritoriului est-carpatic.

Factorii de decizie din Moldova au urmărit cu justificate emoții mutațiile care se succedau într-un ritm rapid în preajmă hotarelor lor. Existența unor grupări boierești cu orientări politice diferite a diminuat capacitatea de rezistență a țării, favorizând și o anumită instabilitate a domniilor. Remarcăm în acest sens faptul că de la Gheorghe Ștefan și până la Dimitrie Cantemir, deci în jumătate de veac, s-au succedat pe tronul țării 25 de domni. În timp ce Rusetștii militau pentru menținerea unei colaborări cu Poarta otomană, Costineștii își puneau mari speranțe în Polonia, care a cunoscut, sub regele Sobieski, o anumită ascensiune politico-militară. Astfel, dacă după luarea Cameniței eruditul cărturar Miron Costin ar fi declarat marelui vizir că “suntem noi, moldovenii, bucuroși să se lățească în toate părțile cât mai mult (Imperiul Otoman – n.ns.), iar peste țara noastră nu ne pare bine să se lățească”, în anii asediului Vienei, același influent dregător îl sfătuia pe domnul Gheorghe Duca: “Să nu dăm locul, că pământul acesta este frământat cu sângele moșilor și strămoșilor noștri!”. Din nefericire, ca și în cazul postelnicului Constantin Cantacuzino, ca urmare a intrigilor țesute de “partida” adversă, peste câțiva ani, în 1691, a fost ucis atât acest mare istoric și patriot, cât și fratele său Velicico Costin.

Ca urmare a numeroaselor conflicte militare, Moldova a fost transformată într-un adevărat teatru de război. Mai ales în preajmă bătăliei de la Hotin (1673), domnul acestei țări, Ștefan Petriceicu, alături de cel muntean, Grigore Ghica, au încercat o alianță militară cu Polonia prin care spreau ca să-i alunge pe turci dincolo de Dunăre. După încheierea păcii însă, sub domnia lui *Constantin Cantemir* (1685-1693), nordul țării, cu principalele cetăți a fost ocupat de oștile poloneze, care făceau dese incursiuni de pradă. Urmărind extinderea stăpânirii asupra întregii Moldove, regele Sobieski a întreprins două expediții cu rezultate neconcludente.

Pentru a contracara pericolul polonez, Constantin Cantemir a încheiat, la 15 februarie 1690, un tratat secret cu austriecii prin care se prevedea că țara se va ridica împotriva turcilor, când oastea imperială va ajunge la Brăila. După moartea acestuia, a urmat la tron ginerele lui Brâncoveanu, Constantin Duca, care, așa cum scrie Ion Neculce, “era numai cu numeli domn, că-l stăpânie muntenii”. Nu a domnit însă decât doi ani, deoarece, aflând că a încheiat un tratat cu Habsburgii (1694), turcii l-au mazilit.

De altfel, și în primul deceniu al veacului următor, nici unul din domni nu au reușit să stea pe tron mai mult de doi-trei ani: *C.Duca* (1700-1703), *Mihai Racoviță* (1703-1705), *Antioh Cantemir* (1705-1707), *Mihai Racoviță* (1707-1709), *Nicolae Mavrocordat* (1709-1710). Cauza trebuie căutată atât în continuarea luptei dintre cele două partide boierești (o cronică scrie despre cel mai influent boier al vremii, Iordache Ruset: “De cunoștea pe vreun domn că nu-i umbla în toate pe voia și plăcerea lui, cerea mijloace de se mazileau domnii aceia, de alegea pre alții să-i între în voia lui”), cât și datorită tendinței de apropiere de Rusia a celor mai mulți principii. Prin aducerea lui Dimitrie Cantemir (noiembrie 1710), un tânăr crescut și educat în mediul constantinopolitan, Poarta credea că va bloca ascensiunea Moscovei spre sud și vest. Orientarea către o alianță cu Rusia, care ieșise victorioasă în recentele lupte purtate în cadrul “războiului nordic” și înfrângerea turcilor în luptele duse cu austriecii au produs o puternică impresie în rândurile factorilor diriguitori din Țara Moldovei.

Adversar convins al regimului otoman, Dimitrie Cantemir a îndepărtat de la putere pe adepții Rusetștilor, ridicând în demnități câțiva boieri mai tineri care au fost implicați în cele mai importante probleme de politică internă și externă. Reluând legăturile sale cu diplomații țarului, care începuseră încă din vremea când se afla la Constantinopol, principele Moldovei a pregătit încheierea unei alianțe cu Rusia, care presupunea implicarea țării în războiul antiotoman. Rezultatul acestor tratative a fost încheierea la 13 aprilie 1711, în localitatea Luck, a unui pact. Elaborat sub forma unei diplome pe care țarul ar fi acordat-o domnului

Moldovei, documentul a fost în realitate redactat în limba latină de către Dimitrie Cantemir și doar confirmat cu toate punctele sale de Petru I. Acestea prevedeau luarea țării cu toți locuitorii ei “sub apărarea Maiestății Sale imperiale”; anunțarea publică a tratatului cu intrarea oștirii rusești în Moldova; domnie ereditară în familia Cantemireștilor, căreia i se recunoștea “toată puterea statului”; păstrarea vechilor drepturi și obiceiuri; precum și compensațiile pe care urma să le dobândească domnul în cazul în care ar fi silit să părăsească țara. Unul din articolele înscrise în tratat de factorii de decizie ai Țării Moldovei, dar care a căpătat o valoare juridică internațională prin confirmarea sa de către țar, este cel de la numărul II: “*Pământurile principatului Moldovei, după vechea hotărnicie moldovenească asupra căror domnul va avea drept de stăpânire sunt cele cuprinse între râul Nistru, Camenița, Bender, cu tot ținutul Buceagului, Dunărea, granițele Țării Muntenesti și ale Transilvaniei și marginile Poloniei, după delimitările făcute cu acele țări*” (subl.ns.).

Deși Moscova nu avea hotar comun cu Moldova, factorii de decizie ai acestei țări au fost prudenți și chiar vizionari, cerând recunoașterea drepturilor istorice asupra pământurilor strămoșești. Astfel, ar fi revendicat doar recuperarea raialelor, așa cum s-a stipulat în tratatul din anul 1656.

Anunțând divanul în legătură cu intrarea rușilor în țară, “toți boierii, audzind, s-au bucurat [...], numai Iordachi Ruset vornicul au dzis atunce” <<Te-ai cam grăbit, măria-ta, cu chieatul moscalilor. Să fii mai îngăduit, măria-ta, pân’li s-ar fi vădzut puterea cum le-a merge>>”. Deși exprimă punctul de vedere al “partidei” pro-otomane, evenimentele au confirmat aserțiunea acestui influent boier; aflată în inferioritate numerică, slab aprovizionată cu alimente și apă, oastea creștină a fost încercuită la Stăniliești (18-22 iulie 1711) și silită să încheie o pace prin care țarul se obliga să se retragă din Moldova, să cedeze turcilor cetatea Azov și să nu se amestece în treburile Poloniei. Nevoit să părăsească pentru totdeauna țara, Cantemir a plecat în Rusia, unde a desfășurat o bogată activitate politică și culturală.

Judecată și calificată în cele mai diverse chipuri – de la un act progresist la o adevărată catastrofă diplomatică -, acțiunea domnului Moldovei trebuie cercetată, *sine ira et studio*, avându-se în vedere starea de spirit și condițiile geopolitice ale perioadei. Să nu uităm că în proclamația domnului către țară se arată că în timp ce “păgânul cel necredincios și călcător de jurământ [...] a făcut atâtea năvăliri silnice asupra Moldovei, a dărâmat cetăți și întărituri, pe altele le-a luat în stăpânire, cu Tighina, Chilia, Cetatea Albă, Galații, Renii, Soroca, Ismailul, cu alte locuri lângă Dunăre, și tot ținutul Bugeacului, și el însuși sub cuvinte închipuite a îngăduit adesea tătarilor să prade toată Țara Moldovei, a luat în aspră robie pe locuitorii ei”, în schimb, “țarul a toată Rusia, luându-și nebiruitele arme, cu amintirea Sfintei Cruci s-a împotrivit puterii celei tirănești, spre dezrobirea neamurilor creștine din șerbia păgânilor”. Dacă avem în vedere că însuși Petru I în manifestul său arăta că “noi, în acest război, nici afirmarea puterii și întindere a posesiunilor noastre nu dorim [...], ci pentru eliberarea sfintei biserici și a popoarelor creștine vrem să luptăm, vom reuși, credem, să înțelegem adevărata stare de spirit a acestor vremuri dominate de mesianismul Rusiei țariste.

Judecată însă prin consecințe, înfrângerea de la Stăniliești marchează unul din cele mai grave momente în evoluția istorică a Țării Moldovei: instaurarea așa-zisului regim turco-fanariot (1711).

Instaurarea regimului turco-fanariot în Moldova și Țara Românească. Plecând de la ideea că domnii care s-au succedat pe tronurile celor două țări românești până la revoluția din 1821 erau recrutați la Constantinopol dintre marii dragomani, în care Poarta avea încredere și care, locuind în cartierul Fanar, au purtat numele de fanarioți, o mare parte a istoriografiei noastre a considerat că această perioadă a fost o “paranteză străină” în istoria națională.

Deși unii istorici au văzut în acești “stigmatizați ai manualelor” doar niște “actori ingrați ai unui regim rău” (N.Iorga), “secolul fanariot” a rămas, în concepția marelui public, ca o perioadă de regres general. S-a observat însă că domni străini de țară întâlnim și în veacul

precedent, după cum o parte dintre “fanarioți” sunt români sau greci românizați. Așadar, nu etnia principilor trebuie avută în vedere, ci administrația lor și mai ales statutul politico-juridic al țării. Or, asemenea mutații se produc abia în secolul al XVIII-lea, când se cristalizează treptat o alcătuire politică nouă, numită îndeobște “regim turco-fanariot”. Acesta a constat nu numai în numirea domnilor de la Poartă, cât mai ales în limitarea atribuțiilor marii boierimi, care încuraja tendințele expansioniste ale puterilor creștine. De altfel, în funcție de atitudinea factorilor diriguitori față de Imperiul Otoman, și în așa-zisul veac fanariot pot fi distinse două perioade, separate de războiul ruso-turc din anii 1768-1774: dacă în prima etapă, în general, domnii au fost credincioși Porții, după pacea de la Kuciuk-Kainargi (1774) se înmulțesc cazurile când aceștia își leagă destinul lor politic de lumea creștină. De remarcat însă faptul că pe lângă domnii străini au fost numiți și unii români, cum ar fi cei din familiile Racoviță, Ghica și Callimachi, după cum nu s-a desființat oficial nici dreptul boierilor de a alege voievodul.

Deși organizarea internă a Țărilor Române era aproximativ aceeași, se constată numeroase ingerințe ale Porții care limitează mult atribuțiile vechilor instituții. Un declin serios cunoaște armata, redusă la un număr restrâns de oșteni care se ocupau cu paza hotarelor, strângerea dărilor și cu serviciul de la curtea domnească. De asemenea, turcii au diminuat mult inițiativele în politica externă, accentuând, astfel, suzeranitatea asupra spațiului românesc. Deși își păstrează autonomia – la 1792, printr-un firman Poarta arăta că “Țara Românească și Moldova fiind, din trecut până acum, slobode în toate privințele, prin separarea în cancelarie și prin interzicerea călcării lor cu piciorul, toate dările lor și arenzile se află pe seama voievozilor” -, pierderile teritoriale se succed: de la transformarea Hotinului în raia (1713) la ocuparea Bucovinei (1775) și a Moldovei dintre Prut și Nistru (1812).

În caracterizarea regimului inaugurat în Moldova și Țara Românească la începutul veacului al XVIII-lea trebuie însă avută în vedere și activitatea reformatoare desfășurată, în primul rând, de Constantin Mavrocordat, care a încercat să modernizeze structurile societății românești. Relevarea caracterului progresist al acestor măsuri nu trebuie însă să ne ducă la o idilizare a regimului: intensificarea asupririi otomane și numeroasele războaie pustiitoare însoțite de lungi perioade de ocupație străină au dus la distrugerea și instrăinarea unor importante bunuri materiale și spirituale, fapt care a afectat grav ritmul de dezvoltare a Principatelor Române.

VII. CULTURA ÎN EPOCA MEDIEVALĂ

În epoca istorică de care ne ocupăm aici, anumite comunități românești și-au continuat existența în limitele unor state puternice, cum au fost Polonia, Ungaria și Imperiul Otoman, dar apariția și dăruirea unor state românești de sine stătătoare la sud și est de Carpați a favorizat nu numai afirmarea lor pe plan politic și militar în spațiul central-est-european, ci și pe cel cultural. Filonul vechi de cultură tradițională interferat tot mai puternic cu creațiile altor comunități europene avea să genereze – în pofida unor schimbări de ritm și chiar a unor decenii întregi de stagnare – realizări valoroase în cele mai variate domenii.

În sectorul *arhitecturii* laice, domina locuința din lemn, situație care nu este specifică numai pentru teritoriile locuite de români. Casa țărănească, frecvent ușor adâncită în pământ, mai ales în zonele de șes, mai primejduite, se distinge prin armonia proporțiilor și prin capacitatea de a se adapta la rigorile climei.

Locuința realizată din lemn în orașe, superioară din punct de vedere al confortului, uneori mai spațioasă, prevăzută cu un sistem de încălzire evoluat, a cedat unele poziții celeia din zid – în Țara Românească și Moldova în favoarea celor domnești, iar în Transilvania, de obicei, în favoarea caselor patriciarului sau construcțiilor cu caracter administrativ. Din vechile case domnești din vremea lui Mircea cel Bătrân și din cele ridicate de Vlad Țepeș la Târgoviște au rămas doar pivnițe, porțiuni de ziduri solide și Turnul Chindiei, iar din curtea veche din București, din secolele XV-XVI, doar pivnițele “splendid boltite”. În schimb, în unele orașe din Moldova s-a construit un număr însemnat de curți domnești fortificate, asociate cu biserici (Suceava, Piatra Neamț, Hârlău, Iași, Vaslui, Bacău ș.a.). La Suceava, Iași și Hârlău, curțile au fost renovate și extinse și s-a remarcat că, în unele cazuri, ele asigurau nu numai confort, ci și lux.

Arhitectura militară s-a bucurat de timpuriu de atenție în spațiul carpato-danubiano-pontic. Încă înainte de jumătatea secolului al XIV-lea s-au construit fortificații de zid în Transilvania, Muntenia, Dobrogea și sudul Moldovei. După întemeierea Țării Românești și Moldovei, domnii au depus eforturi considerabile pentru întocmirea unui sistem defensiv coerent, incluzând în el cetățile mai vechi (Severin, Emisala, Silistra, Chilia, Cetatea Albă ș.a.), ori ridicând și perfecționând altele noi (Cetatea Dâmboviței, Tabla Buții, Oratia, Turnu, Giurgiu, în Țara Românească, Suceava, Neamț, Roman, Orhei ș.a. în Moldova), unele considerate, multă vreme, inexpugnabile. Prin ocuparea unora dintre ele de turci, sistemul defensiv al celor două țări a slăbit în mod considerabil.

În Transilvania, s-au întărit și, uneori, s-au extins cetăți mai vechi, ca Cetatea de Baltă, care avea să fie dată ca feudă domnilor Moldovei, ori Deva, și s-au ridicat puternice cetăți și castele noi, cum au fost Branul – stăpânit un timp și de Mircea cel Bătrân – și Hunedoara. Cetățile țărănești, ca cele de la Rupea și Râșnov, au jucat și ele un rol de seamă în sistemul defensiv al Transilvaniei.

În domeniul arhitecturii bisericesti va trebui să avem în vedere împrejurarea că spațiul românesc se includea în marea arie a creației de factură bizantină, care, în anumite zone, se intersectează cu arhitectura gotică, generând, pe fondul gândirii localnicilor, opere originale. Ca și în cazul arhitecturii laice, marea majoritate a bisericilor au fost realizate din lemn – material perisabil – astfel explicându-se faptul că, de obicei, ele au dispărut. Biserica de lemn de la Putna, de plan triconc, atribuită lui Dragoș voievod dar mereu renovată, ar putea să sugereze imaginea vechilor construcții realizate din acest material în secolele XIV-XVI. Bisericile din lemn din Transilvania ridicate în secolele următoare, sub influența goticului, ne-ar putea da, analizate *à rebours*, imaginea celor din secolele XIV-XVI.

Foarte valoroase sunt bisericile de zid ridicate de domni și boieri, mai ales în Țara Românească și Moldova, dar și Transilvania, ele atrăgând atenția unui însemnat număr de specialiști din țară și de peste hotare. Aceste ctitorii pot fi grupate, din punct de vedere al planului, în patru mari grupe (cu mai multe variante): a. Biserici de plan dreptunghiular; b. Biserici de plan triconc; c. Biserici de plan mixt; d. Biserici în cruce greacă închisă.

Potrivit cerințelor cultului ortodox, spațiul interior a fost împărțit în altar, naos și pronaos, dar, cu timpul, la unele biserici a apărut pridvorul (deschis sau închis) și – între naos și pronaos – camera destinată mormintelor ctitorilor. În sistemul de boltire și de realizare a turlor s-au descoperit legături strânse cu arhitectura românească din lemn, în vreme ce unele elemente din arhitectura bisericească din Moldova, cum sunt contraforții și ancadramele ușilor și ferestrelor, trădează strânse legături cu goticul. Tot pe planul trăsăturilor generale va trebui să menționăm faptul că în evoluția grupelor de biserici deja amintite există un adevărat hiatus în Țara Românească pentru o însemnată parte a secolului al XV-lea și că în tot spațiul românesc s-au ridicat atât biserici prevăzute cu turlă, cât și fără turlă.

Reprezentativă pentru construcțiile de plan dreptunghiular cu absidă în partea de răsărit și bolți “en berceau” din Moldova este biserica lui Teodor Vitold de la Lujeni, considerată drept “cel mai vechi reprezentant al unui tip esențialmente autohton”, iar din Transilvania bisericile de la Crișcior și Râbița, fără îndoială, cu legături în arhitectura de lemn din întreg spațiul locuit de români.

Bisericile de plan triconc, răspândite și în Peninsula Balcanică, au o pondere însemnată în Dobrogea, unde, la Niculițel, s-au conservat temelile unei biserici de plan treflat datând din secolele XI-XII. Biserica Vodița I, de plan triconc, din Țara Românească, datând din ultimul sfert al celui de al XIV-lea veac, constituie capul de serie din acest spațiu românesc în care merită să fie amintite biserica mănăstirii Cozia și mai ales biserica mănăstirii Dealu, de lângă Târgoviște, cu numeroase și importante inovații arhitectonice.

În Moldova, cea mai veche biserică de plan triconc păstrată încă este Sfânta Treime din Siret, atribuită lui Petru I. Este o biserică de mici dimensiuni, lipsită de turlă, construcția fiind pusă sub un singur acoperiș. Din aceeași familie fac parte multe alte biserici moldovenești, dintre care amintim Adormirea Maicii Domnului de la Baia, cu pridvor închis, construită de Petru Rareș, și ctitoria lui Toader Bubuiog de la Humor, care are gropniță și pridvor deschis. Multe biserici de plan triconc (Pătrăuți, Sfântul Ilie – Suceava, Moldovița, Neamț – “monumentul cel mai reprezentativ al epocii lui Ștefan cel Mare” – Bistrița, Probota, ș.a.) au turnuri svelte ridicate, de regulă, pe arcuri și pandantivi. Din Transilvania, acestui grup de biserici îi aparține ctitoria lui Ștefan cel Mare de la Vad, cu boltiri gotice pe nervuri.

Bisericile de plan mixt din Moldova se caracterizează prin aceea că sunt dreptunghiulare, cu absida altarului poligonală în exterior și abside laterale practicate în grosimea zidului cum e cazul cu Arborea și Sfântul Ioan din Piatra Neamț.

În sfârșit, există un număr nu prea mare de biserici în cruce greacă închisă care, la noi, apar pentru prima dată încă din secolul al XIII-lea (Niculițel, Argeș), reprezentative pentru etapa de care ne ocupăm aici fiind biserica de la Hârtești și Sfântul Nicolae de la Argeș, iar peste munți Sfântul Nicolae din Hunedoara.

Pentru nevoile spirituale ale populației catolice și reformate s-au construit, mai ales în Transilvania, numeroase biserici în stil gotic, care, din punct de vedere tipologic, pot fi împărțite în două grupe (cu mai multe variante): a. Biserici-sală și b. Biserici-hală. Bisericile-sală sunt formate dintr-o singură navă dreptunghiulară, adeseori tăvănită și cu altarul boltit. Printre cele mai reprezentative construcții aparținând acestei grupe se numără bisericile reformate din Sibiu și Târgu Mureș. Biserica-hală, răspândită în Transilvania prin atelierele pragheze, se compune dintr-o navă centrală, mai înaltă, continuată cu o absidă centrală, și 2-4 nave mai scunde, separate de cea centrală prin coloane. Acestei grupe îi aparțin numeroase

construcții valoroase, dintre care menționăm biserica Sfântul Ladislau din Oradea, Biserica Neagră din Brașov și Sfântul Mihail din Cluj.

Prin ele însele, unele monumente de arhitectură laică și bisericească reprezintă adevărate opere de artă. Alternanța pietrei cu cărămida (uneori smălțuită), dispunerea ochișurilor și firidelor, rozetele traforate, discurile multicolore dispuse în frize, porțelanurile și chenarele ferestrelor ori nervurile bisericilor gotice, plăcile pavimentare și cahlele sobelor cu reprezentări dintre cele mai variate sunt doar o parte din bogatul repertoriu de forme care au contribuit la ridicarea pe o înaltă treaptă a arhitecturii din spațiul românesc.

Din a doua jumătate a secolului al XVI-lea sunt atestate în arhitectura românească multe elemente novatoare. Astfel “stilul moldovenesc”, atât de unitar și armonios până în vremea lui Alexandru Lăpușneanu, își pierde din echilibrul său clasic, asimilând elemente caracteristice arhitecturii muntene. Este cazul bisericii Galata, ctitoria primului voievod din familia Basarabenilor care a domnit în Moldova, Petru Șchiopu, și al Dragomirnei. De asemenea, începând cu veacul al XVII-lea se extinde tendința de fortificare a unor biserici (Secu, Barnovschi din Iași etc.) și de renunțare la pictura exterioară. Planul triconc continuă să fie cel mai răspândit, dar se generalizează pridvorul și turnul clopotniță. De cele mai multe ori, însă, formele arhitectonice împrumutate sunt topite într-o viziune stilistică proprie. Astfel, *brâul* care împarte fațada în două registre și care este de influență munteană are o particularitate moldovenească: torsada se răsucesc alternativ în sensuri opuse. La fel se întâmplă și cu motivele orientale semnalate la biserica Sfântul Sava din Iași (1625) sau provenind din arhitectura barocă și neoclasică a Europei occidentale.

Bisericile din vremea lui Vasile Lupu reflectă noile direcții spre care se îndreaptă arhitectura moldovenească. Din cele peste 15 ctitorii construite sau refăcute de acest voievod, cea de la Trei Ierarhi este, prin ornamentație și armonie, un unicat în arhitectura românească. De asemenea și edificiul de la Golia ne oferă o nouă sinteză, unde sunt vizibile concepțiile spațiale și formele de exprimare stilistică ale Renașterii târzii și ale barocului european.

Și contemporanul muntean al lui Vasile Lupu, Matei Basarab, prin cele peste 30 de construcții noi și reparațiile făcute la alte biserici și mănăstiri a fost considerat, pe bună dreptate, “cel mai mare ctitor al neamului nostru” (N.Iorga). Deși dăinuie încă planul de tip Vodița II, cum se observă la biserica Mitropoliei din București (1655) și a mănăstirii Cotroceni (1679) se constată și o răspândire a bisericii de tip sală, prevăzută uneori cu o clopotniță pe pridvor sau în dreptul pronaosului, ca la biserica mănăstirii Strehăia (1645).

Și în arhitectura românească religioasă din Transilvania predomină tradiționala biserică-sală îmbogățită cu elemente decorative ale Renașterii, adăugate, uneori, la edificii mai vechi, precum portalurile de la Teiuș (1606) sau Lujerdea (1684). Strânsele relații cu celelalte două țări românești, în special cu Muntenia, a prilejuit și construirea unor biserici de plan trilobat (Porcești, lângă Sibiu și schitul Sâmbăta de Sus).

În ceea ce privește *arhitectura laică*, deși aceasta este mai puțin monumentală ea se caracterizează prin complexitate, varietate și o dispoziție cât mai pitorească. Astfel, situată pe o poziție ce domina orașul, curtea domnească din Iași, refăcută în vremea lui Vasile Lupu, avea o priveliște largă spre dealurile Galatei și Cetățuiei, oglindindu-și fațada din piatră în lacul care o mărginea spre latura de sud. Pe lângă apartamentele domnești, aici se găseau incintele slujitorilor, sălile de recepție, spătăria, divanul, baia turcească etc. Case domnești mai modeste se găseau și în incintele mănăstirilor Trei Ierarhi și Cetățuia.

Cele mai bine conservate și spectaculoase case domnești din Țara Românească au rămas cele de la București și Târgoviște, refăcute în vremea lui Matei Basarab și Constantin Brâncoveanu.

Conacele boierești erau încă construite la o scară mult mai modestă; dintre acestea, menționăm pe cele de la Florești, Filipeștii de Târg și Golești, din Muntenia și pe cel al Cantacuzinilor de la Pașcani.

La sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul veacului următor, s-a făcut trecerea la o nouă formulă stilistică, cunoscută sub numele de “stilul brâncovenesc”. Înconjurat de mulți meșteri pricepuți, Constantin Brâncoveanu a reușit în lunga sa domnie să realizeze opere artistice de mare valoare, domnul însuși fiind ctitorul a cel puțin 40 de monumente, dintre care amintim pe cele de la Potlogi (1683), Mogoșoaia (1688), Hurezi, Târgoviște, Craiova, Brâncoveni etc.

În legătură cu *sculptura* în piatră și în lemn, trebuie să avem în vedere faptul că, impunând respectarea celei de-a doua porunci a decalogului – “Să nu-ți faci chip cioplit în asemănarea unui lucru, să nu te închini lui și să nu-i slujești lui” – biserica ortodoxă a constituit o frână în calea dezvoltării acestor segmente ale artei. Sculptura în piatră s-a redus aproape numai la pisanii și pietrele de mormânt, în vreme ce cea din lemn, cu tradiții mai vechi, s-a ilustrat prin câteva opere valoroase, cum sunt jilțurile lui Petru Rareș și Alexandru Lăpușeanu, ușile împărătești de la Snagov și Tazlău. Chiar și în ultima parte a Evului Mediu motivele bizantine și renescentiste sunt predominante. Există însă și motive turcești și persane, cum ar fi cele de pe lespedeza lui Ștefan Ciobodarul de la biserica Stelea din Târgoviște (1647) sau vasul cu flori încadrat de chiparoși care împodobește piatra de mormânt a fiicei lui Istrate Dabija de la Bârnova (1672). În epoca brâncovenească devin predominante vrejurile zoo- și antropomorfe care împodobesc parapetele cerdacurilor de la palate și pridvoarele de la biserici. De asemenea, formele de la iconostasele brâncovenești aparțin Renașterii târzii, barocului și influențelor orientale.

Mai slabă dezvoltare a sculpturii în mediul ortodox a fost compensată însă de avântul pe care l-a luat *pictura* bisericească din Moldova și Țara Românească, caracteristică școlii bizantine. Zugravii din aceste țări se desprind însă frecvent de pictura hieratică bizantină, dându-se personajii vii, bine conturate, cum sunt, de pildă, Mircea cel Bătrân și fiul său Mihail, din interiorul mănăstirii Cozia, Ștefan cel Mare de la Voroneț și Petru Rareș de la Humor, înfățișați împreună cu familiile lor, ori logofătul Tăutu și soția sa Iuliana, pictați în interiorul bisericii de la Bălinești de Gavril Ieromonahul.

Începând din epoca lui Ștefan cel Mare, zugravii acoperă cu scene religioase de mare valoare și pereții exteriori ai bisericilor moldovenești, ajungându-se la realizări unice în lume în timpul domniei lui Petru Rareș. Compozițiile cu substrat politic, cum sunt Judecata de Apoi cu care Ionașcu Chiril ocupă întreg peretele de vest al bisericii de la Voroneț, sau scenele referitoare la ocupațiile obișnuite ale localnicilor redată pe peretele nordic al aceleiași biserici, deschid largi perspective pentru înțelegerea unor aspecte ale gândirii oamenilor acestui pământ și pot sta cu cinste alături de capodoperele artei europene medievale.

Începând cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea, monumentele cu pictură murală sunt din ce în ce mai rare, iar formele de expresie schematic predomină. În acest sens, elocvente sunt realizările de la Sucevița sau Dragomirna, ultima fiind executată sub conducerea lui Anastasie Crimca. Mai ales în vremea lui Vasile Lupu se resimte și influența rusă. De asemenea, în cadrul așa-zisului “stil brâncovenesc” se impun unele școli locale de pictură, cum ar fi cea de la Câmpulung Muscel, unde se formează marele meșter Pârveu Mutu. Tot acum se remarcă și unele tendințe mai realiste în pictură, impunându-se portretul, fie de voievozi (C.Brâncoveanu, în biserica principală de la Hurezi), fie de meșteri (în pridvorul aceleiași ctitorii). Mai ales în secolul al XVIII-lea, subiectele religioase sunt tot mai reduse ca număr, iar ordinea iconografică nu mai este respectată cu aceeași rigurozitate.

În Transilvania, ca urmare a unor relații mai strânse cu arta moldovenească, se constată în ordonarea și în stilul practicat o puternică influență românească.

Dintre numeroasele icoane pictate în epoca medievală remarcăm cea care o înfățișează pe doamna Milița împreună cu fiul său Teodosie, mort, și tripticul lui Ștefan cel Mare din colecțiile mănăstirii Putna, ca și icoana Mariei de la mănăstirea franciscană din Hunedoara.

Din domeniul *orfevrăriei* merită să fie amintite diferite obiecte de cult (chivoturi, cădelnițe, ripide, panaghiare, ferecături de cărți ș.a.), unele în stil gotic, și piesele de la racla făcută pentru moaștele Sf. Ioan de la Suceava, lucrate în tehnica *au répoussé*. O serie de obiecte de podoabă, cum sunt cele descoperite la Argeș, ca și cele din tezaurile de la Tisău, Buda, Oltenești și Popricani, vădese preferințe pentru arta gotică, renașcentistă și, în mare măsură, bizantină.

Nu putem ignora nici valoarea deosebită a *broderiilor* muntene, dintre care amintim epitrahilul dăruit Govorei de Radu cel Mare și cel “cu o decorație originală, unică”, făcut daniel de Neagoe Basarab mănăstirii Argeș, ca și calitatea cu totul excepțională a creațiilor moldovenești din colecțiile mănăstirii Putna, dintre care menționăm “Epitrahilul cu sărbători”, cu imaginea lui Ștefan cel Mare și a fiului său Alexandru, cu Adormirea Maicii Domnului și a Acoperământului de mormânt al Mariei de Mangop.

În secolul al XVII-lea, în broderia românească se constată și unele influențe otomane, ca pe epitaful dăruit de Ștefan Tomșa al II-lea mănăstirii Dragomirna, sau cum este cel de la mănăstirea Secu. De asemenea, una din broderiile dăruite de Șerban Cantacuzino și soția sa Maria bisericii Doamnei nu are nimic asemănător cu tradiția munteană, constatându-se însă puternice influențe occidentale.

Din a doua jumătate a secolului al XIV-lea s-au înregistrat progrese sensibile în domeniul *învățământului și literaturii*. Se știe că în Evul Mediu mănăstirile, episcopiile și mitropoliile au fost și importante centre de cultură; pe lângă unele dintre ele, cum au fost Tismana și Cozia în Țara Românească, Bistrița, Neamț și Putna în Moldova, Vlad și Prislop în Transilvania, au funcționat școli în care se preda slavona – limba de cult în bisericile ortodoxe – greaca, muzica, noțiuni de matematică și binențeles, arta scrisului. Cel mai târziu din secolul al XVI-lea, în unele școli, cum a fost și cea din Șcheii Brașovului, s-au predat și lecții de limbă română. Unii dintre absolvenții școlilor mănăstirești (considerate a fi de nivel mediu) erau utilizați în cancelariile domnești, unde se redactau numeroase documente.

Au funcționat, de asemenea, școli în principalele orașe din Transilvania, Țara Românească și Moldova, organizate pe cicluri: I. *Trivium* (gramatica, retorica, dialectica) și II. *quadrivium* (aritmetica, geometria, astronomia și muzica), unii absolvenți frecventând apoi cursurile universităților din Viena, Praga, Cracovia, Padova ș.a., la întoarcere îndeplinind sarcini de profesori. În Transilvania, ca urmare a Reformei, învățământul în limba germană și maghiară a înregistrat progrese remarcabile în unele centre urbane, cum au fost Brașovul, Sibiu, Clujul, Târgu Mureș și Oradea. În încercarea de a extinde Reforma și la est de Carpați, Despot (1561-1563) a întemeiat un colegiu latin la Cotnari și o bibliotecă de curte, dar fără rezultate durabile.

În secolul al XVII-lea, când are loc triumful limbii române ca limbă de cultură, se constată și o dezvoltare a învățământului în special în orașele mai mari. Astfel, după afirmația lui Bondini, în vremea lui Vasile Lupu, numai în Iași ar fi existat vreo 20 de școli. Tot din această perioadă există informații în legătură cu creșterea interesului pentru învățământul superior, fiindând unele școli domnești (Iași, 1640; Târgoviște, 1646). Întemeiată de Șerban Cantacuzino și reorganizată apoi de Constantin Bâncoveanu, Academia domnească de la Sf. Sava a ajuns una din cele mai vestite școli din răsăritul Europei, aici studiind și unii tineri de peste hotare. O asemenea formă de învățatură a existat temporar și la Iași, în timpul celei de-a doua domnii a lui Antioh Cantemir (1705-1707).

Și în Transilvania au fost încercări de modernizare a învățământului superior: dacă la 1580, la Cluj funcționa o universitate cu trei facultăți, la 1622, la Alba Iulia, Gabriel Bêthlen întemeia un colegiu academic, unde a invitat eminenți învățați ai timpului.

În Țara Românească, Moldova și Transilvania s-a dezvoltat o bogată și valoroasă *literatură populară orală*, în care basmele au ocupat întotdeauna un loc însemnat. Au circulat, de asemenea, povestiri despre anumite întâmplări în legătură cu personalități de talia lui Iancu

de Hunedoara, Vlad Țepeș și Ștefan cel Mare – unele dintre ele consemnate în scris, mai târziu, sub titlurile *Povestiri despre Dracula voievod* sau *O samă de cuvinte*. Dintr-un trecut îndepărtat vin și circulă în epoca de care ne ocupăm creații legate de muncile agricole, precum *Caloianul* și *Paparudele*, ori în legătură cu păstoritul, cum este *Miorița*. De mare prețuire s-au bucurat unele opere literare, răspândite și la românii din sudul Dunării, cum este *Meșterul Manole*.

Ca urmare a dezvoltării învățământului, în mănăstiri au apărut adevărate școli de caligrafie ale căror creații sunt deosebit de valoroase. Amintim din marele număr de tetraevangheliare pe cel al lui Nicodim, realizat în 1404-1405 la Vodița, în Țara Românească. Dintre numeroasele tetraevangheliare moldovenești de o mare valoare artistică, aflate în țară sau peste hotare (Austria, Germania, Rusia, Bulgaria, Grecia, Israel), amintim doar pe cel scris la Neamț, în 1429, de Gavril, fiul lui Uric, “întemeietorul școlii moldovenești de artă a cărții”, păstrat la Biblioteca Bodleiană din Anglia, și pe cel scris din porunca lui Ștefan cel Mare, în 1502, pentru mănăstirea Bistrița de Monahul Spiridon de la Putna, aflat sub influența “școlii” lui Gavril al lui Uric.

Introducerea *tiparului* în Țara Românească, la începutul secolului al XVI-lea, cu ajutorul lui Macarie din Muntenegru, care scoate un *Liturghier* (1508), un *Octoih* (1510) și un *Evangheliar* (1512), a făcut posibilă răspândirea mai largă a cărții de cult în limba slavonă. Activitatea tipografică s-a reluat în Țara Românească în 1545, prin Dimitrie Liubavici, dar ea avea să capete, cu diaconul Corsei, semnificații deosebite, căci de sub tipar aveau să iasă și *cărți scrise în limba română*.

Slavona, limba în care se făcea slujbă religioasă și se scriau cele mai multe din actele domnești, ca și latina, limba consacrată a bisericii catolice și a unor cancelarii din Transilvania, precum cea voievodală, nu erau înțelese de marea masă a locuitorilor care foloseau limba maternă (româna, germana, maghiara etc.). Husitismul, mai întâi, luteranismul și celelalte curente reformate, mai târziu, au impus utilizarea limbilor materne în mediile care depinseseră de biserica romano-catolică. S-a susținut, de asemenea, că încă din secolul al XV-lea s-a scris și în limba română, invocându-se afirmații ale lui Constantin Kostenețki, o informație în legătură cu limba în care au fost redactate actele prin care, în 1485, Ștefan cel Mare se recunoștea vasal al lui Cazimir al IV-lea și textele rotacizante (*Psaltirea Șcheiană*, *Psaltirea Voronețiană*, *Codicele Voronețian*, *Psaltirea Hurmuzaki*) care a pus probleme greu de rezolvat nu numai în legătură cu vremea și împrejurările în care au apărut, ci și, în ultima vreme, cu locul în care au fost redactate. *Scrisoarea* lui Neacșu din 1521 și *Catehismul* tipărit la Sibiu în 1544, în limba română, ca și tipărițiile lui Coresi, dintre care menționăm *Evangheliarul* din 1561 și *Lucrul apostolesc* din 1563, arată progrese sensibile în domeniul scrisului românesc.

Activitatea tipografică în mediul unghuresc și mai ales săsesc a fost foarte vie în secolul al XVI-lea. Se știe că *Sfânta scriptură* a fost tradusă în limba maghiară la Trotuș, pe la 1430, și că în 1478 s-a publicat în această limbă, în Transilvania, un *Molitvelnic*. Sașii au tipărit aici carte în 1530, pentru ca numai între 1535 și 1549 să publice în limbile latină, greacă și germană, în tipografia lui Ioan Honterus de la Brașov, nu mai puțin de 37 de cărți.

Progresele înregistrate de limbile materne în domeniul scrisului n-au dus la dispariția interesului pentru slavonă și latină, iar apariția tiparului n-a determinat pierderea interesului pentru arta scrisului. În același timp, trebuie să avem în vedere că în etapa la care ne referim s-au realizat nu numai cărți cu conținut religios, ci și altele care țin de domeniul literaturii laice – ca, de pildă, *Alexandria* – a literaturii juridice, din care amintim aici *Zaconicul*, copiat la Târgoviște, în 1451 și *Syntagma lui Matei Vlastares*, copiată la Neamț în 1452. Un loc aparte în creațiile vremii îl ocupă *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*, considerate “un model de gândire politică românească” din secolul al XVI-lea.

După o scurtă întrerupere, prin grija mitropolitului român de la Kiev, Petru Movilă, se reia activitatea tipografică în Țara Românească prin tipărirea la Câmpulung a *Molitvenicului slavonesc* (1635). Pe lângă tipografia de aici, în secolul al XVII-lea au funcționat și cele de la Govora, Buzău, Snagov, Râmnic și Târgoviște.

În Moldova, prima tiparniță a fost instalată la Trei Ierarhi, cu ajutorul aceluiași înalt prelat, unde au apărut cinci cărți românești și una în limba slavonă. Adresându-se “către toată seminția românească”, *Cazania* lui Varlaam (1643) a avut o largă circulație și printre românii din Transilvania. De altfel, aici sunt atestate documentar mai multe tipografii, care, în general, urmăreau să propage calvinismul. De remarcat este și faptul că în timpul domniei lui Constantin Brâncoveanu, pe lângă tipărișurile destinate cultului au apărut și numeroase cărți didactice și de înțelepciune, patronajul principelui muntean extinzându-se până în Georgia.

Începând cu secolul al XV-lea a crescut interesul pentru istorie în Moldova și, din secolul următor, în Țara Românească. Astfel, la curtea lui Ștefan cel Mare s-a redactat un letopiseț în limba slavonă care a stat la baza mai multor lucrări cu caracter istoric, păstrate doar în variante elaborate în secolul al XVI-lea: *Letopisețul anonim* (numit de primul editor și *Letopisețul de la Bistrița*), *Putna I*, *Putna II*, *Cronica moldo-germană* și *Cronica moldo-polonă*. Tot în acest veac, Macarie scrie o cronică din porunca patronului său, Petru Rareș, egumenul Eftimie de la Rădăuți, la cererea lui Alexandru Lăpușneanu, iar călugărul Azarie din inițiativa primului domn muntean urcat pe scaunul Mușatinilor, Petru Șchiopu.

După unii cercetători și în Țara Românească s-ar fi redactat o cronică consacrată lui Radu de la Afumați și, “într-o vreme de tensiune internă”, *Cronica despre Mircea Ciobanu*.

Bogată a fost și activitatea istoriografică în Transilvania. Menționăm aici *Cronica Dubnicense*, parțial scrisă la curtea voievodului Bartolomeu Dragfi, lucrarea lui Nicolae Olahus intitulată *Hungaria, Descrierea datinelor, moravurilor, stărilor și răutatea turcilor*, realizată de un sas din Sebeș robit de armatele otomane și *Cronica despre întâmplările mai însemnate ale lumii*, redactată de Ștefan Szekely.

Cărturarii veacului al XVII-lea, instruiți la școlile umaniste din Polonia, Viena, Padova, Buda sau Veneția, înzestrați cu simțul istoriei și animați de vii sentimente patriotice, au făcut de “dragostea țării letopisețul”. Între ei îi menționăm, mai întâi, pe Grigore Ureche și Miron Costin, care au scris istoria Moldovei de la descălecat până la mijlocul veacului al XVII-lea. Ultimul, având experiența și spiritul critic specific unui adevărat istoric, este și autorul altor lucrări fundamentale, între care menționăm *Cronica țărilor Moldovei și Munteniei*, redactată în limba polonă, sau *De neamul moldovenilor*, prin care, căutând să lămurească originea poporului său, se străduia să inspire contemporanilor sentimente de demnitate civică: “Căută-te dară acum, cetitorul, ca într-o oglindă și te privește de unde ești”.

Între cărturarii care au activat și la începutul veacului următor trebuie amintiți Nicolae Costin și Dimitrie Cantemir, primul a tradus și adaptat cunoscuta lucrare *Ceasornicul domnilor* și a continuat istoria Moldovei până la 1711, iar al doilea, având un remarcabil orizont enciclopedic, și-a depășit contemporanii, fiind considerat un adevărat preiluminist. Din bogata și variata sa activitate științifică nu vom menționa decât două lucrări: *Descrierea Moldovei* și *Hronicul vechimei româno-moldo-vlahilor*, în care reușește să lămurească, cu vasta sa erudiție, originea poporului român și a unității sale etnice.

Din istoriografia munteană, primele opere păstrate în limba română sunt cele aparținând “partidelor” boierești cristalizate aici: *Letopisețul Cantacuzinesc* și cel care face apologia Bălenilor, intitulat *Istoriile domnilor Țării Românești*, aparținând probabil lui Radu Popescu. Cel mai de seamă cărturar muntean al acestei perioade rămâne însă stolnicul Constantin Cantacuzino, care în a sa *Istorie a Țării Românești* aduce interpretări noi referitoare la vechimea și continuitatea autohtonilor în spațiul dacic.

În Transilvania, literatura istorică în limba română este și ea într-un vădit progres; dintre operele secolului al XVII-lea reținem *Cronica* protopopului Vasile din Șcheii

Brașovului și cea datorată lui Gheorghe Brancovici. Deosebit de valoroase sunt și lucrările scrise în limba latină, aparținând lui Ioan Béthlen și Wolfgang Béthlen, Georg Kraus, Laurențiu Toppeltinus și Johannes Tröster, care conțin importante informații privitoare la istoria românilor. În limba maghiară, *Istoria* lui Mihail Cserei, cuprinzând evenimentele din perioada 1661-1711, este cea mai originală și reprezentativă operă istoriografică a epocii.

Cea mai mare parte a scrierilor continuă însă să aibă un caracter religios, literatura de acest gen circulând intens în manuscrise și tipărituri în slavonă, română, greacă, maghiară, germană și latină. Tipărind *Noul Testament* (1648), mitropolitul Simion Ștefan arăta necesitatea unității limbii române, comparând circulația cuvintelor cu aceea a banilor: “banii aceia sunt buni, carii umblă în toate țările, așa și cuvintele acelea sunt bune care le înțeleg toți”. Așa cum s-a arătat adesea, cea mai însemnată realizare rămâne însă tipărirea integrală a *Bibliei de la București* (1688), un monument al întregii culturi românești medievale. În Moldova, remarcăm activitatea mitropoliților Varlaam și Dosoftei.

În această perioadă, se dezvoltă interesul și pentru beletristică (se citeau așa-numitele romane populare *Alexandria*, *Varlaam și Ioasaf*, *Războiul Troadei*, *Esopia* sau *literatura științifico-filosofică și juridică*).

Noile coordonate culturale au impus și cristalizarea umanismului românesc, care se caracterizează prin afirmarea conștiinței de neam, a unității etnice, a luptei pentru neatârnare, a latinității și continuității poporului român. Receptată mai întâi în Transilvania, această mișcare culturală poate fi atestată în formele sale caracteristice și în teritoriul extracarpatic încă din veacul al XVI-lea: avem în vedere activitatea unor personalități cum ar fi Petru Cercel în Țara Românească și Petru Șchiopu în Moldova. Despre cel din urmă un contemporan afirma că era “încercat în toate meșteșugurile, avea știință de carte și îi plăceau oamenii învățați pe care îi întreba întotdeauna despre astronomie, despre climă [...], dar era cunoscător și în altele de ale lumii [...]”. Biblioteca fiului său Ștefan cuprindea dicționare, numeroase lucrări ale antichității latine și grecești, dar și “cărți valahe”, între care se afla *Psaltirea lui David*, “tălmăcită din slavonește în românește”. Dominat de doctrina bizantină și de un anumit conservatorism specific “ideologiei” ortodoxe, umanismul românesc a cunoscut și prețuit ideile înnoitoare ale Occidentului medieval.

Bilanțul realizărilor în domeniul arhitecturii, artelor și scrisului este, în general, pozitiv, în unele domenii chiar remarcabil. Faptul că nu se situează, totuși, la cotele atinse în Europa centrală și apuseană se explică prin aceea că spațiul carpato-danubiano-pontic s-a aflat vreme de multe secole “în calea răutăților, românii constituind un scut pentru alte popoare, care, în asemenea condiții, au evoluat într-un ritm mult mai rapid.

Bibliografie selectivă

I Izvoare

a) Documentare:

-Colecțiile naționale de izvoare *Documente privind istoria României* și *Documenta Romaniae Historica*.

b) Narrative:

-Cantemir, Dimitrie, *Descriptio Moldaviae*, București, 1973.

-*Călători străini despre Țările Române*, vol. II-IX, București, 1970-1998.

-Costin, Miron, *Letopisețul Țării Moldovei de la Aron Vodă încoace*, în *Opere*, București, 1965.

-*Istoria Țării Românești de la oct. 1688 până la martie 1711*, București, 1959.

-Neculce, Ion, *Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ediție G.Ștrempel, București, 1982.

-Ureche, Grigore, *Letopisețul Țării Moldovei*, București, 1958.

c) Lucrări generale:

-Adreescu, Ștefan, *Restitutio Daciae*, vol. I-III, București, 1980-1993.

-Boicu, Leonid, *Principatele Române în raporturile politice internaționale. Secolul al XVIII-lea*, Iași, 1986.

-Caproșu, Ioan, *O istorie a Moldovei prin relațiile de credit*, Iași, 1986.

-Giurescu, C.C., Giurescu, C.Dinu, *Istoria românilor*, vol. II, București, 1976.

-Iorga, N., *Studii asupra Evului Mediu românesc*, București, 1984.

-Idem, *Istoria românilor*, vol. V, București, 1998.

-*Istoria României*, vol. III, Ed.Academiei, București, 1964.

-Maxim, Mihai, *Țările Române și Înalta Poartă*, București, 1993.

-Neamțu, Vasile, *Istoria medie a României*, Iași, 1982.

-Panaitescu, P.P., *Dimitrie Cantemir. Viața și Opera*, București, 1930.

-Idem, *Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969.

-Pungă, Gh., *Țara Moldovei în contextul relațiilor politice internaționale (1538-1572)*, curs multiplicat, Iași, 1994.

-Toderașcu, Ion, *Unitatea românească medievală*, București, 1988.

-Idem, *Permanențe istorice medievale. Factori ai unității românești*, Iași, 1994.

-Stoicescu, N., *Sfatul domnesc și marii dregători din Țara Române și Moldova*, București, 1968.

-Idem, *Matei Basarab*, București, 1988.

-Ștefănescu, Ștefan, *Istoria românilor. De la Mihai Viteazul la Constantin Brâncoveanu*, București, 1996.